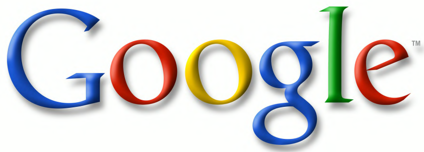
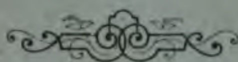

Nederlandsch Archievenblad.

ORGAAN

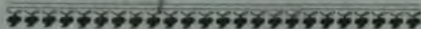
VAN DE

VEREENIGING VAN ARCHIVARISSEN

IN NEDERLAND.

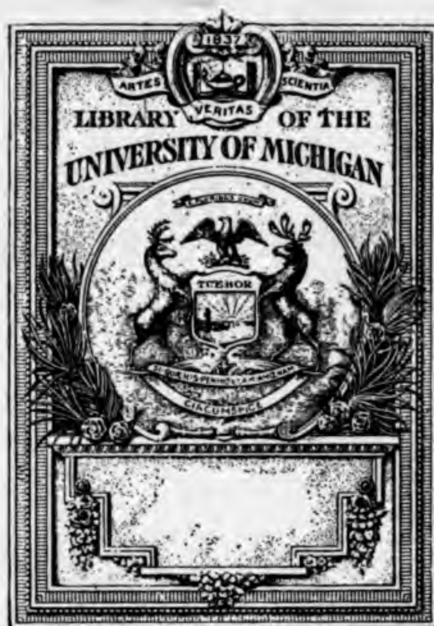

1897—1898.

VI

GRONINGEN. — ERVEN B. VAN DER KAMP. — 1898.

1837
ARTES
SCIENTIA
VERITAS
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
CIRCUMSPICE

NEDERLANDSCH ARCHIEVENBLAD.

NEDERLANDSCH ARCHIEVENBLAD.

ORGAAN

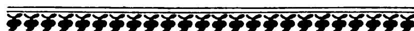
VAN DE

VEREENIGING VAN ARCHIVARISSEN

IN NEDERLAND.

1897—1898.

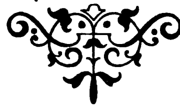

GRONINGEN. — ERVEN B. VAN DER KAMP. — 1898.

Nijhoff
Ref.-st.

Gedrukt bij Erven B. van der Kamp, Groningen.

INHOUDSOPGAVE.

1897/8. No. 1.

Nederlandsch Archievenblad.

Orgaan van de VEREENIGING VAN ARCHIVARISSEN in Nederland.
Goedgekeurd bij Kon. besl. van 29 Sept. 1891.

Berichten, enz.

De jaarlijksche Algemeene Vergadering der Vereeniging zal dit jaar plaats vinden te Arnhem op Zaterdag 3 Juli 1897.

Blijkens de nader bij de leden rond te zenden agenda zal o.a. aan de orde komen eene bespreking van de regelen voor en de wijze van het gebruik onzer oude archieven, in te leiden door Mr. A. C. Bondam.

Bij schrijven van 10 Juni 1897 La. A. afd. K. en W. zijn door den Minister van Binnenlandsche Zaken toegezonden aan de rijksarchivarissen de volgende *„Regelen voor de indeeling, ordening en inventarisatie van 's Rijksarchieven,"* die voortaan in het oog gehouden moeten worden bij de inzending ter goedkeuring aan Z. Exc.'s departement van plannen van indeeling der rijksarchiefdepots.

„I. Een archief is het geheel der geschreven, geteekende en gedrukte bescheiden, ex officio ingezonden bij of opgemaakt door eenig bestuur of een zijner ambtenaren, voor zoover deze bescheiden bestemd waren, om onder dat bestuur of dien ambtenaar te blijven berusten.

II. De archieven van commissiën en ambtenaren behooren bij het archief van het bestuur, bij hetwelk zij hunne functiën uitoefenen.

Met het archief van een bestuur (college of persoon) behooren in één archiefdepot vereenigd te worden de archieven van die besturen (colleges of personen), wier rechten of functiën zijn overgegaan op eerstvermeld bestuur.

III. Het depot der oude Rijksarchieven in eene provincie bestaat uit:

a. de archieven der voormalige provinciale en departementale besturen,

b. die van het tegenwoordig provinciaal bestuur, voor zoover die daarheen worden overgebracht.

c. die van de besturen (college of persoon), wier rechten of functiën op de voormalige provinciale of departementale besturen zijn overgegaan.

d. die van de colleges en personen, op het tegenwoordig grondgebied der provincie gefungeerd hebbende, welke krachtens bestuursmaatregel in het depot geplaatst zijn.

IV. Het archief van een zelfstandig bestuur moet afzonderlijk geordend en beschreven worden, ook al zijn de rechten en functiën van dat bestuur op een ander bestuur overgegaan.

Voor de plaatsing van de beschrijving van zoodanig archief in den algemeenen inventaris van het depot is beslissend de aard van dat archief in verband met de andere rubrieken van den inventaris, niet de omstandigheid, dat het door een bepaald bestuur werd overgenomen."

Hoeveel archiefstukken ook verloren zijn en blijven, van tijd tot tijd duikt er één onverwacht weer op en zoo bevond zich in de veiling, door de firma F. Muller en Co. in de maand Februari j.l. gehouden, ook de onderstaande reeks registers. De aangewezen plaats daarvoor was zeker wel het Rijksarchief in Limburg. Daarheen zijn zij echter niet verhuisd. De Algemeene Maatschappij van Levensverzekering en Lijfrente te Amsterdam meende hare boekerij daarmede te verrijken en kocht ze. Wij houden het voor aangewezen hun tegenwoordige verblijfplaats aan eventueele belangstellenden te signaleeren. De titel luidde: ***Het boek der leenen, pachten, transporten, lijftochten enz. van Walhorn, in het hertogdom Limburg bij de stad Limburg.*** **1446—1648. 5 deelen in de origineele lederen banden.** folio. Ongeveer 2500 bladzijden.

Het archief der Middelburgsche weeskamer in den Franschen tijd.

Toen in 1811 de nieuwe rechterlijke organisatie in de Hollandsche departementen werd ingevoerd, de schepengerechten en andere bestaande rechterlijke colleges werden opgeheven en hunne archieven deels naar de nieuw opgerichte rechtbanken, deels naar de hypotheekbewaarders werden overgebracht, is er voor de weeskamers feitelijk eene uitzondering gemaakt. Wel hebben zij er sedert geene nieuwe administratiën meer bij gekregen, maar het bestuur van die weezengoederen, die vóór 1811 aan hare zorgen waren toevertrouwd, zijn zij ook later blijven voeren, en de papieren en andere stukken, die hare archieven uitmaakten, zijn onder haar blijven berusten tot de instelling der algemeene kamer van liquidatie in 1852.

Tot onlangs ben ik van meening geweest, dat het feit, dat op de weeskamerarchieven het tweede hoofdstuk van den vijfden titel van het

Keizerlijk decreet van 8 November 1810 (Bulletin des lois nr. 327) niet is toegepast, zijne verklaring hierin vond, dat de Keizerlijke regeering, van welke het decreet was uitgegaan, van oordeel was, dat deze bepalingen op de weeskamerarchieven niet toepasselijk waren. Ik werd in die overtuiging versterkt door de circulaire van den intendant van binnenlandsche zaken dd. 17 Februari 1811 (nr. 507), waarin deze, de verschillende colleges opnoemende, van de weeskamers geene melding maakt (Notulen van de vijfde bijeenkomst der rijksarchivarissen, blz. 10). Wel is waar gold die circulaire alleen voor die gedeelten van ons vaderland, die in Juli 1810 waren ingelijfd, en niet voor die, welke reeds in Maart 1810 aan het keizerrijk waren afgestaan, maar het Keizerlijk decreet zelf, welks uitvoering de brief van den intendant wilde bevorderen, gold zoowel voor de vroeger als voor de later ingelijfde streken [1], en ik meende te mogen veronderstellen, dat de intendant de bedoelingen van het gouvernement kende en weergaf. Op een onderzoek in het archief van de prefectuur van de Monden van de Schelde, steunde mijne meening niet. Sinds eenige jaren ligt ten gevolge van plaatsgebrek dit archief in de grootst mogelijke wanorde opgetast op een der zolders der Abdij, en is het derhalve niet te raadplegen. Onlangs kwam het toeval mij echter te hulp. Onder de losse papieren der rekenkamer vond ik een bundel stukken, die daar in het geheel niet thuis behoorde, maar deel uitmaakt van het archief der prefectuur. Door die stukken wordt een geheel ander licht geworpen op de geschiedenis der Zeeuwsche weeskamers. De bundel bestaat uit 54 genummerde stukken, deels minuten van brieven en circulaires van den prefect, deels bij den prefect ingekomene brieven, deels gedrukte stukken, en voert tot opschrift [1]: „Collectie met stukken betrekkelijk de suppressie der rechterlijke collegiën ten jare 1811 en de in verband daarmede genomene beschikkingen omtrent de weeskamers, speciaal die der stad Middelburg". Ik neem de vrijheid hier een en ander uit dien bundel mede te deelen.

Het decreet van 25 November 1810 had bepaald, dat de nieuwe rechterlijke organisatie in het voormalige Holland zou worden ingevoerd op den datum, waarop het keizerlijke hof te 's-Hage zou worden geïnstalleerd. Zoodra de prefect dus vernomen had, dat die installatie den 20 Mei 1811 zou plaats hebben, nam hij de noodige maatregelen om dien eigen dag de oude rechterlijke organisatie buiten werking te stellen. Hij beval daarom den 18 Mei: „Le sieur Degon est délégué pour l'exécution des dispositions du chapitre deux du décret impérial du 8 Novembre dernier

[1]) Het Keizerlijk decreet spreekt alleen van de in Maart afgestane landen (de departementen van de Monden van den Rijn en van de Monden van de Schelde en het arrondissement van Breda), maar een vroeger decreet van 18 October 1810 (B. d. l. nr. 322) had in het zevende hoofdstuk van den zesden titel deze beschikking reeds bij voorbaat op de meer noordelijk gelegene departementen toegepast.

[2]) Geschreven met de hand van wijlen den provincialen archivaris van Visvliet, die den bundel vermoedelijk heeft bijeengebracht.

aux cour, tribunaux, chambres des orphelins et généralement toutes les juridictions siégeant au chef-lieu du département et dans la ville de Veere". Voor de andere gedeelten van het departement werden daartoe andere personen aangewezen, maar deze bundel beperkt zich overigens tot de lotgevallen der Middelburgsche weeskamer, en die zullen hier dan ook hoofdzakelijk worden medegedeeld. De voorgeschrevene maatregel, d.w.z. de verzegeling der archieven, werd ten uitvoer gelegd, maar niet zonder een protest der weeskamer uit te lokken, dat van 24 Mei is gedateerd. Daarin wordt er op aangedrongen, dat het weeskamerarchief spoedig weder worde ontzegeld en de weeskamer weder worde hersteld in hare werkzaamheden, althans voor zooveel de loopende zaken betreft. De kamer beroept zich daarbij o. a. daarop, dat de inschrijvingen op het grootboek vóór 31 Mei moesten plaats hebben, en dat die niet konden geschieden, zoolang de verzegeling duurde, en verwees voorts naar hetgeen in Holland gebeurde: „Nous ne doutons pas, M. le Préfet, que, d'après tout ce que nous venons d'alléguer, il plaira à Votre Excellence de faire lever le plus tôt possible les scellés, mises sur notre administration, et de mettre le tout, à notre responsabilité, sous notre direction, afin que toutes les affaires pendantes peuvent être régulièrement et sans interruption terminées suivant les lois, sans frais pour le gouvernement ni pour la commune; c'est ainsi que nous sommes informés, qu'on en a agi à l'introduction de l'ordre judiciaire en Hollande". De prefect erkende in zijne apostille de wenschelijkheid eener spoedige opheffing der verzegeling, maar plaatste zich overigens op dit standpunt, dat, evenals de hangende processen voortgezet moesten worden voor de nieuw geïnstalleerde rechtbanken, ook de administratie der weezengoederen moest overgaan op de voogden, die op de wijze in den code civil bepaald, moesten worden benoemd. Typisch genoeg was overigens het antwoord niet tot de weeskamer, maar tot haar secretaris gericht: „J'invite M. le greffier à bien se pénétrer des dispositions du code civil en des lois sur les mineurs, pour que sa responsabilité soit à couvert, et qu' aussitôt (après) la levée des scellés il les fasse exécuter par les intéressés et les parents de chaque mineur". Die secretaris was mr. Philipse, die inderdaad meer en meer de ziel bleek te zijn van den lijdelijken tegenstand, waarop ten slotte de maatregelen van de keizerlijke regeering schipbreuk zouden lijden.

Inderdaad duurde de verzegeling slechts kort. Reeds den 8en Juni werd bepaald: „le sieur Fokker, avocat à Middelbourg, est nommé commissaire pour la levée des scellés apposés en conformité de notre arrêté du 18 Mai dernier sur les tribunaux, chambres des orphelins et autres jurisdictions supprimées dans la ville de Middelbourg et pour faire l'inventaire des meubles y existant et le triage des papiers et autres objets, qui s'y trouvent". De weesmeesters te Middelburg bleven intusschen bij den commissaris Fokker aandringen om in hunne functiën hersteld te worden. Om

aan dien tegenstand een einde te maken bepaalde de prefect den 19 Juni nog in het bijzonder: „Les commissaires, délégués par nous pour le triage des titres et effets des anciennes chambres des orphelins, sont autorisés à remettre aux tuteurs, légalement nommés par les conseils de famille, les titres et autres objets, appartenants à des mineurs ou des orphelins représentés par eux. Il sera fait de cette remise un inventaire en double, l'un sera remis avec les effets, l'autre restera, avec la décharge mise au bas, joint à l'inventaire général. Tous les titres et effets, non réclamés dans le mois à dater de la publication du présent arrêté, seront deposés au greffe de la justice de paix de l'arrondissement, la remise y sera faite de la même manière que celle qui se fera aux tuteurs". Tegelijkertijd gaf de prefect van deze maatregelen kennis aan den minister van justitie, waarbij hij op de onduidelijkheid van het decreet ten opzichte der weeskamers opmerkzaam maakte: „L'article 48 parait très clair sur la remise des registres, minutes, dépôts d'argent etc., appartenant à un tribunal quelconque, mais il n'est pas de même à l'égard des objets, déposés à la chambre des orphelins, qu'aucune autre institution que celle des tuteurs ne remplace. Les directeurs de ces chambres recevaient non seulement les dépôts des mineurs, mais ils étaient en outre chargés de l'administration de leur bien, et c'était dans cette dernière qualité, que les titres, effets et deniers des mineurs leur étaient remis; d'après cela j'ai pensé que les commissaires au triage devaient remettre directement aux tuteurs légalement nommés les objets, appartenant aux mineurs ou orphelins, dont les intérêts leur sont confiés; en consequence j'ai cru devoir prendre l'arrêté de ce jour" (19 Juni). Inderdaad betuigde de minister niet lang daarna zijne instemming met het door den prefect ingenomen standpunt.

Dat standpunt was dus duidelijk. De prefect verlangde, dat overeenkomstig het voorschrift van de artikelen 405 en 406 van den Code civil familieraden zouden bijeenkomen, die voogden benoemen zouden, op wie de administratie der weezengoederen, die tot heden aan de weeskamer had gestaan, zou overgaan. Het was te verwachten, dat de verwanten der weezen zelf het initiatief tot het bijeenroepen van zulke familieraden niet nemen zouden, maar ook daarin voorzag de code civil, de vrederechter kon de familieraden ambtshalve bijeenroepen. Ongelukkig voor de plannen van den prefect was de nieuw benoemde vrederechter niemand anders dan de ons reeds bekende mr. Philipse, gewezen secretaris der Middelburgsche weeskamer. Reeds in den eersten brief, dien hij in zijne nieuwe qualiteit tot den prefect richt d.d. 29 Juni 1811 klinkt eenige ironie: „Ingevolge het bij U Hoog Ed. genomen arrêté van 19 dezer, ten opzichte van de weeskamer dezer stad, zijn wij *werkelijk* bezig met den door U Hoog Ed. gedelegeerden commissaris tot de ontzegeling, om dezelve administratie, naarmate de zegels opgeheven zijn, te openen, ten einde aan het oogmerk der wet te beantwoorden". Die brief laat niet onduidelijk doorschemeren,

dat de schrijver geen plan heeft het bijeenkomen van familieraden uit te lokken, hij merkt op, dat hij „in zijne qualiteit als vrederechter na verloop van den door U Hoog Ed. geprefigeerden tijd het gesupprimeerd collegie van weesmeesters zal moeten vervangen". Dat de functiën voor een gedeelte ook op de voogden zouden overgaan, schijnt bij den schrijver niet op te komen. Men bemerkt dan later ook, dat zulks niet heeft plaats gehad (Zie de bijlage). Als den 5en Februari 1812 de heer Fokker bericht, dat hij met de hem opgedragene taak gereed is, dan is er niets anders gebeurd, dan dat het archief der weeskamer, dat eerst onder den heer Philipse berustte als secretaris dier kamer, nu door dienzelfden heer Philipse als vrederechter wordt bewaard. Overigens is die brief een bewijs van de handigheid, waarmede de heer Philipse wist te bewerken, dat de oude administratie der weeskamer werd voortgezet. Hij liet zich nl. 2 Juli 1811 door den prefect machtigen „à délivrer aux tuteurs, qualifiés pour recevoir les effets des mineurs, les certificats de décharge de la chambre, de la manière que cela se pratiquait par les anciens directeurs pour la remise en circulation des obligations, rentes et autres effets, frappés d'inaliénbilité hors du dépôt". De vrederechters, want de bepaling gold niet voor den heer Philipse alleen, kregen dus het recht om aan de benoemde voogden — en ook (wat meer voorgekomen zal zijn) aan de meerderjarig geworden weezen — uit te betalen, wat hun toekwam. Daarmede werden dus de vrederechters feitelijk belast met het voortzetten der administratie der voormalige weeskamers.

Den 23 Juni 1812 beval de prefect, dat allen, „qui ont été chargés de recevoir des dépôts ou des consignations sous quelque dénomination que ce soit, sont tenus de remettre au secretariat de la préfecture le compte en double de leur gestion avec les pièces à l'appui et notamment le dernier compte rendu et arrêté". Voor de tenuitvoerlegging van dien maatregel werd een termijn van eene maand bepaald, daarna zouden de nalatige beambten als „détenteurs d'effets publics" vervolgd worden. Weinige dagen later, 9 Juli 1812, bepaalde hij, „que tous fonds communs, dits gemeene schotel, des chambres des orphelins et juridictions supprimées, ainsi que tous autres fonds, byoux ou effets quelconques, non réclamés, qui d'après les lois anciennes tomboient dans la préscription et qui étoient par conséquent censés appartenir au domaine, seront dans le même delai déposés chez le receveur de l'enregistrement du chef-lieu de l'arrondissement". De bedoeling der gegevene voorschriften was duidelijk. Er werden voor de weezen, wier goederen door de weeskamer beheerd waren, geene voogden benoemd, de administratie van den vrederechter bleef dus voortduren, deze behield de fondsen en de archieven onder zich. Intusschen behoorden tot de fondsen der weeskamers ook verjaarde erfenissen van overledene weezen, die niet opgevorderd waren; die waren aan den Staat vervallen, de vrederechter moest dus rekening af-

leggen van zijn beheer om te doen blijken, welk gedeelte van de goederen der Middelburgsche weeskamer (den zoogenaamden Gemeenen schotel) staatseigendom was, en dat gedeelte afdragen aan de daartoe aangewezene ambtenaren. De heer Philipse was evenwel niet geneigd hiertoe mede te werken, het was inderdaad te voorzien, dat deze maatregel zeer in het nadeel der weezen zou zijn; dit bleek al dadelijk. De Gemeene schotel bezat *f* 535.200 aan inschrijvingen op het grootboek; daarvan kon door weezen of hunne erven opgevorderd worden *f* 62.124. Nu beweerde echter de vrederechter dat die laatste som aan de belanghebbenden moest worden uitgekeerd in klinkende munt, en dat daarvoor, daar de inschrijvingen op het grootboek laag genoteerd stonden, noodig was nominaal *f* 497.900, zoodat alleen de overblijvende *f* 37.300 nominaal aan den Staat vielen. De directeur der domeinen Céard (een Franschman) daarentegen was van oordeel, dat niet uitsluitend de Staat, maar evenzeer de weezen onder de slechte tijden moesten lijden, en dat dus slechts *f* 62.124 nominaal moest worden uitbetaald, en al de rest (*f* 473.076 nominaal) staatseigendom was. Het geschil tusschen beide ambtenaren liep zeer hoog. De directeur wees er vooral op, dat het niet aanging, dat de heer Philipse in zijne qualiteit als vrederechter „surveillant" was van zich zelf, als beheerder der weezengoederen. Hij drong er op aan, dat deze zijne administratie aan de nieuw te benoemen voogden overdragen en rekening van zijn beheer afleggen zou. Hangende de quaestie verbood hij zelfs den vrederechter verdere uitbetalingen in klinkende munt te doen, wat hem echter eene duchtige réprimande bezorgde van den prefect, die, gelijk wij zagen, de kantonrechters 2 Juli 1811 uitdrukkelijk gemachtigd had tot het doen der noodige uitbetalingen.

Intusschen raadpleegde de prefect over deze aangelegenheid iemand, wiens naam niet blijkt 1), maar wiens advies hierop neerkwam: voor zoover de Gemeene schotel niet het eigendom is der weezen, is hij het eigendom der gemeente, die, als er te kort kwam, had moeten bijspringen, niet van het Rijk, de directeur der domeinen heeft dus met de geheele zaak niets te maken. De vrederechter moet vrijheid hebben de noodige uitkeeringen te doen; blijkt hij aan de weezen te veel te hebben uitgekeerd (door hen in contant geld te betalen), dan is dat op zijn risico, als hij later rekening aflegt, maar men kan hem niet beletten de gevraagde uitbetalingen te doen. De onbekende adviseur stelde ten slotte voor, machtiging van den minister van financiën tot zulk eene regeling te verzoeken. De prefect vereenigde zich met dat advies, dat geheel in den geest van den heer Philipse was, maar kwam zoodoende in strijd met zijn eigen arrêté van 9 Juli, waarin hij uitdrukkelijk gezegd had, dat de niet opgeëischte goederen uit den Gemeenen schotel aan het domein behoorden. De directeur wees daarop in zijn antwoord dan ook, en betoogde nogmaals, dat de niet opgeëischte goederen aan den Staat waren vervallen en niet aan de

1) Ik vermoed, dat het de sous-préfet mr. Fokker was.

gemeente (art. 768 van den code). De minister van financiën stelde den prefect in het ongelijk: „Cette distinction (tusschen rijks- en gemeente-instellingen) ne décide pas la question", schreef de minister, „l'objet essentiel consiste à apprécier non d'après leur origine mais d'après le but et le résultat de leur administration la véritable nature de ces établissements ainsi que l'analogie qu'ils ont avec les établissements français destinés à les remplacer". De goederen, afkomstig van verjaarde erfenissen, behooren dus aan den Staat en moeten aan de domeinen overgedragen worden.

Die beslissing viel den 20sten Februari 1813, maar het duurde tot 15 September, eer de prefect op herhaalden aandrang van den directeur Céard besluiten kon op zijn eerste arrêté terug te komen en den directeur der domeinen te machtigen bij de verschillende rekenplichtige ambtenaren na te gaan, wat zij aan het Rijk moesten overdragen. Uit den considerans blijkt tevens, dat toen nog geen enkel rekenplichtig ambtenaar zijne rekening had ingeleverd. Toen het nu echter ernst begon te worden, wendde de heer Philipse zich (8 October) nogmaals tot den prefect, hij verzocht 6 maanden uitstel om de familieraden bijeen te roepen, die de voogden zouden aanstellen, wien hij het geld der minderjarigen kon afdragen, machtiging om daarvoor al de goederen van den Gemeenen schotel te mogen gebruiken, en dan nog een termijn om alle zaken behoorlijk te liquideeren. Natuurlijk moest de prefect dit weigeren, vooral nadat de directeur Céard naar aanleiding van dat verzoek een advies had gegeven, welks inhoud ik hierachter laat volgen, omdat de geheele loop der zaak er in wordt geresumeerd. Gelukkig kwam de minister van financiën zelf een laatste uitstel brengen. In een schrijven aan den prefect dd. 29 October 1813 bepaalde hij, dat de rekenplichtigen, waaronder ook de heer Philipse was, vóór 1 December rekening behoorden te doen aan de „commission des comptes" te Amsterdam, ingesteld bij Keizerlijk decreet van 29 December 1811. Het arrêté van den prefect, waarbij het afhooren der rekeningen in plaats van aan den directeur der domeinen, zooals 15 September was bepaald, aan deze commissie werd opgedragen, was van 13 November 1813. Weinige dagen later was Holland in opstand, en 22 November werd zelfs door den prefect alle communicatie met Holland verboden. Nog drong de directeur der domeinen er op aan, dat de prefect den minister vragen zou in deze omstandigheid eene andere autoriteit aan te wijzen, die de rekeningen afhooren zou, maar tevergeefs, de heer Philipse plukte ten slotte de vruchten van zijn lijdelijk verzet.

En hij niet alleen, want ook de oud-griffiers der andere weeskamers hadden evenzoo gehandeld. De directeur richtte na ontvangst van het arrêté van 13 November 1813 een schrijven tot den prefect, waarin hij zegt: „Comme je n'ai reçu aucun compte et conséquemment aucune pièce, je n'aurai point de renvoi à faire. Seulement deux anciens secretaires, ceux

des communes de Brigdamme et St.-Philipsland, m'ont écrit n'avoir rien au dépôt". In den loop van 1814 werden de oud-griffiers der weeskamers door den gouverneur der provincie uitgenoodigd de administratie der vroeger door hen beheerde weezengoederen weder op zich te nemen.

Ik ben opzettelijk eenigszins uitvoerig geweest in de beschrijving van wat er in den Franschen tijd is gebeurd met de Middelburgsche weeskamer, omdat er duidelijk uit blijkt, dat niet slechts de prefect, maar ook de minister van justitie, op wiens rapport het Keizerlijk decreet van 8 November 1810 genomen is, en evenzoo de minister van financiën, van oordeel zijn geweest, dat de weeskamers vielen onder het voornoemde Keizerlijk decreet, en dat ook de archieven der weeskamers behoorden te worden overgebracht „dans les greffes, auxquels ils devront appartenir d'après la nature des affaires, que ces registres et papiers concernent". Dienovereenkomstig is dan ook in zooverre gehandeld, dat de archieven naar de vredegerechten zijn overgebracht; in plaats echter, dat de administratie der weeskamers toen tevens is afgesloten, zijn de zaken loopende gebleven, de vrederechters zijn getreden in de functiën der weeskamers en na den Franschen tijd hebben de laatsten hunne werkzaamheden weder hervat. In strijd dus met de uitgedrukte bedoeling der keizerlijke regeering zijn ten gevolge van het lijdelijk verzet der vroegere beheerders de archieven der weeskamers blijven leven, totdat eerst de wet van 1852 hieraan een einde maakte.

Middelburg, Februari 1897. R. FRUIN TH. AZN.

BIJLAGE.

Observations du directeur des domaines sur la lettre de M. Philipse, ancien greffier de la chambre des orphelins de Middelbourg et maintenant juge de paix.

D'après l'art. 48 du decret imperial du 8 Novembre 1810 les chambres des orphelins ont été supprimées à dater du 1 Janvier 1811.

M. le Préfet a pris un arrêté le 19 Juin suivant, portant que les commissaires délégués pour le triage des titres étoient autorisés à remettre aux tuteurs les titres et autres objets appartenant aux mineurs.

Et que les titres et effets non réclamés dans le mois à dater de la publication du dit arrêté seront déposés au greffe des justices de paix.

D'après l'arrêté de M. le Préfet du 9 Juillet 1812 le Gemeene schotel des chambres des orphelins devoit être comme ceux des chambres de consignations versés dans les 10 jours de la publication.

Qu'a fait M. Philipse en exécution de ces lois et arrêtés, qui sont tous venus à sa connoissance? Rien.

1o. Il a sollicité et obtenu la place de juge de paix pour en cette qualité continuer de régir la chambre des orphelins sans y faire le moindre changement.

2o. Les titres et effets, dont aucun n'a été reclamé, n'ont pas été déposés au greffe de la justice de paix, la vérification, qui a été faite de ce greffe en a fourni la preuve. Ils sont donc restés dans le cabinet particulier de M. le juge de paix, qui a géré cette chambre seul ou avec des commis particuliers 1).

3o. Quand en exécution de l'arrêté du 9 Juillet 1812, le directeur a pressé M. Philipse de faire connoître la situation de cet établissement pour y distinguer ce qui devoit être rendu aux tuteurs légalement nommés, et ce qui appartenoit au Gouvernement, il a présenté un apperçu du Gemeene schotel, consistant entièrement en effets de la dette publique. Il a prétendu, que pour rembourser aux tuteurs une somme de 62124 fl. il etoit necessaire de convertir 497.900 fl. des effets existans dans le Gemeene schotel.

Sur les observations qui lui ont été faites, qu' un juge de paix ne représentoit plus la chambre des orphelins, et qu'en continuant d'administrer il cumuloit deux places incompatibles; qu'avant de faire la réstitution des dépôts, qu' avant d'opérer la conversion d'une masse d'effets de la dette publique, il étoit nécessaire de connoître parfaitement la situation de cet établissement, de connoître quels étoient les droits des réclamans, la manière dont les réclamans devoient être remboursés, d'établir des principes généraux d'après lesquels ces remboursemens devoient être faits, enfin que l'ancien greffier de la chambre rendît des comptes, alors M. le juge de paix s'est adressé à M. le Préfet au nom des tuteurs et des orphelins, a annoncé que le directeur des domaines entravoit la marche de la liquidation et la réstitution des sommes dues aux réclamans.

Et M. le Préfet a écrit le 18 November 1812 au directeur que cette affaire ne le regardoit plus.

Maintenant qu'il est question de l'exécution de l'arrêté de M. le Préfet du 15 Septembre 1813, M. Philipse, ancien greffier, réclame encore contre cet arrêté. Il parle du travail qu'il est obligé de faire pour la conversion des effets en certificats sur le grand livre de la Hollande et pour la liquidation des dépôts des particuliers,qui ont justifié de leurs titres à des réclamations, il annonce qu'il lui faudra encore plus de 6 mois, qu'ensuite il fera l'appel de toutes les familles qui n'ont pas encore réclamé etc. etc. etc.

Il invoque à son appui une lettre de M. le Préfet du 18 Novembre 1812 1).

C'est à dire que M. Philipse, juge de paix depuis 1811, s'est perpétué depuis cette époque dans sa place de greffier de la chambre des orphelins, qu'il veut encore s'y perpétuer, quoique cette place soit supprimée, qu'il

---

[1]) Zoowel de weeskamer als het vredegerecht waren gevestigd in het stadhuis, maar niet in hetzelfde lokaal.

[2]) In dezen brief was den heer Philipse medegedeeld, dat de directeur der domeinen zich in de administratie der weezengoederen niet had te mengen.

ne veut point rendre de compte, qu'il prétend faire lui seul les liquidations, sans attendre que les bases de ces liquidations soient arrêtées, que les ministres consultés à cet égard aient décidés comment ces liquidations seront faites, il veut absorber la plus grande partie des effets sur la dette publique, auxquels le Gouvernement a droit, pour faire des remboursemens de sommes assez modiques.

Il veut continuer de percevoir les intérêts, de régir la chambre et sa caisse, avoir des employés particuliers pour des objets qui devroient être réunis à son greffe et remis a la garde du greffier, qui en est le gardien naturel.

Le directeur n'apperçoit aucun motif plausible, qui puisse empêcher M. le juge de paix de se soumettre et d'exécuter des dispositions générales, fondées sur l'intérêt général et sur l'intérêt même des particuliers.

M. le Préfet peut voir, si depuis plus d'un an que M. Philipse s'étoit plaint que le directeur entravoit ses opérations, ces opérations, dont il ne s'est plus mêlé, en ont été plus promptes.

(get.) Céard.

Het archiefwezen op de vergadering der Duitsche geschiedkundigen.

In de vergadering van Duitsche historici, in September 1896 te Innsbrück gehouden, is ook het archiefwezen ter sprake gekomen. Hoewel het resultaat niet zeer belangrijk kan heeten, meende ik toch, dat de zaak zelve de Nederlandsche archivarissen genoeg zou interesseeren, om een kort overzicht der debatten aan het onlangs verschenen rapport te ontleenen.

Reeds op de eerste vergadering, in April 1893 te München gehouden, was de zaak behandeld. Prof. Heigel uit München had, ter beantwoording der vraag: „Welche Erleichterungen in Bezug auf Benützung von Archiven und Handschriftsammlungen sind anzustreben?" zeven stellingen voorgesteld, waarvan zes eenstemmig of althans met groote meerderheid aangenomen werden. Zij luidden aldus:

„1. Es erscheint wünschenswert, das sich alle Regierungen den Grundsätzen, welche im Erlass des K. Preuss. Kultus-ministeriums vom 8 Januar 1890 in Bezug auf Versendung von Handschriften aus öffentlichen Bibliotheken aufgestellt sind, anschliessen möchten.

2. Die Entscheidung, ob einem Gesuch um Archivbenützung zu wissenschaftlichen Zwecken zu willfahren sei, soll, ohne besondere Ermächtigung durch die Staatsregierung, dem Leiter des Archivs zustehen.

3. Als Normaljahr, bis zu welchem Archivalien zu wissenschaftlicher

Benützung überlassen werden, ist das Jahr 1847 für alle Archive festzusetzen.

4. Den Archivvorständen soll freigestellt sein, vertrauenswürdigen Forschern auch Einsicht in die Repertorien und Zettelkataloge zu gewähren.

5. Urkunden, Handschriften und Akten sollen zu wissenschaftlicher Benützung an jedes andere deutsche Archiv (Bibliothek) verschickt werden, falls sich das entleihende Archiv zur nämlichen Dienstleistung bereit erklärt und für sichere Aufbewahrung und Rücksendung verbürgt.

6. Es wäre wünschenswert, dass für Abschriften, welche von Beamten oder Bediensteten der Archive im Dienste von Privaten gefertigt werden, eine einheitliche Taxe für ganz Deutschland festgesetzt würde."

De zevende (vijfde) stelling, die prof. Heigel op den wensch der meeste sprekers introk, luidde aldus: „Gut gearbeitete Repertorien wichtiger Archivgruppen sollen allmählich in systematischer Reihenfolge gedruckt und veroffentlicht werden."

Het debat leverde uit gebrek aan tijd (wellicht ook aan belangstelling) niet veel op, al bevatte de rede van den directeur van het Weenensche Kriegsarchiv Von Wetzer zeer verstandige opmerkingen. Ten slotte werd op voorstel van prof. Arndt uit Leipzig aan het bestuur der vergadering opgedragen, de besluiten ter kennis te brengen van de Duitsche en de Oostenrijksche rijksdagen (eventueel ook van de regeeringen), met verzoek daarop zooveel mogelijk te willen letten.

Het blijkt niet, dat daarvan veel gekomen is, en op de derde vergadering, te Frankfort in April 1895 gehouden, werd door Dr. Dobenecker uit Jena de motie voorgesteld: „Den Archiv-Vorständen steht es nicht zu, darüber zu befinden, ob in Akten, die ein Forscher zu benützen wünscht, sich etwas findet oder nicht findet, was für sein Thema von Wert sein könnte." Naar aanleiding daarvan werd de zaak op de vierde vergadering opnieuw aan de orde gesteld.

Ditmaal was het prof. Prutz uit Königsberg, die verschillende stellingen voorstelde en toelichtte. Die toelichting was weinig belangrijk, doch de stellingen zelven mogen, al zijn ze niet aangenomen, hier eene plaats vinden, omdat ze de wenschen formuleeren, die de Duitsche historici tegenover de archieven op het hart hebben.

„I. Soweit ihr Inhalt nicht unmittelbar noch gegenwartig im Flusse befindliche politische Fragen betrifft, sodass Veröffentlichungen daraus staatliche Interessen schädigen könnten, sind die Archive wissenschaftliche Sammlungen und demgemäsz zu behandeln.

II. Wird die Zeitgrenze, bis zu der ihre Benützung demnach überhaupt freizugeben ist, nicht überall eine und dieselbe sein können, so wird sie doch im allgemeinen mindestens bis zur Mitte unseres Jahrhunderts vorzurücken sein.

III. Bei Anerkennung und Durchführung dieser Grundsätze würde

sich die Erfüllung der folgenden, für die Praxis besonders wichtigen Wünsche als selbstverständlich ergeben:

a. Da der Inhalt der Archive Gemeingut der historischen Wissenschaft is, so steht den Archiven und ihren Beamten als solchen in Betreff der Veröffentlichungen daraus ein Vorzugsrecht nicht zu.

b. Die Zulassung zur Archivbenützung ist weiter zu erleichtern durch Beseitigung der bisher noch vielfach von dem Nachsuchenden zu erfüllenden umständlichen Formalitäten: sie erfogt für den der Benützung endgiltig freigegebenen Teil unmittelbar durch die Archiv-Vorstände.

c. Sie gilt nicht bloss für einzelne, von dem Nachsuchenden zu bezeichnende Aktenstücke oder Aktenstück-serien, sondern für alle die Archivalien, welche den den Nachsuchenden beschäftigenden Gegenstand betreffen.

d. Sie berechtigt den Benützer daher zur Ein- und Durchsicht nicht bloss der Archiv-Repertorien und Kataloge, sondern auch derjenigen Akten, in denen er nach ihrer Bezeichnung geeignetes Material vermuten darf.

e. Eine Kontrole über die Benützung (durch amtliche Durchsicht der Excerpte und Abschriften u. a. m.) findet nicht statt, auch nicht in Bezug auf die Archivalien, die ausserhalb des freigegebenen Gebietes erst auf Grund besonderer Erlaubniss benützt werden dürften."

Uit de debatten moge het volgende hier vermeld worden. *Prof. Stieve uit Munchen* verklaart zich tegen het aannemen van algemeene regels: de persoon van den archivaris heeft meer invloed dan een reglement.

De *Badensche archivaris Von Weech* merkt op, dat de staat steeds beslissen moet, waar uit eene publicatie gevaar voor het staatsbelang begint te ontstaan; noch de archivaris, noch de historicus kan dit bepalen. De archivaris behoort in het algemeen geenerlei voorrecht te hebben, wèl echter voor ambtelijke publicatiën.

Von Inama — Sternegg uit *Weenen* vraagt, of het onmogelijk is: 1e geslotene archieven te doen openstellen, 2e. den verkoop of de vernietiging van archieven te verhinderen.

Prof. Schmoller uit Berlijn verhaalt, dat prins Bismarck eenmaal verboden heeft akten uit de vorige eeuw uit te geven, omdat die uitgave *thans nog* nadeelig voor Duitschland zou zijn; terwijl de correspondentie van Frederik den Groote melding maakt van schandalen, wier openbaarmaking de Russische regeering doodelijk zou beleedigen. Daar het noodig is met onbekende personen voorzichtig te zijn, waarschuwt Spr. tegen vaste regels, daar deze dan ook de wetenschappelijke nasporingen zouden bemoeilijken.

De heer *Von Wetzer uit Weenen* (bovengenoemd) verklaart weinig heil te zien in reglementen: den archivaris moet vrijheid van handelen gelaten worden. Reglementen zijn allicht òf onbruikbaar òf nutteloos. Ver-

betering is alleen te verwachten van eene steeds voortgaande verbetering van het gehalte der archivarissen, zooals dit in de laatste jaren geschied is. Doelmatig schijnt ook aandrang van geleerden, die in bestuurscolleges zitting hebben, bij de regeeringen, om de archieven zooveel mogelijk te openen.

Prof. Stieve stelt als motie voor: „Es ist in den Beschlüssen über das Archivwesen zu betonen, dasz wissenschaftlich gebildete Archivare angestelt werden müssen."

Ten slotte verloor men in het debat de stellingen uit het oog, om zich te bepalen tot eene bespreking van een voorstel van *prof. Von Thudichum uit Tübingen,* om eenvoudig in aansluiting aan de te München gevallene vota, in het algemeen aan te dringen op wegneming bij het gebruik der staatsarchieven van alle moeielijkheden, die niet door het staatsbelang gevorderd worden, — en om aan het bestuur eene nadere formuleering van het in dit opzicht wenschelijke optedragen. Dit voorstel werd ten slotte aangenomen, zonder dat duidelijk bleek, of over die nadere formuleering in de volgende vergadering nog gestemd zal worden, dan wel of ze direct aan de regeeringen zal medegedeeld worden.

Wat ons in het debat treft is dit: 1o. Men is in Duitschland met betrekking tot de openbaarheid der archieven zeer ver bij ons ten achteren. 2o. Toch gaan de wenschen der Duitsche geleerden hier en daar nog iets verder dan de door ons reeds verkregene ideale toestand. 3o. Uit enkele aanduidingen schijnt te blijken, dat sommige archivarissen ten dezen niet geheel met de historici medegaan, zelfs eenigszins bevreesd zijn voor openbaarheid. 4o. Wellicht is het daaruit te verklaren, dat historici en archivarissen nu en dan niet naast, maar min of meer vijandig tegenover elkander schijnen te staan. — Gelukkig wij, die dergelijke toestanden niet kennen!

S. M.

Boekbespreking.

R. Fruin Th. A.zn. Verslag omtrent oude gemeente-, waterschaps- en veenderijarchieven in de provincie Utrecht over 1894.

Uitgebracht en gedrukt op last van Gedeputeerde Staten. Utrecht, Kemink & zoon, over de Domkerk, 1895.

Dit verslag begint met de vermelding van eenige werkzaamheden, die verricht werden ten opzichte van reeds geordende archieven, bestaande in het bijschrijven van enkele aanwinsten voor Montfoort en IJselstein, en het ontwerpen van een reglement op het gebruik van het gemeentearchief van Zoest. De verslaggever meent dat dit reglement het eerste is dat het gebruik regelt van een archief dat niet onder het speciaal beheer van een archivaris is gesteld.

Het grootste gedeelte van het, 32 bladzijden tellende, verslag is gewijd aan het archief van de stad en dat van het Gemeene land van Wijk bij Duurstede, tot de invoering van het Fransche bestuur. Een zuivere scheiding was niet mogelijk, omdat de magistraat van Wijk ook het opperbeheer over het waterschap had, zoodat het archief daarvan eigenlijk gelijk staat met andere, die samen het stadsarchief vormen. De inventarissen van deze beide verzamelingen zijn als bijlagen A (104 blz.) en B (16 blz.) achter het verslag gedrukt, terwijl nog in een bijlage C (8 blz.) door een alphabetische lijst een overzicht wordt gegeven van de vele archieven die behandeld werden in de 10 jaren gedurende welke nu reeds de ordening van de bovenomschreven verzamelingen in de provincie Utrecht plaats had.

Van de 684 nommers waaruit de eerste inventaris bestaat, hebben bijna 2 derden betrekking op het eigenlijke stadsbestuur. Deze zijn in 2 afdeelingen bijeengebracht, naarmate zij al of niet op de financiën betrekking hebben.

De 1e afdeeling kon inderdaad met het begin beginnen. Want het allereerste stuk is de akte waarbij in 1300 Gijsbrecht van Abkoude Wijk bij Duurstede tot een stad verhief. Ook de akte waarbij de stad in 1449 tot een lid van het Sticht gemaakt werd, is aanwezig. Onder de belangrijkste stukken, welke men hier verder vermeld vindt, behooren 4 registers van handvesten, keuren en ordonnantiën, die met eenige andere stukken uit het stadsarchief, tot 1894 deel uitmaakten van het rijksarchief in Utrecht. In dat jaar werden zij echter alle kosteloos aan de gemeente afgestaan. De verslaggever verheugt zich hierover, omdat „een goede archiefregeling medebrengt dat de archiefstukken moeten worden teruggebracht naar het archief waarvan zij vroeger een deel hebben uitgemaakt." Dit is in theorie zeker juist, maar zal m.i. uitzondering moeten lijden, wanneer stukken zich op een plaats bevinden, waar hun een blijvend goede bewaring verzekerd is, terwijl dit niet kan gezegd worden van de plaats waar zij eigenlijk behooren. In 1811 heeft men op vele Zuidhollandsche dorpen registers en stukken van de weeskamer met de rechterlijke bescheiden verzegeld, hetgeen ten gevolge had dat zij zich nu in 's rijks Algemeen archief bevinden. Zou mr. Fruin het met zijn archivarisgeweten kunnen overeen brengen, deze stukken naar de betrokken plaatsen terug te sturen, met de kans dat er over eenige jaren al een gedeelte van verdwenen zal zijn? Gelukkig behoefden theorie en praktijk hier echter niet met mekaar in botsing te komen, want het gemeentebestuur liet de registers in het rijksarchief te Utrecht, „waar zij veiliger geborgen zijn."

Het recht, zooals dat in deze boeken is opgeteekend, bleef gelden totdat in 1595 een nieuwe generale ordonnantie werd vastgesteld. Een stuk van een afschrift komt voor onder nr. 29. Wijk ontving die niet van keizer Karel V, gelijk Utrecht, Amersfoort en Renen. In den inventaris van het rechterlijk archief van Wijk, die in 1893 met die van de andere rechter-

lijke archieven in de provincie Utrecht het licht zag, wordt onder nr. 591 een exemplaar van deze ordonnantie vermeld, doch als jaar opgegeven 1598. Waarschijnlijk is dat een verschrijving.

Onder de verschillende rubrieken waarin deze afdeeling gesplitst is, is er ook een van stukken betreffende het toezicht op neringen en handel. Hieronder zijn die welke de interneering van krijgsgevangenen uit den Spaanschen successieoorlog betreffen, gevoegd. Als reden voor die plaatsing wordt opgegeven dat deze stukken betrekking hebben op de pogingen van den magistraat om den burgers betaling te verschaffen van hun leveringen aan de troepen. Nu er echter ook een rubriek „Stukken betreffende inkwartieringen en leverantiën ten dienste van troepen" is, waren zij, dunkt mij, hieronder beter op hun plaats gebracht.

Van eenig belang voor de kunstgeschiedenis is een dossier betreffende een verloting van schilderijen van Johan de Bont, in 1649, die onder deze stukken aangaande neringen en handel vermeld worden. Aan het slot van de 1e afdeeling worden de stadseigendommen behandeld. Het belangrijkste daarvan was het veer over den Rijn, dat in het midden van de 17e eeuw tusschen 3 eigenaars verdeeld was. De boedel van een hunner werd door het hof van Utrecht voor zijn crediteuren in beslag genomen, en zijn aandeel aan het veer omstreaks 1678 verkocht. Het hof van Gelderland erkende dezen verkoop niet, omdat het veer naar Rijswijk, en dus naar Geldersch grondgebied, voerde. De strijd die toen volgde, bewijst weer tot welke moeielijkheden onder de vroegere staatsregeling dergelijke „internationale" geschillen leidden en dat het inderdaad voor partijen zoo goed als onmogelijk was om recht te krijgen. Het veer bleef ten slotte onbediend, en eerst na 30 jaar eindigde de strijd doordat de stad de rechten van beide partijen kocht.

De 2e afdeeling bevat de stukken rakende de financiën, welke onderscheiden worden, naarmate zij betrekking hebben op stadsbelastingen, provinciale belastingen waarin de stad wel, en die waarin zij niet voor een quote was aangeslagen. Men ontvangt hierbij een duidelijke uiteenzetting van het vroegere, ingewikkelde belastingstelsel.

In de volgende afdeeling zijn de stukken betreffende het aandeel van Wijk in het provinciaal bestuur bijeengebracht. Veel invloed had de stad daarin niet. In cijfers uitgedrukt, volgens een op blz. 18, noot, gedane opgaaf, zou men dien op 1/36 kunnen stellen. Tot dit deel van den inventaris zijn ook de stukken over het beheer en het vergeven van de prebenden van het convent van Maria Magdalena te Wijk gebracht, dewijl dat beheer en vergeven berustte op zijn lidmaatschap van de staten. Is dit echter wel juist? Een college van superintendentie, bestaande uit 3 leden, 1 uit de geëligeerden, 1 uit de ridderschap en 1 vertegenwoordiger van Wijk, voerde het beheer. De stad trad hier krachtens haar eigen recht met 2 leden van de staten op.

De stukken, betreffende het toezicht van het stadsbestuur op het be-

heer van kerkelijke en andere lichamen maken de 4e afdeeling in den inventaris uit. Hier ontbreken eensdeels stukken, terwijl er anderdeels aanwezig zijn, die er niet behooren. Wat er van de archieven van het convent van Maria Magdalena en het kapittel van St. Jan overig is, wordt in het rijksarchief te Utrecht bewaard, en eigendomsbewijzen van de kerk en het gasthuis bevinden zich in het stadsarchief. Mr. Fruin spreekt over die van het gasthuis de wenschelijkheid uit, dat ze aan de regenten worden teruggegeven, zoo dezen niet veeleer konden besluiten, het geheele gasthuisarchief op het stadhuis te deponeeren.

De archieven van commissiën uit het stadsbestuur vormen de volgende afdeeling. Hiertoe behoorde de wees- en momberkamer. Tot haar archief zijn gebracht een aantal „Eigendomsbewijzen en andere stukken, vermoedelijk afkomstig uit boedels, door de gecommitteerden beheerd, 1388—1795.” Van deze stukken wordt aangeteekend, dat het zeer wel mogelijk is, dat enkele daarvan tot het archief van het gerecht behoord hebben. Dergelijke zwervende stukken leveren, zooals mij bij ondervinding bekend is, veel moeielijkheid op. Dikwijls zijn zij wel terecht te brengen, doch slechts ten koste van meer tijd dan daartoe beschikbaar is bij het vele werk en de weinige arbeiders. Liefst voeg ik ze bij de rubriek die ook als laatste in dezen inventaris voorkomt, de „Stukken van onbekende herkomst.” Anders schikt men ze misschien verkeerd, en geeft eerder aanleiding dat iemand niet vindt, wat hij noodig heeft. Zulke stukken bewijzen ook weer hoe moeielijk het is, de rechterlijke bescheiden met juistheid van de andere af te zonderen. Wanneer het denkbaar is dat ze tot het rechterlijke archief behooren, zou ik er altijd voor zijn, ze als zoodanig over te nemen wanneer het gemeentearchief geen goede bewaarplaats aanbiedt. Men zou hiertoe nog lichter kunnen overgaan, wanneer ook de weeskamer-archieven, zooals rationeel zou zijn, door het Rijk werden overgenomen.

Bij de archieven van kommissiën is ook dat van de gekommitteerden tot de huwelijkszaken beschreven. Kerkelijke trouwboeken en andere registers van, wat men nu noemt den burgerlijken stand zijn niet opgenomen. De verslaggever geeft hiervoor drie redenen op. De eerste is, dat deze registers de eenige archiefstukken zijn die voortdurend geraadpleegd worden en bijgevolg, volgens ondervinding, op andere plaatsen opgedaan, meermalen weer naar de sekretarie verhuizen. Wanneer dit een reden is om ze niet te vermelden, hadden echter ook de trouwboeken van den magistraat onvermeld moeten blijven. Het komt mij ook voor, dat het van weinig belang is of stukken zich nu juist bevinden in een lokaal dat men het archief noemt. Het gebeurt toch ook wel, dat men belangrijke charters in een kast of kist buiten het lokaal waar de andere stukken staan, bewaart. Wanneer hier de lokaliteit in aanmerking kwam, hadden zeker niet de aan het Utrechtsche archief in bruikleen afgestane registers moeten ver-

meld worden, die mijlen verder van de Wijksche archiefkamer of-zolder geplaatst zijn dan de oude registers van den burgerlijken stand.

Als tweede reden wordt opgegeven, dat deze registers even goed, misschien zelfs beter, tot het archief van den maire te brengen zijn. Men zou ze dus als ingekomen stukken van het jaar waarin de gemeente ze kreeg, moeten beschouwen. Het schijnt mij echter onpraktisch, om een verzameling stukken, die één geheel vormen en alle dagteekenen van vóór den tijd waarmee het nieuwe archief begint, toch daartoe te brengen. Het gebeurde ook dikwijls, dat sommige van deze registers pas laat in deze eeuw, tot in de laatste jaren, aan de gemeenten kwamen. Deze zou men dan weer afzonderlijk als ingekomen stukken van een later jaar moeten behandelen.

De derde reden is, dat, nadat de betrekking van ambtenaar van den burgerlijken stand een zelfstandige geworden is, de registers in zijn archief zijn overgegaan en dus wel ten gemeentehuize berusten, maar niet tot het gemeentearchief behooren. Doch art. 22 van het B.W. rekent de registers van den burgerlijken stand tot *de archieven van de gemeente*. Dit argument begrijp ik dus niet.

De weglating van deze registers uit den inventaris kan bezwaar opleveren wanneer een gemeente overgaat tot het maken van een verordening op het gebruik van het oude archief. Ook heeft zij hier het nadeel, dat thans het geheele oude Wijksche archief, alleen met deze uitzondering, officiëel beschreven werd. De inventaris van de rechterlijke bescheiden toch verscheen, zooals ik al aanstipte, reeds vroeger, en van de charterverzameling zag in 1891 bij den boekhandelaar C. Vonk, te Wijk, een aan het rijksarchief te Utrecht bewerkte lijst het licht.

De beide laatste afdeelingen van het gemeentearchief worden gevormd door de gedeponeerde archieven en de varia.

Wanneer voortaan iemand iets in het Wijksche stadsarchief wenscht te zoeken, zal hij in dezen inventaris met de toelichting een wegwijzer vinden die hem waarschijnlijk niet in den steek zal laten, wanneer tenminste het gezochte aanwezig is.

Het zelfde geldt ook van het waterschapsarchief. Dit is veel kleiner Het telt maar 110 nommers. Het tegenwoordige waterschap voert den naam van het Gemeene land van Wijk bij Duurstede, Wijkerbroek, Leuterveld en Melkweg. Voorheen waren er 3 waterschappen: het Gemeene land van het Wijksche gerecht aan de zuidzijde (van den Krommen Rijn), Leuterveld en Melkweg, op den rechteroever of aan de noordzijde gelegen, en de Wijkerweerdsche polder, die in 1696 door het leggen van een ka om een gedeelte van de uiterwaarden aan de Lek ontstond. Het maken van 3 verzamelingen was hierdoor aangewezen. De eerste is de grootste en belangrijkste. Onderdeelen hiervan worden gevormd door stukken die betrekking hebben op den molen in Wijkerbroek, den Krommen Rijn, het zandpad naar Utrecht, en den Lekdijk en den Hinderdam. Deze verzameling

houdt ook betrekking tot de 2e, inzooverre het bestuur van het Gemeene land van het Wijksche gerecht aan de zuidzijde ook kompetent was voor verscheiden aanslagen, die ook Leuterveld en Melkweg betroffen.

P. VAN MEURS.

VARIA.

Indertijd hebben wij (aldus de N. Rotterdamsche courant van 1 Mei 1897) met groote ingenomenheid melding gemaakt van Dr. Brugmans' verslag over zijne zending naar Engeland tot opsporing van archivalia van belang voor onze geschiedenis. De jeugdige historicus maakte in dat verslag geen melding van een zeer belangrijk archief, dat stukken moest bevatten van gewicht ook voor ons. Het was het archief van het India Office. We meenden toen te weten, dat de leemte in genoemd onderzoek spoedig zoude worden aangevuld en maakten toen daarvan geen melding. Het doet ons genoegen, thans omtrent het onderzoek in het India Office nadere mededeelingen te kunnen doen.

In Juni 1895 dan werd aan den heer W. Roosegaarde Bisschop door het bestuur van het Koninklijk Instituut voor taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië, opgedragen een onderzoek in te stellen naar de voor de Nederlandsch-Indische geschiedenis belangrijke stukken in genoemd archief en het doen vervaardigen van copieën van die documenten, welke niet reeds in druk mochten zijn verschenen of reeds aanwezig zijn in de archieven in Nederland. Het onderzoek diende te loopen over de jaren 1595—1830.

In de pas verschenen 2de aflevering van deel XLVII der Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië is thans afgedrukt het verslag over het materiaal, dat te onderzoeken viel, over de werkzaamheden van den heer Bisschop en over het resultaat van het onderzoek. Dit verslag is door genoemden heer uitgebracht in December 1896.

Het materiaal, dat te verwerken valt, is zeer aanzienlijk. Ruim 36 duizend folianten zijn te bestudeeren. De heer Bisschop vervaardigt eerst lijsten van wat hij daarin belangrijks vond voor onze koloniale geschiedenis, opdat daarna beslist kan worden wat dient te worden afgeschreven. Reeds zijn verschillende lijsten vervaardigd en ook reeds een aantal kopieën. De jaren 1820 tot 1830 worden het eerst onder handen genomen. Een 725 tal folianten zijn reeds onderzocht. Omtrent wat het reeds onderzochte ons leert geeft de heer Bisschop in zijn verslag eenige aanwijzigingen.

Het groote nut van dergelijke onderzoekingen behoeft geen betoog en de minister van koloniën en het bestuur van het Instituut verdienen

grooten dank, dat zij de zaak hebben aangepakt. In hoofdzaak volkomen terecht toch zegt de heer Bisschop: „Zal de geschiedenis voor het thans levende geslacht eenig voordeel opleveren, dan dient men zoo nauwkeurig mogelijk te weten: waarom de geschiedenis van ons volk, zoowel in Europa als in den vreemde, zóó werd opgebouwd en niet anders. Niet het enkele feit, dat een botsing plaats had tusschen twee nationaliteiten is op zich zelf belangrijk, doch het antwoord op de vraag, waarom die botsing op dat oogenblik plaats vond en aldus verliep. En evenzeer als tot het juist verstaan daarvan de beweegredenen dienen gekend te worden van onze eigen landgenooten, bestaat thans het streven om ook de beweegredenen, de omstandigheden te kennen, die de tweede partij — de vreemdelingen — aldus deed handelen en niet anders. Het „audi et alteram partem" kan eerst ten volle worden doorgevoerd, wanneer uit de stukken zelf, die de handelingen beschrijven, ten tijde, dat zij plaats grepen, de juiste beweegredenen zijn geput voor onze tegenpartij."

Reeds dadelijk is van het door den heer Bisschop aangewezen materiaal gebruik gemaakt. En wel door den heer P. H. van der Kemp, die onze koloniale geschiedenis nà de restauratie tot voorwerp zijner historische studiën blijkt te hebben gekozen. Reeds voor zijne vroegere, ook in ons blad besproken bijdragen, maakte hij gebruik van Londensche archivalia. Ook thans weder in het eveneens in deze aflevering der Bijdragen verschenen opstel over „De zendingen van Ibbetson en Anderson naar Sumatra's Oostkust in 1820 en 1823. De heer E. Netscher had reeds vroeger daarvan melding gemaakt; de heer Van der Kemp vult diens mededeelingen aan op grond van wat Bisschop's kopieën hem leerden. De zending van Ibbetson in 1820 die mislukte was van zuiver commercieelen aard, die van Anderson in 1823 had ook staatkundige bedoelingen.

Vervolg berichten.

Benoemd tot Hoogleeraar aan de Indische Instelling te Delft: Mr. J. E. Heeres, Adj.-Archivaris aan het Algemeen Rijksarchief te 's Gravenhage.

Gedrukt en uitgegeven bij Erven B. van der Kamp te Groningen.

1897/8. No. 2.

Nederlandsch Archievenblad.

Orgaan van de VEREENIGING VAN ARCHIVARISSEN in Nederland.
Goedgekeurd bij Kon. besl. van 29 Sept. 1891.

Berichten, enz.

Benoemd tot archivaris der gemeente Edam: de heer W. J. Kernkamp.

Eervol ontslag verleend aan: den heer Mr. W. van de Poll als archivaris der gemeente Nijmegen;
in zijne plaats benoemd: de heer H. D. J. van Schevichaven.

Nadat in Juni het nieuwe gebouw voor het rijksarchief en de provinciale bibliotheek te Leeuwarden (de gerestaureerde oude Kanselarij) in gebruik werd gesteld, is thans ook de voor rijksarchiefgebouw in Noord-Holland ingerichte antieke „Vleeschhal" te Haarlem voor den dienst geopend.

Rectificatie.

In het vorig nummer van het Archievenblad werd door ons medegedeeld, dat een vijftal belangrijke archiefregisters van Walhorn bij de stad Limburg in de boekerij beland waren van de Algemeene Maatschappij van Levensverzekering te Amsterdam, eene plaats, waar zeker niemand ze zonder die aanwijzing zou zoeken. In dat berichtje werd het Rijksarchief in Limburg de aangewezen plaats dier bescheiden genoemd. Men maakt er ons opmerkzaam op, dat die bewering ongegrond is, daar Walhorn op Pruisisch grondgebied gelegen is. Ook de ligging in het voormalig hertogdom Limburg kon geen aanleiding daartoe zijn — immers dat gewest heeft met de tegenwoordige gelijknamige provincie niets gemeen dan dien naam.

Wij betreuren die vergissing te meer, daar zij den schijn had van een in geenen deele door ons bedoeld verwijt aan onzen ambtgenoot in Limburg.

De zesde jaarvergadering, gehouden te Arnhem op 3 Juli 1897.

De algemeene vergadering was deze keer gelukkig beter bezocht dan de vorige; ofschoon Arnhem voor vele leden niet zoo gelegen was als de steden, waar de andere jaarvergaderingen waren gehouden, teekenden toch 15 hunner reeds dadelijk de presentielijst en werd dit getal later nog met 3 vermeerderd.

De voorzitter hield weder als vorige jaren eene openingsrede, welke, als gevolg van eenig debat in de vergadering iets gewijzigd, hierachter in haar geheel is afgedrukt.

Vooral werd hierin de aandacht gevestigd op het feit, dat het afgeloopen jaar voor het archiefwezen hier te lande hoogst belangrijk was geweest, èn door de regeling der tractementen van de ambtenaren van rijksarchieven bij K. B. van 30 Dec. 1896, èn door de verschijning van eene ministeriëele aanschrijving van. 10 Juni 1897, houdende: regelen voor de indeeling, ordening en inventarisatie van 's Rijks archieven. Hoewel de regeling der bezoldigingen nog niet geheel bevredigend was te noemen, moest nu toch in verschillende opzichten dankbaar verbetering worden geconstateerd. In de derde plaats werd er op gewezen, dat er in het afgeloopen jaar gelden waren uitgetrokken voor een archiefgebouw te Assen, waardoor binnen niet langen tijd de reeks depôts der rijksarchieven zou zijn voltooid, en dat het bestuur van Rotterdam eene belangrijke som voor een nieuw gemeente-archiefgebouw had toegestaan.

De voorzitter deelde verder mede, dat de commissie tot samenstelling van een leiddraad voor de inventarisatie enz. der Nederlandsche archieven thans met haar werk zoover gevorderd was, dat men tot het drukken van haar concept met begeleidende toelichting zou kunnen overgaan.

Wat nu de vereeniging zelve betreft, deze verkeerde in bloeienden toestand; vier nieuwe leden waren in den loop van het laatste jaar toegetreden, waardoor het ledenaantal gestegen was tot een cijfer, te voren niet bereikt.

Nadat men met groote belangsteling de rede had aangehoord, ging men over tot de huishoudelijke werkzaamheden en werd in de eerste plaats de rekening en verantwoording over het afgeloopen jaar goedgekeurd en de penningmeester onder dankbetuiging voor zijn beheer gedechargeerd.

Als buitengewone leden werden daarop aangenomen de Heeren J. W. Enschede, oud-adjunct-archivaris der gemeente Haarlem, Mr. S. Gratama, oud-rijksarchivaris in Drenthe en Mr. J. E. Heeres, die binnenkort als adjunct-archivaris bij 's Rijksarchief te 's Gravenhage zou aftreden, terwijl op voorstel van den voorzitter tot correspondeerende leden werden benoemd de Heeren Henri Stein te Parijs en baron Alessandro di Gerlache te Rome.

Voor het drukken van den leiddraad werd vervolgens het noodige crediet toegestaan, terwijl besloten werd op de volgende vergadering uit te maken hoe verder daarmede te handelen.

Daarna werd met het oog op de omschrijving van een archief, voorkomende in de boven reeds genoemde ministeriëele circulaire, welke omschrijving eenigszins afwijkt van die, welke door de vereeniging indertijd werd vastgesteld, en op de omstandigheid, dat enkele latere op de algemeene vergaderingen aangenomen stellingen niet geheel aan elkander sloten, aan de commissie voor de leiddraad bevoegdheid gegeven, enkele wijzigingen in die stellingen aan te brengen.

Na de pauze verkreeg Mr. Bondam het woord tot het inleiden der door hem te verdedigen stellingen, luidende als volgt:

I. Een regeling bij de wet omtrent de raadpleging en het gebruik der oude archieven van openbare instellingen of ambtenaren is gewenscht.

II. Zulk een regeling dient zooveel mogelijk onbeperkte ten gebruikestelling der archieven te huldigen.

III. Echter dient door bepalingen gezorgd te worden, dat geene onderzoekingen in de archieven geschieden dan door bevoegden en onder behoorlijk toezicht.

Spreker begon met een overzicht te geven van den toestand der archieven hier te lande voor den tijd van Bakhuizen van den Brink en voegde daaraan toe een belangrijk verhaal van den door dezen gevoerden strijd, om de openbaarheid der archieven, die in theorie reeds sinds 1829 bestond, ook in de praktijk door te voeren.

Hij was van oordeel, dat thans onder het nog vigeerende K. B. van 1856, in verband met den feitelijken toestand, zooals die zich in de laatste 20 jaren ontwikkeld had, voor de rijksarchieven de zaak niet te wenschen overliet. Wat echter de archieven van andere openbare instellingen betreft, daar kon hij, ook bij het ontbreken eener algemeen geldende regeling niet hetzelfde verklaren.

Daarop ging Spr. over tot de nadere toelichting zijner theses, welke toelichting in het volgend nommer van dit blad zal worden opgenomen.

De vergadering gaf hare ingenomenheid met het voorgedragene te kennen en toonde daarna door een levendig debat hare belangstelling in de zaak, door Spr. te berde gebracht.

In de eerste plaats ontspon zich een vrij langdurige discussie over de vraag, wat men onder het woord „bevoegden" in stelling III had te verstaan, waarbij verschillende leden zich verklaarden tegen de opvatting als zouden dit alleen „wetenschappelijk bekwamen" kunnen zijn. Verder wisselde men van gedachten over de wenschelijkheid, om het „behoorlijk toezicht" bij de wet verplicht te stellen, waarbij zich ook de vraag voordeed of het in vele opzichten niet beter was, dat de archivaris zelf voor de be-

langhebbenden de onderzoekingen deed, welke vraag, volgens sommigen wegens praktische bezwaren ontkennend moest worden beantwoord.

Op de bedenking van Mr. Gratama, als zou de door den inleider in zijne stellingen gewenschte wet te veel in details afdalen, antwoordde deze, dat het ook zijne bedoeling was, dat de wet slechts algemeene beginselen zou vaststellen, welke dan later bij K. B. of Algemeenen Maatregel van Bestuur konden worden uitgewerkt.

Daarna werd de eerste stelling in stemming gebracht, na op voorstel van Mr. Heeres door den inleider in zoover te zijn gewijzigd, dat alleen van „gebruik" en niet van „raadpleging" wordt gesproken, als zijnde het laatste reeds onder het eerste begrepen. Zij werd aangenomen met algemeene stemmen, op die van den inleider na, die zich ook bij de volgende theses van stemming onthield.

De tweede stelling werd daarop zonder nadere beraadslaging eveneens aangenomen.

Bij de nadere behandeling der derde thesis, stelde Mr. Heeres naar aanleiding van de reeds gehouden discussie eene nieuwe stelling voor, tusschen de 2ᵉ en 3ᵉ in te lasschen, en wel de volgende:

„Uitdrukkelijk dient te worden geregeld de bevoegheid van de beheerders der archieven, om de toelating van bezoekers te weigeren, waar het algemeen belang zulks eischt."

Naar aanleiding van dit voorstel bracht Mr. Overvoorde de vraag ter sprake, hoe de gemeente-archivaris heeft te handelen, wanneer iemand een onderzoek wenscht in te stellen, omtrent rechten zijner gemeente, welke betwist worden; of hij in dat geval de tegenpartij uit het archief der gemeente wapenen tegen haar mag verschaffen en zoo neen, of dit dan niet in de nieuwe stelling moet worden uitgedrukt.

Verscheidene leden verklaarden zich ten sterkste tegen deze laatste opvatting en de stelling werd dan ook in stemming gebracht, in zooverre slechts gewijzigd — door den voorsteller zelf — dat na het woord „weigeren" de woorden „maar slechts" worden ingevoegd.

Aldus veranderd werd zij aangenomen met 11 stemmen voor, 3 tegen en 2 blanco.

Eindelijk werd ook de derde stelling—Bondam, welke op voorstel van den voorzitter zou luiden als volgt:

„Ook dient bepaald te worden, dat geene onderzoekingen in de archieven geschieden dan onder behoorlijk toezicht", als vierde stelling aangenomen met 11 stemmen voor en 4 tegen.

In eindredactie luiden nu de stellingen aldus:

I. *Een regeling bij de wet omtrent het gebruik der oude archieven van openbare instellingen of ambtenaren is gewenscht.*

II. *Zulk een regeling dient zooveel mogelijk onbeperkte ten gebruikestelling der archieven te huldigen.*

III. *Uitdrukkelijk dient te worden geregeld de bevoegdheid van de beheerders der archieven, om de toelating aan bezoekers te weigeren, maar slechts waar het algemeen belang zulks eischt.*

IV. *Ook dient bepaald te worden, dat geene onderzoekingen in de archieven geschieden, dan onder behoorlijk toezicht.*

Nadat nu voor het volgende jaar Dordrecht als plaats van bijeenkomst was aangewezen, ging men over tot de verkiezing van eén nieuw bestuur. De uitslag van de stemming was, dat de Heeren Mrs. Muller, Feith, Bondam en Dozy werden herkozen, de twee eerstgenoemden respectievelijk als voorzitter en penningmeester, en dat in de plaats van Mr. Gratama, die wegens zijne benoeming tot lid van de arrondissements-rechtbank te Rotterdam als secretaris aftrad, Mr. Telting als zoodanig werd benoemd.

Nadat nog de aftredende secretaris den voorzitter dank had gezegd voor de tot hem gerichte waardeerende woorden en dé beste wenschen voor de vereeniging had geuit, werd de vergadering gesloten.

Als naar gewoonte vereenigden zich de meeste leden aan een gezelligen disch.

Het jaarverslag van den Voorzitter.

„Het hemelsch gerecht heeft zich ten langen leste
Ontfermd over ons en de benauwde veste!"

Met deze gevoelens zal zeker door ieder uwer evenals door mij het Koninklijk Besluit van 30 December 1896 zijn begroet, dat voor ons de groote gebeurtenis is van het afgeloopen jaar. Minimumlijders als wij waren, kan zulk eene hooge waardeering van de aan velen onzer gebodene tractementsverhooging (hetzij dan in het tegenwoordige of in het toekomende) zeker geene overschatting heeten! Want voor ons meer dan voor de meeste ambtenaren is zulk eene belangstelling in de materieele zijde der quaestie verklaarbaar. Maar men meene toch niet, indien wij ons van harte verheugen over het tot stand komen van hetgeen wij zoolang gewenscht hebben, dat wij alleen en uitsluitend op die materieele zijde het oog gevestigd houden. De maatregel is van veel verdere strekking. Allereerst verheug ik mij er over, dat de staat niet langer, door onze diensten te schatten op denzelfden prijs als die van een normalen adjunct-commies, op onze betrekking een zeker etiquet van geringschatting drukt. Maar ook praktisch verbind ik daaraan dadelijk de hoop, dat wij het niet meer zullen beleven, dat leden van ons corps tot een ander overgaan, uitsluitend omdat de vooruitzichten bij het onze geheel onvoldoende zijn. En tevens wordt de vrees verminderd, die ik de laatste jaren wel eens koesterde, dat wij op nieuw eene periode

te gemoet gingen, waarin ons corps bijna uitsluitend zou gerecruteerd worden uit personen, die in andere carrières niet geslaagd waren. Goddank, dat die kans althans veel geringer is geworden!

Veel geringer, zeg ik, want geheel weggenomen is zij niet. Immers als wij de nieuwe traktementen der rijksarchivarissen vergelijken met die van andere rijksambtenaren, dan treft het ons, dat de bestaande disharmonie nog niet geheel is opgelost. Ik wil niet spreken van de bezoldigingen der hoogleeraren, die *f* 4000 à *f* 6000 genieten. Maar wanneer men het Koninklijk Besluit raadpleegt, waarbij worden geregeld de traktementen der ambtenaren aan 's Rijks museum — de inrichting, waarmede de rijksarchieven wel in de eerste plaats moeten vergeleken worden — dan treft het groote onderscheid. De Hoofddirecteur geniet, behalve vrije woning, *f* 4000, na vijf en tien jaren verhoogd tot *f* 4500 en *f* 5000; de Algemeene rijksarchivaris heeft *f* 3000 à *f* 4000. De directeurs van Prentenkabinet en Nederlandsch museum genieten *f* 3000, binnen tien jaren verhoogd tot *f* 3300 en *f* 3600; de rijksarchivarissen hebben *f* 2000 tot *f* 3000. De onderdirecteurs der musea trekken *f* 1800, binnen tien jaren verhoogd tot *f* 2100 en *f* 2400; de chartermeesters hebben *f* 1000 tot *f* 2000. Men ziet het: de cijfers zijn steeds in het nadeel der archivarissen. Ook de overige rijksambtenaren van gelijken rang als de archivarissen hebben nog steeds veel hoogere bezoldigingen dan dezen: de traktementen van commiezen aan de ministeries bedragen *f* 2000 tot *f* 2300, die der commies-chartermeesters *f* 1000 tot *f* 2000; de referendarissen genieten *f* 2800 tot *f* 3800, de archivarissen *f* 2000 tot *f* 3000, terwijl bovendien voor de commiezen aan de ministeriën de gelegenheid openstaat, om bij bevordering tot hoofdcommies hun traktement reeds te zien stijgen tot *f* 2400 à 2700, voordat zij verder bevorderd worden. Ook elders bestaat dezelfde verhouding: bij de rechtbanken vindt men traktementen van *f* 3000 à *f* 4000 voor de eerste klasse, van *f* 2500 à *f* 3500 voor de tweede klasse. En de wanverhouding wordt nog grooter door eene andere omstandigheid: bij het zeer groote aantal ambtenaren aan de ministeriën en bij de rechterlijke macht is de kans op promotie daar zeer belangrijk gunstiger dan in den archiefdienst, nog daargelaten het feit dat voor een rechtelijk ambtenaar de gelegenheid openstaat, om door bevordering naar Hof en Hoogen Raad nòg hooger te klimmen. Op 40-jarigen leeftijd mag men rekenen rechter te zullen zijn, op 45-jarigen leeftijd officier van justitie; voor hem, die onze carrière kiest, is het daarentegen *geheel onzeker*, of hij op zijn 40ste jaar rijksarchivaris zijn en dus meer dan *f* 2000 verdienen zal. En deze omstandigheid behoort te wegen bij de vaststelling van de traktementen der archivarissen, zooals zij zonder twijfel gewogen heeft bij de bepaling van die van de ambtenaren aan 's Rijks museum. Want waar ongestudeerden als directeurs van post- en telegraafkantoren *f* 4000 à *f* 5000 kunnen verdienen, is het van gestudeerden niet te vergen, dat zij zich wijden zullen

aan eene carrière, die hun eerst op gevorderden leeftijd eene goede kans op een salaris van *f* 3000 aanbiedt.

Het is nuttig deze zaken duidelijk te zeggen — te zeggen juist ter gelegenheid van de vaststelling van het jongste Koninklijk besluit. Want al is de kans verminderd, dat het gehalte der rijksarchivarissen op den duur niet zal verbeteren, des te meer bestaat er thans aanleiding om te vreezen voor een plotselingen toevloed van candidaten, die aangelokt worden door de verhoogde bezoldigingen, doch op den duur, teleurgesteld en ontevreden, zich genoodzaakt zullen zien bij het aangroeien van hun gezin den tijd, voor wetenschappelijke onderzoekingen beschikbaar, te besteden aan het verrichten van allerlei betaald werk van gering belang. Men zal hun dit niet in het allerminst mogen euvelduiden, maar voor de eer van het corps schijnt mij de laatste eventualiteit niet minder bedenkelijk dan de eerste. Nog altijd schijnt het mij dus voor ongefortuneerden bedenkelijk, onze carrière te kiezen.

Maar met dat al, al kunnen wij den toestand nog niet geheel bevredigend noemen, deze onvoldaanheid mag toch geenszins den schijn dragen van ondankbaarheid. Wij weten, dat Keulen en Aken niet op één dag gebouwd zijn, en het was kwalijk denkbaar, dat ons ambt, gisteren het slechtst bezoldigde in Nederland, heden plotseling de gelijke der andere zou zijn. En waar wij deze onmogelijkheid erkennen, past het ons naar mijne overtuiging met zeer groote dankbaarheid te aanvaarden wat ons nog eenigszins onverwachts geboden wordt. De voorteekenen lieten zoo spoedig geene verandering verwachten. En ik heb dan ook thans behoefte luide eere te geven aan hen, wien naar mijne overtuiging eere toekomt.

Eere den Minister Van Houten, die niet schroomde het initiatief te nemen tot een maatregel, dien geen zijner voorgangers aangedurfd had. Ook hier weder werd het bewaarheid, dat wat moedig gewaagd wordt half gewonnen is, want terwijl onze vertegenwoordiging vroeger, blijkens enkele uitingen, de zaak zwaar scheen in te zien, verhief zich thans gééne enkele stem tegen de voordracht. Eere dus nogmaals den Minister, die de zaak aandurfde! Maar na hem een woord van niet minder hartelijken dank aan zijnen raadsman, den referendaris van Kunsten en Wetenschappen. Want voor niemand is het een geheim, dat hij het is, die deze regeling sinds jaren heeft nagestreefd met de volharding, die hem kenmerkt. Mij komt het voor (en al ben ik ten dezen partij, ik vrees nauwelijks tegenspraak), dat deze maatregel, welks billijkheid niemand betwisten kan, een nieuwe lauwer is aan den krans, die de Nederlandsche archivarissen hem schuldig zijn. Ik zeide het u eenmaal en ik mag het nu met meer nadruk herhalen: het is zéér merkwaardig, dat de talrijke persoonlijke vijanden, die het beheer van den heer De Stuers op allerlei wijzen aanvallen, nooit eene enkele aanmerking hebben gemaakt op de door hem geprovoceerde maatregelen met betrekking tot het archiefwezen. Het is merkwaardig, maar het is ook

natuurlijk, want naar mijne overtuiging zijn daarop niet vele aanmerkingen te maken.

Nu ik aldus eere gegeven heb wien allereerst eere toekomt, mag ik ook wel aan onze vereeniging een klein pluimpje geven. Zeker, ik ben het mij bewust, indien de machthebbenden niet gewild hadden, zou alles, wat wij gedaan hebben, vruchteloos geweest zijn: vox clamantis in deserto! Maar het feit, dat wij ons vereenigd hebben en gezamenlijk voor onze aanspraken zijn opgekomen en die aanspraken luide hebben doen klinken, moet toch eenigen invloed ten goede hebben gehad. Allerminst vergeten wij daarbij onze beide wakkere collega's, die er niet tegen op gezien hebben den Minister een persoonlijk bezoek te brengen, waarbij zeker, nu het een financiëel belang gold, niemand onzer hun de eer zal benijd hebben, om in Zijner Excellentie's tegenwoordigheid te worden toegelaten!

Van niet minder beteekenis (eene zuiver immaterieele beteekenis ditmaal) voor het Nederlandsch archiefwezen acht ik een tweeden maatregel, in het afgeloopen jaar (10 Juni 1897) door de regeering genomen. Ik bedoel de vaststelling der „Regelen voor de indeeling, ordening en inventarisatie van 's Rijks archieven". Ook dit besluit, dat uit den aard der zaak minder naar buiten werkt, schijnt mij niet alleen gewichtig, maar ook hoogst verblijdend. De regeering heeft zich in de eerste plaats doen voorlichten door den Algemeenen rijksarchivaris, daarna de gezamenlijke rijksarchivarissen gehoord en ten slotte, de gevoelens pro en contra overwogen, na rijp beraad hare beslissing genomen. Ik verheug mij daarover van harte en ik geloof zelfs, dat ik mij er over verheugen zou, al was de beslissing niet in mijnen geest uitgevallen. Er is thans eén einde aan de onzekerheid: wij bezitten de leiding, die wij behoefden. Er is nu kans, dat bij de bewerking onzer archieven eene zekere uniformiteit in acht zal worden genomen zonder gevaar, dat alles, ook het heterogene, naar een vast patroon zal worden behandeld en dus mishandeld. Ik herzeg: de maatregel schijnt mij verblijdend; wij hadden behoefte aan eene beslissing, en die beslissing kan niet anders dan nuttig zijn, nu ze is genomen na verhoor van alle daarbij betrokkenen.

En voor ons, voor onze vereeniging is er *meer* reden om trotsch te zijn op dit verkregene resultaat dan bij de uitvaardiging van het Koninklijk Besluit, dat ik zoo even vermeldde. Ik weet wel, dat slechts eene der vier bepalingen, die thans zijn vastgesteld, van deze vereeniging is uitgegaan. en dat slechts een deel van eene andere voor het eerst in ons orgaan is ontwikkeld. Aan de openbare werkzaamheid onzer vereeniging als zoodanig mogen wij dus werkelijk slechts voor een zéér gering deel het verkregene resultaat toeschrijven. Maar geen toeval mag het heeten, dat de vier stellingen in hoofdzaak alle zijn uitgegaan van leden dezer vereeniging. M. i. kan het niet betwijfeld worden, dat alleen door de kennismaking met elkander en met elkanders denkbeelden, door de onderlinge gedachtenwisseling en wrijving de betrekkelijke eenstemmigheid van zienswijze is verkregen.

Alleen zoo is thans mogelijk geworden wat voor eenige jaren nog ondenkbaar scheen: eene beslissing, zoo belangrijk voor onze werkzaamheid, is door de regeering genomen, vaste regels zijn ons voorgeschreven — en er is geene ontevredenheid. Wel is de volkomene eenstemmigheid van inzicht, die toch voor de hoofdzaken zeker mogelijk is, denkelijk voorshands nog niet verkregen; maar ik meen te mogen zeggen, dat de meerderheid onzer leden met de genomene beslissing van harte ingenomen zal zijn.

Nog een derde feit van beteekenis maakte het afgeloopene jaar voor de Nederlandsche archieven tot een zeer verblijdend jaar: de gelden zijn uitgetrokken voor de stichting van een rijks-archiefgebouw in Drenthe, en daarmede is de reeks van de bergplaatsen der rijksarchieven compleet. Gelderland, Noordbrabant, Utrecht, Groningen en Limburg zijn reeds lang in het bezit hunner bescheidene archiefpaleizen. De gebouwen in Friesland, Noordholland en Overijsel zijn gereed of nagenoeg gereed, om nog in dit jaar betrokken te worden. In Zeeland gaat de zaak langzamer voort; maar zij vordert toch gestadig, en wij zijn gaarne bereid die langzaamheid te verontschuldigen, nu zij ons tegelijk de restauratie der beroemde Middelburgsche abdij schenkt. Drenthe eindelijk zal de regeling *voltooien*. Want (en dit is waarlijk niet het geringste!) ook het centrale archief in Den Haag zal eerlang geholpen zijn: voor het Algemeene rijksarchiefgebouw is in het afgeloopen jaar de eerste steen gelegd. En de bouw der nieuwe bergplaats van het Huisarchief van H. M. de Koningin vordert goed. Welk een vooruitgang! Wie had voor 25 jaren gedacht, dat wij zoo spoedig zulk eene reuzenschrede vooruit zouden doen?

En zelfs de gemeenten, althans de groote, volgen op dien weg en trachten hare archieven behoorlijk te huisvesten. Utrecht heeft voor zijne schatten van het rijk eene woning gehuurd, terwijl Groningen en Arnhem zonder geldelijke opoffering als logeergasten door het rijk niet minder welkom geheeten schijnen te worden. Schiet de plaats niet te kort, dan laat het zich aanzien, dat ook elders (b.v. te Zwolle en te Middelburg) mettertijd dezelfde weg zal bewandeld worden, nu deze oplossing door eene personeele unie reeds eenigszins voorbereid schijnt te worden. Wat wij daartoe zeggen? Naar mijne meening dit: „Quand on n'a pas ce qu'on aime, il faut aimer ce qu' on a!" Maar Amsterdam heeft zelve eene harer oude poorten voor haar archief ingericht en zag binnen zijne veste een tweede archiefpaleis voor de notarieele protocollen verrijzen. Zelfs het betrekkelijk kleine Leiden heeft voor zijne archieven eene afzonderlijke woning kunnen stichten. En Rotterdam besloot dezer dagen om met opoffering eener som van *f* 131.000 een tweede, grooter archiefgebouw te stichten, nu het oude gebouw, dat indertijd een voorbeeld geacht werd voor alle, op den duur te klein is gebleken. Ook daar zullen eerlang twee archiefgebouwen bestaan: immers voor het archief der rechtbank (met de notarieele protocollen) is mede eene brandvrije bergplaats in aanbouw.

Nog een feit van belang, een zeer heugelijk feit, mag ik vermelden. Eéne Hollandsche stad van beteekenis in de geschiedenis miste sedert jaren een wetenschappelijken beheerder voor hare archieven: het oude Delft. Ook deze leemte is in het afgeloopen jaar aangevuld: onze ambtgenoot Mr. Veldman is reeds sedert maanden in functie en heeft zijne omvangrijke taak met lust en ijver aangevat.

Vergunt mij thans over te gaan tot de lotgevallen van onzen eigen kleinen kring. Ook daar is reden voor ons tot dankbare voldoening. Maar die dankbaarheid is niet onvermengd: ons heeft een zware slag getroffen, die allereerst vermeld moet worden. Gij weet het allen, Mijne Heeren! onze secretaris gaat ons verlaten, ja het is zelfs alleen aan zijn buitengewoon plichtbesef te danken, dat hij ons nog niet verlaten heeft. Ik behoef u niet te zeggen, hoeveel leed ons dit doet. Zij, die hem kennen, betreuren zeker zijn persoonlijken omgang; maar ons *allen* gelijkelijk treft het verlies van onzen secretaris. Het is in de meeste vereenigingen zoo: op den secretaris, meer dan op iemand anders, berust de goede gang van zaken. Maar in dit geval was het toch meer waar dan ooit. Ik overdrijf niet, zoo ik zeg, dat wij het aan hem, aan hem bijna alleen te danken hebben, zoo onze vereeniging tot nog toe een goed figuur in den lande gemaakt heeft. Veel zijn wij aan hem verplicht; gelukkig kan ik er bijvoegen, dat zijne verdiensten erkend zijn. Het etiquet, waarmede Z. Exc. de Minister van Binnenlandsche Zaken hem versierde, toen hij hem aan zijn ambtgenoot van Justitie overdroeg, deed de leden van de Tweede Kamer verstommen: met hunne aanmerkingen op de voordracht tot tractementsverhooging was het gedaan! Nog bij zijn vertrek en door zijn vertrek heeft derhalve onze scheidende vriend ons een dienst willen bewijzen. Een reden te meer voor ons om met dankbaarheid zijner te gedenken!

Ik zeide u reeds, dat Mr. Gratama er in toegestemd heeft het secretariaat te blijven waarnemen tot aan deze vergadering, op voorwaarde, dat ik mij tijdelijk zou belasten met de redactie van het Archievenblad. Ik vermeld deze bijzonderheid, op zich zelve onbeduidend, omdat het mij eene behoefte is velen uwer te danken voor de hulp en den steun, dien ik daarbij mocht ondervinden. Het is eenmaal gebeurd, dat de post mij drie dagen achtereen bijdragen van drie verschillende personen bracht. Ik ben door die vriendelijke medewerking zeer getroffen: wilt gelooven, dat ik ze niet vergeten zal. Doch thans is mijne taak te gelijk met die van Mr. Gratama ten einde; aan u thans de plicht, om ons een plaatsvervanger te geven. Wilt daarbij, bid ik u, goed overwegen wat u te doen staat. Ik durf zeggen, dat de toekomst van onze vereeniging er van afhangt, of het u gelukken zal een actieven secretaris te vinden.

Overigens heb ik u niets dan goeds van onze vereeniging te berichten. In de eerste plaats kan ik u melden, dat de Handleiding voor het ordenen en beschrijven van archieven gereed is. Zij bevat juist 100 stellingen, toe-

gelicht op ongeveer 300 bladzijden schrift. Aangename lectuur zal zij, vreezen wij, niet leveren; maar wij zijn overtuigd, dat, hoevele gebreken ons werk ook mogen ontsieren, het nut zal kunnen doen. Aan u de taak, om het stuk langzamerhand te verbeteren: de tweede editie zal dan zeker beter zijn dan de eerste. Komt het eenmaal zoover, dan geloof ik, dat onze vereeniging de voldoening zal kunnen smaken, dat zij een nuttig werk heeft tot stand gebracht.

Een tweede feit acht ik van niet minder belang: ons ledental gaat voortdurend, al is het langzaam, vooruit. Konden wij het vorige jaar twee nieuwe leden vermelden, ditmaal hebben wij er vier gewonnen. Het ledental is daardoor gklommen tot 45 gewone en 3 buitengewone leden: een nog niet bereikt getal! Zonder twijfel mogen wij daarin het bewijs zien, dat met het Nederlandsche archiefwezen ook onze vereeniging zich gelukkig ontwikkelt.

Ook in ander opzicht gaan wij, meen ik, vooruit. Het was steeds het streven onzer vereeniging, betrekkingen aan te knoopen met collega's in den vreemde. Dit kost, het spreekt van zelf, moeite. En aanvankelijk slaagden wij dan ook slechts onvolkomen. Doch allengs gaan wij ook hierbij vooruit. Straks zal u de keuze van twee nieuwe correspondeerende leden worden voorgesteld. Speciaal van onze betrekkingen met het verre Italië verwachten wij iets. Met bijzondere voldoening mag ik u toch melden, dat eene correspondentie met een ambtgenoot aldaar mij in hem een geheel gelijkgezinde heeft doen kennen, die onze beginselen geheel deelt.

In de meeste landen bestaan thans organen van de archieven, die geregeld verschijnen. Het is ons streven aansluiting aan die organen te verkrijgen. Hoe verschillend ook de regelen zijn, die de geschiedkundige ontwikkeling van elk archief voor de organisatie stelt, wij zijn overtuigd, dat bij die organisatie overal dezelfde beginselen moeten toegepast worden. En het is deze overtuiging, die er ons naar doet streven, om, waar ons getal klein is en onze krachten gering zijn, ons in betrekking te stellen tot onze broeders in den vreemde, die hetzelfde willen als wij en met wie wij derhalve ten slotte dezelfde wegen zullen moeten bewandelen. Iedere stap in die richting begroeten wij met vreugde, overtuigd dat hij moet strekken om onze vereeniging te doen vooruitgaan in kracht en in bloei!

S. Muller Fz.

Boekbespreking.

Oorkondenboek van Groningen en Drenthe.
Vijfde en zesde afleveringen.

Het was aanvankelijk mijn voornemen niet over deze afleveringen afzonderlijk eene aankondiging in het Archievenblad te schrijven. Nadat ik daarin de vier eerste afleveringen uitvoerig besproken had, meende ik met

eene nadere beoordeeling van het werk gevoegelijk te kunnen wachten tot na de verschijning der inleiding. Intusschen onder de nu uitgegevene stukken bevinden er zich een paar, die mij van ouds interesseerden, en die ik daarom al dadelijk na het verschijnen der betreffende aflevering nasloeg, om het gevoelen der uitgevers over enkele twijfelachtige punten in te winnen. Ik ben daarbij teleurgesteld, en de redenen dier teleurstelling geven, naar het mij voorkomt, zulk een juist specimen van het gebrekkige, dat — naast veel goeds — aan deze uitgave eigen is, dat ik gemeend heb op mijn aanvankelijk plan te moeten terugkomen en een enkel woord te moeten wijden aan de wijze, waarop de bedoelde stukken gecommentariëerd zijn.

Het eerste stuk, dat ik op het oog heb, is de akte aangaande de grensscheiding tusschen Reiderland en het Oldambt (no. 814). Die grensscheiding is volgens Emmius (Hist. blz. 222 en 223) in 1391 vastgesteld en 28 jaren later vernieuwd. Inderdaad zijn er twee oorkonden, beide in afschrift, bewaard, waarvan de eene het jaartal 1391, de andere dat van 1420 voert, maar van beide stukken is de dateering niet geheel in den haak. Dat van 1391 — het andere valt buiten het kader van het Oorkondenboek — is voluit gedateerd: Anno nativitatis ejusdem (Domini) MCCCXCI indictionis tredecime mensis Junii die vicesima prima hora vesperarum vel quasi pontificatus sanctissimi in Christo patris ac domini nostri domini Martini divina providentia pape quinti anno suo tertio. Sinds lang is opgemerkt, dat noch het indictiecijfer noch het regeeringsjaar van den paus met 1391 overeenstemmen, beiden hebben betrekking op 1420. Zonder twijfel hebben de uitgevers van het Oorkondenboek datzelfde willen zeggen, toen zij, het stuk op 1391 stellende, daarbij deze noot voegden: „Dit jaartal, in het stuk zelf genoemd, komt niet overeen met de andere daarin gegevene aanwijzigingen omtrent den datum, die betrekking hebben op 1420". Feitelijk zeggen zij echter iets meer, n.l. dat ook de datum 21 Juni niet betrekking heeft op 1391 maar op 1420. Zonder nadere verklaring klinkt dit eenigszins zonderling, daar toch in 1391 ook een 21' Juni voorkomt. De zaak is, dat de in de akte vermelde hoofdeling Egge Addinga in Westerwolde reeds 1 Juni 1391 overleden was, en dat d a a r o m het stuk niet van 21 Juni 1391 dateeren kan, maar dit had dan toch gezegd moeten worden. [1]) Ook in een ander opzicht had zulks het Oorkondenboek ten goede kunnen komen, de uitgevers zouden zoo doende misschien tijdig ontdekt hebben, dat zij de bedoelde akte van 1 Juni 1391 (in Octava Corporis Christi) abusievelijk van 4 Juni 1391 hebben gedateerd (zie no. 820), nu is deze ongelukkige drukfout blijven staan.

Hetzelfde stuk (no. 814) geeft mij nog aanleiding tot eene andere opmerking: zoo men de namen der Oldambtster hoofdelingen in deze oor-

[1]) Zelfs zou het m. i. wenschelijk zijn geweest alleen de „rulla" zelf met het jaartal 1391 in den tekst op te nemen, en den aanhef en het slot, die van den notaris, die na 1420 schreef, afkomstig zijn, weg te laten.

konde vergelijkt met die, welke bij Emmius en in het stuk van 1420 (Friedländer I no. 270) voorkomen, dan blijkt er een naam te zijn uitgevallen. Op zichzelf had dit m. i. reeds in eene noot vermeld moeten worden, maar zulks was dubbel noodig, nu dientengevolge aan een ander hoofdeling eene verkeerde woonplaats wordt toegekend. In plaats van Sebo Ennens in Scheemda heeft n.l. Emmius twee hoofdelingen: Sebo Ennema Midwoldanus en Elcto Schemedanus, en het stuk bij Friedländer heeft eveneens Sebo Emmens in Midwolda, Elcko Tamminga in Scheemda. In de sub 814 afgedrukte akte moet dus tusschen Sebo Ennens eener- en in Scheemda anderzijds een hiaat worden aangenomen. Sebo Ennens was niet hoofdeling te Scheemda maar te Midwolda. Dit aan te teekenen ware m. i. wel zoo nuttig geweest als het corrigeeren van mensis in mense (in den zin: acta et facta sunt hec anno, indictione, mensis, hora et pontificatus quibus supra), vooral wanneer men daarbij pontificatus ongecorrigeerd laat staan.

Nog op de dateering van een ander stuk (no. 897) wensch ik de aandacht te vestigen. Het is een verdrag van Frederik van Blankenheim en de Drenthen met Tyabke Yeldrix, verwaerre van Westerwolde, in het Diversorium van bisschop Frederik, waaruit het alleen bekend is, gedateerd van 18 Juli 1325. Dit jaartal is natuurlijk foutief, want in 1325 was Frederik van Blankenheim nog geen bisschop van Utrecht. De uitgevers verbeteren 1325 in 1395 en verdedigen die dateering alleen met deze woorden: „1395 is met het oog op de namen, in het stuk voorkomende, waarschijnlijk". Er komen slechts twee namen in het stuk voor: Frederik van Blankenheim en Tyabke [1]) Yeldrix: de eerste was bisschop van Utrecht van 1393 tot 1423, de tweede wordt vermeld in oorkonden van 1 Juni 1391 (Oorkondenboek no. 820), 12 Maart 1392 (aldaar no. 829), 27 Mei 1402 (Driessen blz. 834) en 28 September 1405 (aldaar blz. 835 en Van Mieris IV blz. 24). Let men dus uitsluitend op de n a m e n, dan is er voor de opvatting der uitgevers veel te zeggen, want de verandering van MCCCXXV in MCCCXCV ligt dan het meest voor de hand. Maar zoo men de geciteerde oorkonden nader beschouwt, dan rijst er twijfel aan de juistheid ook van het jaartal 1395. Tyabke Yeldrix komt n.l. wel in de oorkonden van 1391 en 1392 voor, maar hij voert daarin niet den titel van verwaerre van Westerwolde. Zoo wordt hij alleen in 1402 en in 1405 genoemd, en dit laat zich wel verklaren. Hoofdeling te Westerwolde was toenmaals Haje Adding; deze werd bij de verovering van Farmsum in 1401 (Sicke Benninge editie Feith blz. 60 en 61) door de Groningers gevangen genomen, eerst bij het bovenaangehaalde verdrag van 28 September 1405 bedong bisschop Frederik van de Groningers zijne invrijheidstelling. Gedurende de gevangenschap van Haje nu vinden wij Tyabke Yeldrix als verwaerre van Westerwolde ver-

[1]) De uitgevers lezen: Tyabbe. Er staat echter in het Diversorium duidelijk Tyabke; in andere oorkonden heet hij Tiabeke, Tyabeke of Tyabbeke.

meld, vóór dien tijd was hij het niet. Wel is waar was Haje Adding bij den dood zijne vaders minderjarig en was hij dit nog in 1400 (Driessen blz. 829), de voogdij werd echter niet uitgeoefend door Tyabke Yeldrix maar door Umke Ripperdes, hoofdeling te Farmsum (Oorkondenboek no. 829). Nu is het natuurlijk mogelijk, dat er andere [1]) mij onbekende gronden zijn, die er voor pleiten, dat het bedoelde stuk toch uit 1395 dateert, maar die gronden, zoo zij bestaan, zijn door de uitgevers niet medegedeeld.

Middelburg, Augustus 1897. R. FRUIN TH.AZ.

Literatuur Kroniek

door MR. J. G. CH. JOOSTING en DR. H. BRUGMANS.

Schrijvers en uitgevers, die werken in dit tijdschrift wenschen besproken te zien, gelieven ze te zenden aan Mr. A. Telting, 's Gravenhage.

A. C. BONDAM. Verslag omtrent de oude gemeente- en waterschapsarchieven in Noord-Brabant, uitgebracht aan heeren Gedeputeerde Staten dier provincie. 's Hertogenbosch, Mei 1896. 27 bladz. 8o.

Voorgezet werd „de verzorging van den zoogenaamden ouden „burgerlijken stand." „Naarmate de regeling en inventarisatie der „bijna 225 oude rechterlijke archieven ... voortschrijdt, worden" bij de lijsten van de voorloopers der burgerlijke-stands-archieven „ook „de relazen opgenomen van de huwelijks-proclamatien, gedaan door „de vorsters ... evenzoo de akten van ondertrouw en trouw voor sche„penen ... evenzoo ook de registers, bijzonder sinds 1806 ter griffie „van iedere civiele rechtbank gehouden ten behoeve van de ontvan„gers der successiebelasting." — Bezocht werden Maren, Berchem, Oss, Raamsdonk, Baardwijk en Fijnaart. — Tusschen de rechterlijke archieven van Erp e. a. plaatsen werden nog stukken gevonden behoorende tot het oud-archief dier plaatsen. — Eenige vroeger medegenomen registers werden „bewerkt", zoo werd eene „inhoudsopgaaf „van het Liber privilegiorum pagi de Someren" vervaardigd, die achter het verslag is afgedrukt.

Verslag omtrent het gemeente-archief van Amsterdam over 1896. 4 bladz. 8o.

Eenige portefeuilles over de jaren 1885—1890 werden van de bureaux overgebracht naar het nieuw-archief en daar ontdaan van de overtollige witte vellen en apostillen, „met overschrijving van „de daarop voorkomende aanteekeningen". „Een plan tot de zoonoo„dige reorganisatie van de archieven" der afdeelingen Algemeene

[1]) De plaatsing van het stuk in het Diversorium geeft geen licht, daar dit niet chronologisch geordend is. Aan onze oorkonde gaan vooraf stukken van 1397, 1402 en 1329; er volgen er van 1397, 1405, 1406.

Zaken, Financiën en Publieke Werken „werd door den archivaris „ontworpen en aan B. en W. overgelegd". — „Op het oud-archief „werd voltooid de regeling en inventarisatie van de Consignatie-„kas. De boeken en geschriften over de beschrijving der stad werden „gecatalogiseerd. Geregeld werden de stukken afkomstig van de Ge-„deputeerden in Dagvaert van Amsterdam. Voortgezet werd de be-„schrijving van de oude rentebrieven en transportbrieven van hui-„zen". Genealogische nasporingen namen veel tijd. Het vervaardigen van klappers werd voortgezet. 36 personen deden zelf onderzoekingen, terwijl 43 schriftelijke aanvragen naar historisch onderzoek werden beantwoord. — Onder de aanwinsten valt te vermelden het bruikleen, door Dr. Blooker toegestaan van de groote verzameling aanteekeningen, vervaardigd door Mr. de Roever.

J. de Hullu. Verslag van den archivaris (der gemeente Deventer over 1896). 3 blz. 8o.

Vele inlichtingen werden gegeven en onderzoekingen ingesteld. — Met de schifting en regeling van de losse stukken, ingekomen brieven enz. werd geregeld voortgegaan en steeds bleek meer de groote noodzakelijkheid hiervan. Tevens werd voortgezet de uitgave der Cameraarsrekeningen, in 1889 gestaakt; die over 1373 en 1374 verschenen reeds geheel, die over 1375 gedeeltelijk, terwijl zij tot 1385 voor de pers gereed liggen.

M. H. van Visvliet. Verslag van het oud-archief van Middelburg 1896. Uitgebracht aan Burgemeester en Wethouders. 14 bladz. 8o.

„De archiefverzamelingen verkeeren over het algemeen in goe-„den toestand." Voor de aanschaffing van materieel ter verzorging der rechterlijke archieven werd door de Regeering een crediet van *f* 150.— toegestaan. — De inventaris der rechterlijke archieven kwam gereed, werd (behoudens wijzigingen) door den Min. v. Binn. Zaken goedgekeurd en zal dezen zomer in druk verschijnen. De stukken, in 1890 ter zijde gelegd, „omdat hunne vaste plaats in het „archieflichaam niet zoo maar dadelijk kon worden bepaald", zullen successievelijk worden opgenomen in de beschrijving van het archief. Tot dusver hield de archivaris zich hoofdzakelijk bezig met de beschrijving der stukken betreffende het financieel beheer der stad (het archief der thesauriers). Is die afdeeling gereed, „dan is „als het ware de kern gevormd, waaromheen zich de andere bestand-„deelen van het archief groepeeren." De adjunct-archivaris maakt regesten van de in banden vereenigde losse stukken jonger dan 1581, opdat deze later beter ter bestemder plaatse kunnen ingedeeld worden. — De correspondentie met particulieren neemt toe.

van Citters en J. H. W. Unger. Verslag van de commissie voor het archief der gemeente Rotterdam over het jaar 1896. 32 bladz. 8o.

Verbetering in de bewaarplaats van het archief is dringend noodig: het tegenwoordige depôt is vochtig en veel te klein. Daarom werd het voorstel gedaan, een nieuw gebouw te stichten; eenige binnen- en buitenlandsche depôts werden met het oog daarop bezocht, en gewapend met de opgedane ervaring werd een plan ontworpen, naar genoegen der archief-commissie. — Materieele verbeteringen werden voor eenige archivalia aangebracht. — Het doorzien der oude grafelijkheidsregisters en het in regest brengen van de stukken daarin aanwezig, belangrijk voor Rotterdam, werd voortgezet; hetzelfde werk aangevangen voor de Memorialen van het Hof van Holland sedert 1428. Het maken van indices op registers ging voort. Verschillende rapporten werden vervaardigd. — Als derde deel van de Bronnen voor de geschiedenis van Rotterdam werd ter perse gelegd eene uitgave der oude stadsrekeningen. — Verschillende aanwinsten worden vermeld: o. a. werd in bruikleen ontvangen van den Algemeenen Rijksarchivaris de oud-rechterlijke archieven van Katendrecht, Charlois en Kralingen. Het oud-rechterlijk archief van Schoonderloo en eenige rechterlijke archivalia van Delftshaven werden daarentegen naar 's Rijks archief in den Haag overgebracht. De collectie van Stolk kon niet worden aangekocht, maar bleef voor de stad behouden. — Omtrent de bibliotheek valt niets bizonders te vermelden. — Als bijlagen zijn toegevoegd aan het verslag: staten van geraadpleegde en van uitgeleende boeken en van bezoekers der gemeente-bibliotheek over 1896, — en inventarissen der oud-rechterlijke archieven van Catendrecht, Charlois, Kralingen en Schoonderloo, vervaardigd op het Algemeen Rijksarchief.

D. Ragay en S. Muller Fz. Verslag over het voorgevallene in de gemeente-verzamelingen (van Utrecht) in 1896. 57 bladz. 8o.

De omvangrijke lijst van regesten der oorkonden van het stadsarchief tot 1528 verscheen als no. 2 der „Bijdragen voor een oorkondenboek van het Sticht Utrecht." De inventarisatie van de archieven der tien begijnhuizen werd voortgezet, waarbij tevens bleek, dat de indeeling der stukken over de verschillende gestichten onnauwkeurig was geschied en dus opnieuw verricht moest worden. De archieven van 7 begijnhuizen moeten nog behandeld worden. Aan de indices op het register van middeleeuwsche procuratiën en certificatiën en op de raadsnotulen van 1783—1786 werd voortgewerkt. Van belang is de terhandneming door archivaris en rechtskundig ambtenaar van volledige rapporten over de Vreeburg-zaak. „Het onderzoek over de perceelen van het Vreeburg, dat sedert tal

„van jaren de opvolgende rechtskundige ambtenaars telkens weder „heeft beziggehouden, kan dus thans eindelijk van de agenda van „het archief afgevoerd worden." Belangrijke rapporten over andere zaken werden geleverd. Er werd voorgesteld voor het afschrijven van moeilijk leesbare akten de leges te verhoogen en in overeenstemming te brengen met het op het rijksarchief gehevene tarief. — Het archief van het waterschap Pijlsweerd is thans in zijn geheel met het stadsarchief vereenigd. Het archief van het Ambachts-kinderhuis werd tot 1824 overgenomen, en eenige andere aanwinsten werden verkregen. — De verbetering van den materieelen toestand van het archief is geheel voltooid, doch moet, door het vele gebruiken van sommige registers, voortdurend bijgehouden worden.

De belangrijkste aanwinst voor de bibliotheek was een klein pakje zeer merkwaardige oude Utrechtsche pamphletten, geschonken door den heer G. C. D. d' Aumale baron van Hardenbroek. Van Mrs. Overvoorde en Joosting ontving de gemeente het 2e deel van hunne uitgave der middeleeuwsche bescheiden over de geschiedenis der Utrechtsche gilden, van den heer J. de Vries eene geïllustreerde beschrijving van het museum der gemeente.

Ook de atlassen ontvingen eene belangrijke vermeerdering; o. a. werden ongeveer 30 der belangrijkste stukken in platino-typie gereproduceerd, terwijl de archivaris ontwierp een plattegrond van den middeleeuwschen toestand van het Domplein. Tentoonstellingen van de in de atlassen aanwezige schatten werden gehouden over de geschiedenis der Hoogeschool en over den Dom.

Vermeld zij, wat het museum betreft, dat de belangstelling vooruitgaat, doch nog niet is naar den wensch van den archivaris.

W. Bezemer. Oude rechten van Steenbergen. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1897. XXI en 129 bladz. 8o. (Werken der Vereeniging tot uitgave der bronnen van het oude vaderlandsche recht, gevestigd te Utrecht, Eerste reeks no. 20).

Het Voorwoord wordt geopend door eenige mededeelingen omtrent Steenbergen en zijne heeren. — Drie handschriften werden voor de uitgave gebruikt: A. een perkamenten register in 4o. berustende in het gemeente-archief van Steenbergen, groot 101 bladen, door opvolgende handen geschreven, met nog 5 bijgebonden bladen in papier (Antiqua kora van 1272, in het Latijn (oorspr. tekst) en Nederlandsch, Middelkeur van 1291, Nieuwe keur van 1308, verschillende stukken van 1287—1504, en de blijde inkomst van Hendrik van Nassau van 1504. — 6 stukken, niet Steenbergen betreffende, werden niet afgedrukt), — B, een handschrift in folio, papier, 17de eeuw, in het Algemeene Rijksarchief (vertalingen der 3 keuren

en eene ongedateerde ordonnantie op het bedingen en berechten van een sterfhuis. — De varianten in de keuren vermeld, de ordonnantie afgedrukt), — C. een handschrift, behoorende aan den heer G. P. de Neve te Steenbergen, 38 papieren bladen in folio, waarvan 2 uitgescheurd, laatst 16de eeuw (Het recht van Steenbergen, vastgesteld door den magistraat in 1504 vlg. en verschillende keuren tot 1580 (reeds vroeger doch onvoldoende uitgegeven), en eenige stukken, die vermeld doch niet afgedrukt werden).

Achtereenvolgens wordt geresumeerd, wat deze bronnen leeren omtrent 1. Privilegiën der stad, 2. Het stadsbestuur, 3. Stedelijke beambten, 4. Poorterschap, 5. Strafproces en strafrecht, 6. Burgerlijk recht. J.

H. T. Colenbrander. De Patriottentijd, hoofdzakelijk naar buitenlandsche bescheiden. I. 1776—1784. — 's Gravenhage, Martinus Nijhoff. 8o. XX, 432 blz. *f* 7,50.

Dit boek is de rijpe vrucht van een onderzoek, door den schrijver ingesteld in de archieven der buitenlandsche hoofdsteden naar bronnen voor de geschiedenis van den patriottentijd. Natuurlijk zijn de brieven der vreemde gezanten in den Haag van de hoogste waarde voor de geschiedenis van dien tijd; te Londen, Berlijn en Parijs, van waar uit de draden liepen, waarmede men de Republiek trachtte te omvatten, vond de schrijver talrijke belangrijke stukken. Een deel daarvan was bekend: de papieren van Harris zijn sedert een vijftig jaar uitgegeven; prof. Blok had uitvoerige excerpten gegeven uit de correspondentie van Thulemeyer. Toch loonde het resultaat van dit onderzoek de daaraan bestede moeite ruimschoots: de schrijver werd er door in staat gesteld een hoogst belangrijk boek te geven, waarin de geschiedenis der buitenlandsche betrekkingen der Republiek in den woeligen patriottentijd uitvoerig, duidelijk en zaakkundig wordt verhaald. Dit is het, wat men hier moet zoeken, geen volledige geschiedenis van dien tijd, zooals de titel zoude doen vermoeden. Voor de binnenlandsche geschiedenis, de patriottenbeweging zelve, voor de heerschende denkbeelden en de pogingen, die denkbeelden in toepassing te brengen, geeft het boek weinig. Op een helder geschreven inleiding, waarin rekenschap wordt gegeven van de gebruikte bronnen, volgt het geregelde geschiedverhaal, waarvan wij geen duidelijker overzicht kunnen geven, dan door de titels der hoofdstukken af te schrijven: I. De beide staatspartijen. Willem IV en de volksbeweging van 1748. II. Plaats der Republiek in Europa. Inwerking van den zevenjarigen oorlog. Minderjarigheid van Willem V. III. Eerste tien jaren van Willem V.

IV. Inwerking van den Amerikaanschen vrijheidsoorlog. Toenemende verwijdering van en eindelijk breuk met Engeland. Zijdelingsche aanslag op den Prins. V. Oorlog met Engeland. VI. Onmiddellijke aanval op den Prins. Samenstelling en organisatie van de tegenpartij. VII. Vrede met Engeland. Betrekkingen van het hof tot Pruisen. Vertrek van den Hertog. VIII. De Fransche alliantie. Duidelijk blijkt, dat de Oranjepartij geheel en al, de Patriottenpartij grootendeels van het buitenland uit werd geleid, zoodat ten slotte de beslissing, wie de overwinning zou behalen, buiten de Republiek lag, en in het nauwste verband stond met de wisselingen in de verhouding der groote mogendheden. Colenbrander's boek is in 't vervolg onmisbaar voor ieder, die dezen tijd nader wil leeren kennen. Achttien bijlagen, bevattende een gansche reeks belangrijke staatsstukken, zijn er aan toegevoegd.

De regeeringe van Amsterdam soo in 't civiel als crimineel en militaire (1653—1672) ontworpen door Hans Bontemantel. Uitgegeven door G. W. Kernkamp. I. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff. 8o. CCXXIV, 302 blz. (Werken uitgegeven door het Historisch Genootschap gevestigd te Utrecht, 3e Serie, 7.)

Niet minder belangrijk als het vorige boek voor de kennis der 18de, is dat van dr. Kernkamp voor die der 17e eeuw. Met bewonderenswaardige volharding, onverdelgbaren ijver, grooten tact en buitengewone kennis van zaken is deze uitgave sedert jaren voorbereid, zoodat thans een grondig en volledig werk het licht heeft gezien. Dr. Kernkamp heeft de gedenkschriften van Bontemantel niet in hun oorspronkelijken langwijligen, verwarden vorm uitgegeven, maar ze systematisch gerangschikt, waardoor het overzicht zeer is vereenvoudigd en bovendien veel overtolligs en onbeduidends en veel wat meer dan eens voorkwam, kon wegvallen. Bontemantel, die neerschreef, wat hij wist en zooals het hem in den zin kwam, vertelt bijzonder veel van het intieme leven der regeeringsmannen te Amsterdam en ter dagvaart in den Haag; hij beschrijft niet alleen, hoe de regeering ingericht was en hoe zij werkte, maar ook en vooral, hoe de regentenaristocratie bijna uitsluitend haar eigen belangen in het oog hield, altijd er op uit was het gezag in de regeerende familiën te houden en om dat doel te bereiken, geen middelen ontzag Bontemantel beschrijft de tallooze knoeierijen en intrigues met een gerust geweten, alsof daarin niets afkeurenswaardigs was gelegen; de historische waarde van zijn gedenkschriften rijst daardoor niet weinig. Achtereenvolgens heeft hij behandeld: 1o. Den Hoofd-Offecier. 2o. Burgemeesteren en verdere ambtenaren, aan hen ondergeschikt en

instellingen, door hen bestuurd. 3o. De Doelens. 4o. Burgerkrijgsraedt en Schutters. 5o. Stadsmilitie. 6o. Schepenen. In een uitvoerige inleiding beschrijft dr. Kernkamp vooreerst het leven van Bontemantel, vervolgens zijn gedenkschriften, terwijl hij ten slotte het plan voor deze uitgave uiteenzet. Veilig kan worden vastgesteld, dat in deze inleiding alles is gezegd, wat over Bontemantel en zijn werk in het midden is te brengen. De uitgave van dr. Kernkamp geeft ons de kleine zijde van de Witt's anders zoo schitterend tijdvak te aanschouwen, de lang niet fraaie keerzijde der medaille. Al het bederf, dat de familieregeering vooral te Amsterdam welig deed opschieten, wordt in deze gedenkschriften duidelijk beschreven. Bontemantel is de man van het kleine; voor het grootsche van zijn tijd, voor de zedelijke meerderheid van een man als de Witt had hij geen oog. Een tweede deel zal het werk besluiten: daarin zullen ook de zoo hoog noodige registers worden opgenomen.

Bijdragen en mededeelingen van het Historisch Genootschap, gevestigd te Utrecht. XVIII. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff. 8o. II, 464 blz.

Dit deel bevat, behalve het jaarverslag met de gewone bijlagen, allereerst een fragment eener autobiographie van Constantijn Huygens, medegedeeld door dr. J. A. Worp, dat, geschreven van 1629 tot 1631, 's dichters leven van 1596 tot 1614, dus voornamelijk zijn jeugd en zijn opvoeding behandelt. Verder vinden wij hier de rekeningen van den drost van Twenthe over 1336—1339, door mr. S. Muller Fzn uitgegeven als aansluiting bij de vroeger door hem gepubliceerde Stichtsche rekeningen uit den tijd van bisschop Jan van Diest. Vervolgens de Notulen en Munimenten van het College van Commercie te Amsterdam, een zoo goed als onbekende kamer van koophandel, die van 1663—1665 heeft bestaan, in het licht gegeven door dr. H. Brugmans. Dan een interessant verhaal eener samenkomst van hertog Arnold van Gelre met zijn zoon Adolf ten tijde van het beleg van Venlo in 1459, medegedeeld door dr. J. S. van Veen. Dit wordt gevolgd door een zeer merkwaardige Memorie van Nanning Keyser (een der zes op Loevestein gevangen gezette staatslieden) betreffende de gebeurtenissen van het jaar 1650, uitgegeven door dr. G. W. Kernkamp. Ten slotte — wel het merkwaardigste in dezen zeer belangrijken bundel — een door prof. Fruin medegedeeld stuk van Simon Van Leeuwen's Bedenckingen over de stadhouderlijke magt omtrent de verkiesinge van de magistraten in de steden van Holland, tot noodige verclaringe van veele saeken, de politie en bijsonderlijck de regeeringe van de steden betreffende, dat evenzeer als dr. Kernkamps Bontemanteluitgave allerlei be-

richten geeft omtrent de regeering der Republiek en waaraan door prof. Fruin een zeer merkwaardige inleiding is toegevoegd.

Acta der provinciale en particuliere synoden, gehouden in de Noord. Nederlanden gedurende de jaren 1572—1620. Verzameld en uitg. door J. Reitsma en S. D. van Veen. VI. Friesland. 1581—1620. Utrecht. 1586—1620. Groningen, J. B. Wolters.

Met een bekwamen spoed nadert deze serie hare voltooiing; thans ontbreken nog slechts Groningen en Drenthe. De acten van Friesland zijn bijna van den beginne af volledig bewaard; de Friesche kerk werd omstreeks 1580 op geregelden voet naar de Calvinistische beginselen zonder al te veel inmenging van het Staatsgezag ingericht: geregeld hield zij sedert, zelfs in de woelige jaren van het twaalfjarig bestand, haar synode. De behandelde zaken zijn, afgezien van dit laatstgenoemde tijdvak, meest moeilijkheden met Katholieken en Doopsgezinden, verder allerlei particuliere aangelegenheden; van strijd was hier weinig sprake. Anders was het in Utrecht, waar de kerk slechts hoogst zelden verlof verkreeg zich synodaliter te vereenigen, maar door het overgroot aantal andersandersdenkenden de kerk vóór 1618 niet tot een vaste organisatie kon komen. De uitgave is, gelijk altijd, welverzorgd.

A. Hollestelle, Geschiedkundige beschrijving van Tholen en omstreken, samengesteld naar de oorspronkelijke bronnen enz. Middelburg, J. C. en W. Altorffer. 8o. VIII, 471 blz. *f* 2,50.

Op nauwkeurige archiefstudie berustend, geeft dit boek een zeer volledige, hier en daar echter wel wat omslachtige en verwarde geschiedenis van het genoemde eiland. De schrijver kent zijn onderwerp door jarenlange studie blijkbaar volledig. Het boek is in twee deelen verdeeld, waarvan het eerste loopt tot 1397, toen Guy Van Blois, de laatste heer van Tholen overleed, waaraan de geschiedenis der heeren van St. Maartensdijk wordt vastgeknoopt; het tweede brengt dan de geschiedenis tot 1579, toen de Kerkhervorming in Tholen werd ingevoerd.

G. A. Meyer. De predikheeren te 's Hertogenbosch. 1296—1770. Eene bijdrage tot de geschiedenis van het Katholieke Noord-Brabant, Nijmegen, Malmberg. 8o. 14, 271 blz. *f* 2.—.

De schrijver behandelt de geschiedenis van het Dominicaner-Klooster te 's Hertogenbosch, dat in 1296 gesticht, reeds in den Geu-

zentijd veel te lijden had, en in 1629 na de verovering van den Bosch door Frederik Hendrik werd opgeheven. De kloosterlingen bleven echter vereenigd, en zwierven sedert dan hier dan daar rond, zonder ooit de betrekkingen met den Bosch af te breken, totdat hun vereeniging in 1770 definitief werd opgeheven. Belangrijk is dit boek ook voor de kennis van den toestand der Katholieken in Brabant in den tijd der Republiek.

The Records of the City of New Amsterdam, from 1653 to 1674, edited by B. Fernow. I. Minutes of the court of burgomasters and schepens. 1653—1655. 8o. 7, 421 blz. Kompl. in 7 dln. D. 10.

Het stadsbestuur van New York heeft besloten, de archiefstukken van het oude Nieuw-Amsterdam uit te geven. Daar een uitgave in originali voor weinigen in Amerika waarde zou hebben, heeft men de stukken vertaald in het Engelsch en deze vertaling doen drukken, ongetwijfeld een uit historisch oogpunt bedenkelijke methode. Het thans uitgegeven eerste deel, de notulen van Burgemeesteren van 1653 tot 1655 is in de eerste plaats belangrijk voor de personengeschiedenis; doch ook belangrijker punten werden besproken, de algemeene belangen der kolonie, vooral de verdediging tegen de Engelschen betreffende.

J. R. Callenbach. Justus Heurnius, een bijdrage tot de geschiedenis des Christendoms in Nederlandsch Oost-Indië. Nijkerk, G. F. Callenbach. 8o. 8, 368. *f* 3.—.

Belangrijk is deze biographie vooral voor de geschiedenis der Indische kerk, waar Heurnius van 1624 tot 1638 predikant was. Vooral zijn strijd met het staatsgezag is hoogst merkwaardig; de wettigheid der in Indië vigeerende kerkorde was hier gewoonlijk het punt in kwestie, dat eigenlijk nooit tot oplossing is gekomen, daar zeker de wettigheid niet onaantastbaar was en de kerkorde niettemin geruimen tijd reeds was toegepast. Een aantal ongedrukte stukken zijn als bijlage toegevoegd.

M. G. Wildeman. Elizabeth Musch. Amersfoort, A. H. van Cleeff. 8o. 8, 127 blz. *f* 1.—.

Uit het huisarchief van Wassenaer publiceert de Heer Wildeman verschillende stukken betreffende de bekende Mevrouw Buat en de haren. Aangevuld met wat Droste omtrent haar mededeelt, is dit boekje, gelijk de schrijver het noemt „een eerste proeve van onderzoek ter benadering der geschiedkundig ware voorstelling van Mevrouw Buat en de haren".

B.

VARIA.

Eenige beoefenaars der geschiedenis hebben het plan opgevat in Gelderland eene vereeniging op te richten, die ten doel heeft het uitgeven van bronnen der provinciale geschiedenis, oudheidkunde en rechten en van verhandelingen op dat gebied.

Te Willemstad op Curaçao is eene vereeniging opgericht onder den naam: Genootschap voor de Geschied-, Taal-, Land- en Volkenkunde der Nederlandsche Antillen. Zij heeft volgens hare statuten o.a. ten doel het verzamelen van hetgeen over deze eilanden in druk bestaat en uit archieven of in handschrift te bekomen is. Ook het uitgeven van bijdragen en het ondersteunen der uitgave van afzonderlijke werken.

Den 21 Aug. l.l. werd door den heer M. H. van Visvliet in eene vergadering der „Nederlandsche Vereeniging voor gemeentebelangen" te Groningen gehouden, de vraag behandeld: op welke wijze behooren de gemeente-archieven te worden gesplitst in oud- en nieuw-archief. Zijne rede, ons welwillend ter hand gesteld, hopen wij in een volgend nummer op te nemen.

De *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 24 Sept. bevat onder het opschrift Zorg voor Archieven het volgende:

„Bij een kort doch hevig onweder, dat Maandag te Tiel woedde, werd het stadhuis door den bliksem getroffen. Daar het gebouw voorzien is van een afleider, werd geen schade veroorzaakt. De correspondent der *Arnh. Ct.* vestigt de aandacht op den desolaten toestand, waarin het weleer zoo rijk en thans nòg goed voorzien archief te Tiel verkeert.

„Bij geen lorreman kan het er slordiger uitzien, dan op het zolderkamertje dat de rijke geschiedenis onzer gemeente herbergt. De giftbrieven van de hertogen van Gelder liggen in een ongesloten kistje, dat branden kan als het wil. De boeken staan niet in rekken, maar liggen in de grootste wanorde over den vloer. Men zegt dat onze gemeente-secretaris, tevens archivaris, dien toestand met ons ten zeerste afkeurt en het is daarom te hopen, dat B. en W. eene toelage tot het in orde brengen van het archief van den Raad zullen vragen.""

Nader vernemen wij omtrent deze zaak, dat de burgemeester in eene raadszitting den toestand van het archief ter sprake bracht en verklaarde, dat die niet zoo erg was, als de berichten dien schetsten. Men besloot den Rijksarchivaris te Arnhem uit te noodigen een nader onderzoek in te stellen.

(*Vaderland* 7 Oct.)

Dezer dagen verschenen de historische rapporten, overgelegd vanwege de „Commission appointed by the President of the United States to investigate and report upon the true divisional line between the Republic of Venezuela and British Guiana".

Het grootste gedeelte is van de hand van Prof. George Lincoln Burr, die het vorige jaar bijna zeven maanden op het Rijksarchief in den Haag werkzaam was, hoofdzakelijk voor zijn onderzoek van de papieren der West-Indische Compagnie.

De extracten uit die archieven verzameld vormen als bijlagen het grootste gedeelte van het reeds vroeger verschenen tweede deel; terwijl het derde deel

de rapporten op aardrijkskundig gebied bevat, ook als toelichting tot den atlas, die als vierde deel de uitgave der grenscommissie voltooit. Eenige kaarten van dezen atlas zijn reproducties van de origineele exemplaren, die in het Rijksarchief worden bewaard.

In plaats van den bekenden thans overleden Geheim-Rath Dr. Alfred Ritter von Arneth is tot Director van het Oostenrijksche Haus-, Hof- en Staatsarchiv benoemd Dr. Gustav Winter. De *Neue Freie Presse* (11 Sept.) zegt hieromtrent:

„Seit dem Jahre 1871 ist Hofrath Winter im Haus-, Hof- und Staatsarchiv thätig und seine Ernennung ist eine Gewähr dafür, dass das Archiv einheimischen und ausländischen Gelehrten nach jenen liberalen Normen, die Ritter v. Arneth nicht ohne Schwierigkeiten durchgesetzt hat, zugänglich bleiben wird. Er war seinerzeit einer der ersten Beambten, die durch gründliche wissenschaftliche Fachstudien vorgebildet in das Haus-, Hof- und Staatsarchiv eingetreten sind."

Uit Parijs komt de tijding van het overlijden van Léon Gautier, een der bekwaamste palaeografen van den tegenwoordigen tijd. Geboren te Havre in 1832, werd hij eerst archivaris van het Departement van de Boven-Marne, later directeur van het Keizerlijk Archief te Parijs, en eindelijk prof. in de palaeografie aan de Ecole des chartes. In 1887 was hij den beroemden palaeograaf de Wailly in de Académie des Inscriptions opgevolgd.

Dagblad van Zuid-Holland en 's Gravenhage 10 Sept.

Aan het *Nieuws van den Dag* van 14 Oct. ontleenen wij het volgende:

Dezer dagen verloor Denemarken een van zijn meest gewaardeerde mannen van wetenschap, den Heer A. D. Jörgensen. Hij was geboren in 1840. In 1883 werd hij Rijksarchivaris en hervormde het Deensche archief geheel. Hij organiseerde het en maakte het toegankelijk en beter te overzien, door het uitgeven van registers en het openen van een groote leeszaal. Ook richtte hij drie provinciale archieven op.

De *„Revue des archives, bibliothèques et museés"*, die bedoelde een Fransch archievenblad te zijn, is niettegenstaande den steun, die men bij bestuurders van bibliotheken en musea zocht, overleden wegens gebrek aan deelneming. De wakkere uitgever, onze ambtgenoot Henri Stein (een bekende naam) te Parijs beproeft thans in nieuwen vorm nogmaals hetzelfde. Hij heeft op eigen risico de uitgave begonnen van een nieuw tijdschrift: *„Le bibliographe moderne"*, waarin ook het archiefwezen besproken wordt. De archivarissen mogen zich dus gewaarschuwd houden; het is mede hunne zaak te zorgen, dat dit blad kunne blijven bestaan, het is ook de zaak onzer vereeniging, die steeds naar aansluiting bij de collega's in het buitenland gestreefd heeft. Een ieder, die kan, abonneere zich dus (hetzij ambtelijk of in privé) op dit blad, dat weinig kost. Een paar afleveringen zijn reeds verschenen. S. M.

Gedrukt en uitgegeven bij ERVEN B. VAN DER KAMP te Groningen.

1897/8. No. 3.

Nederlandsch Archievenblad.

Orgaan van de VEREENIGING VAN ARCHIVARISSEN in Nederland.
Goedgekeurd bij Kon. besl. van 29 Sept. 1891.

IN MEMORIAM.

JOHANNES HENRICUS HINGMAN.

8 Augustus 1834. — 16 November 1897.

In den vroegen morgen van den 16den November l.l. ontsliep Johannes Henricus Hingman, de algemeen bekende commies-chartermeester van het Rijksarchief in den Haag en met hem ging een karakteristieke persoonlijkheid heen en een man van beteekenis in zijn vak.

Zich het gebouw op het Plein voor te stellen zonder Hingman was haast even moeilijk als den chartermeester zonder zijn archief. Geen wonder, reeds kort nadat Koning Willem III bij liberale beschikking zijn voormalig paleis had afgestaan tot een waardige bewaarplaats voor de schriftelijke gedenkstukken van 's lands verleden, was hij bij het toenmaals nog niet zoo omvangrijke archief in dienst getreden met een ijver en toewijding, die zich over alle hinderpalen wisten heen te zetten. De toenmalige Rijksarchivaris, de beroemde Bakhuizen van den Brink, oefende op hem een grooten invloed uit en ofschoon deze hem ernstig onder het oog bracht, dat bij de bestaande toestanden het archief hem misschien meer teleurstelling dan voldoening zou baren, besloot hij toch diens leiding dankbaar te aanvaarden en zich geheel aan het vak zijner keuze toe te wijden, een besluit dat hem nimmer heeft berouwd.

De verzamelingen oude en belangrijke stukken, in het nieuwe archiefgebouw vergaderd, groeiden voortdurend aan. Zoo verkreeg men in de eerste jaren de papieren der hooge rechtscolleges, het oud-koloniaal ar-

chief, de oude archiefstukken berustende bij de hooge colleges van staat en de ministeries, waaronder het zoo belangrijke domeinarchief, daarna nog tal van andere verzamelingen, en altijd was het Hingman, die de stukken overbracht en vele er van voorloopig beschreef. Van daar dat men met waarheid kan zeggen, dat al wat in den langen loop der jaren in het gebouw vereenigd was geworden, door zijne handen was gegaan; hij wist steeds de juiste plaats aan te wijzen, waar ze berustten, hij was de man, die den zoekenden, dikwijls dadelijk, bescheid wist te geven, hij was jaren lang het fac-totum van het Rijksarchief.

Een zeldzame welwillendheid en hulpvaardigheid paarde hij aan die algemeene kennis en nooit gaf hij zijne onderzoekingen in anderer belang op, zoo lang er nog slechts een sprankje hoop overbleef dat, langs welken bezwaarlijken weg ook, het doel kon worden bereikt. Van daar, dat belangstellenden, die zich in steeds toenemenden getale om inlichting of hulp tot het archief wendden, slechts zelden onbevredigd behoefden heen te gaan.

Hoe zeer dit alles dan ook werd op prijs gesteld en hoe hoog Hingman stond in de schatting van allen, die hem in zijne werkzaamheden kenden, bleek overtuigend op den 1sten April 1895, toen hij zijn veertigjarig ambtsjubilé vierde [1]). Tal van beoefenaars der geschiedenis, waaronder verschillende hoogleeraren, verscheidene rechtsgeleerden, die voor hunne proceduren in belangrijke zaken kostbare gegevens aan hem hadden te danken, en zoovele anderen, hadden zich toen vereenigd om den waardigen man een naar zijne smaak uitgezocht souvenir aan te bieden in een met bloeiende planten versierde kamer van *zijn* archiefgebouw. Maar dat souvenir was slechts een stoffelijk blijk van belangstelling, de hoofdzaak was de tegenwoordigheid dier velen, die voor dit doel te samen waren gekomen, en de toespraken, eerst van den Rijksarchivaris, die hem huldigde als den kundigen en werkzamen ambtenaar, daarna van Prof. Fruin, die hem uit naam der geschiedvorschers dank zegde voor zijne onwaardeerbare hulp bij hunne studies. En eindelijk werd de kroon op het werk gezet door de mededeeling van het besluit der regeering om den jubilaris te benoemen tot Ridder van den Nederlandschen Leeuw.

Men had dan ook van staatswege alle reden tot tevredenheid over dezen ambtenaar, in hooge mate toch was Hingman o. a. thuis in de belangrijke archieven van het domeinbestuur, zoodat hij door zijne groote kennis menige ingewikkelde kwestie op dat gebied in het klare wist te brengen.

Behalve als rijksambtenaar was de chartermeester ook lange jaren

---

[1]) Zie Archievenblad. Jaargang 1894—95, bl. 143 en 144.

werkzaam voor de Provinciale Staten, die hem het rangschikken en inventariseeren der dikwijls zeer verwaarloosde gemeente- en polderarchieven in de provincie hadden opgedragen, niet minder dan 82 van de eerste, waaronder zeer omvangrijke, en 108 van de laatste, bracht hij geheel in orde.

Wat het inventariseeren der archieven betreft, was Hingman nog — en hoe kon het ook anders, in aanmerking genomen de tijd, waarin hij zich had ontwikkeld en het eigenaardige van zijn werkkring — eenigszins een man van den ouden stempel; niet de wetenschappelijke theorie, maar de praktijk stond bij hem op den voorgrond; hij kon zich dikwijls maar matig vereenigen met de debatten op onze vergaderingen gevoerd en de besluiten daar genomen en beweerde steeds dat men op archiefgebied geen vaste regelen stellen kon.

Toch brachten evenwel zijn helder oordeel en de drang der omstandigheden hem dikwijls van zelf op den weg, die thans meer en meer wordt betreden, en veroordeelde hij niet alleen de vroegere wijze van rangschikking, die in het Rijksarchief zooveel onheil heeft gesticht, maar werkte hij zelf ook ijverig mede om aldaar de oude orde te herstellen. Veel had hij in dat opzicht reeds verricht en veel was er nog van hem te verwachten geweest, zoo wenschelijk voornamelijk met het oog op de aanstaande verhuizing der archieven naar het nieuw gebouwde depot, toen de arbeidzame man onverwacht aan zijn werkkring werd ontrukt.

Van Hingman's hand verscheen slechts weinig in druk, wat zeer te bejammeren is, als men het oog richt op de grondige, wetenschappelijke methode, waarnaar zijn werkje over den ouden loop van de Maas is geschreven. [1]) Beter dan iemand anders kende hij de oude geographische gesteldheid van de merkwaardige Zuid-Hollandsche eilanden en een groote verzameling aanteekeningen dienaangaande, uit oude rekeningen, processtukken enz. getrokken, een werk gedurende lange jaren voortgezet, lag voor de bewerking gereed en zoude onze topographische kennis niet weinig hebben verrijkt, indien niet de dood zoo plotseling aan zijne plannen een einde had gemaakt. Wij verwachten echter, dat een bevoegde hand die taak zal overnemen, en dat eene deskundige bewerking op nieuw zal bewijzen welk een degelijk onderzoeker er in Hingman verloren ging.

In den omgang met zijne medeambtenaren was de overledene de welwillendheid en jovialiteit zelve, wat bij het groote verschil in leeftijd en ervaring door hen in dubbele mate werd gewaardeerd en zij gevoelden dan ook, toen zij den 19den Nov. zijn stoffelijk overschot op Eikenduinen ter ruste brachten, diep, dat zij niet alleen van een hooggeschatten collega maar ook van een waren vriend voor altijd afscheid hadden genomen.

---

[1]) De Maas en de dijken van den Zuid-Hollandschen Waard in 1421. 's Gravenhage. Martinus Nijhoff. 1885.

Hingman was lid van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, welker jaarlijksche vergaderingen hij met groote belangstelling placht bij te wonen, en van het Historisch Genootschap te Utrecht. Verder werd hem het eerelidmaatschap aangeboden van een geleerd Genootschap te Pernambuco wegens de hulp, door hem verstrekt aan den Heer Duarte Pereira, die in het jaar 1885 op last van de Braziliaansche regeering langdurige onderzoekingen in het Rijksarchief deed. De regeering zelve schonk hem het ridderkruis van de Roos.

Een gedenksteen, den 8sten Oct. van het afgeloopen jaar in het nieuwe Rijksarchiefgebouw geplaatst, houdt op zichtbare wijze voor het nageslacht den naam van den overledene in herinnering, een huldeblijk welverdiend, maar overbodig voor de ingewijden, voor wie die naam door Hingman's welbesteed en vruchtbaar leven voor goed aan de instelling, die hij zoo lief had en die zooveel aan hem dankte, verbonden blijft.

A. Telting.

Berichten, enz.

Benoemd:

tot adjunct-archivaris bij het Algemeen Rijksarchief de heer Dr. H. T. Colenbrander;

tot amanuensis bij het Rijksarchief in de provincie Drenthe de heer J. A. R. Kymmel;

tot amanuensis bij het Rijksarchief in de provincie Limburg de heer J. M. H. Eversen.

Verder is aan den gep. kolonel F. de Bas, belast met het toezicht op de krijgshistorische nasporingen, de titel verleend van „directeur van het krijgsgeschiedkundig archief van den generalen staf.”

Overleden:

de heer J. H. Hingman, commies-chartermeester bij het Algemeen Rijksarchief.

Eervol ontslag verleend:

aan den heer Dr. W. Zuidema, commies-chartermeester bij het Rijksarchief in de provincie Noordbrabant.

De heer J. de Ras, archivaris en bibliothecaris te Maastricht werd benoemd tot hoofdbibliothecaris der universiteit te Leuven. [1])

---

[1]) Volgens het *Nieuws van den Dag* hadden zich op 27 Jan. voor de door deze benoeming opengevallen betrekking zeven sollicitanten, waaronder eene dame, aangemeld.

Op 1 Jan. 1898 was het 25 jaren geleden, dat de heer Mr. J. NANNINGA UITTERDIJK in functie trad als archivaris der gemeente Kampen.

Volgens de *Zwolsche Courant* zal omstreeks het begin van Juni het Rijksarchief met het bureau van den archivaris naar de Sassenpoort kunnen worden overgebracht.

K. B. van 25 Jan. 1898, n°. 40, houdende wijziging van het K. B. van 30 Dec. 1896, n°. 45.

Art. 1. Art. 4 van het Kon. besluit van 30 Dec. 1896, n°. 45 te lezen als volgt:

„De commiezen en commiezen-chartermeesters worden voortaan benoemd op eene jaarwedde van zestien honderd gulden (*f* 1600.—), welke na elke twee jaren onafgebroken dienst in den rang telkens met een honderd gulden (*f* 100.—) te verhoogen is, tot een maximum van twee duizend gulden (*f* 2000.—)."

Art. 2. „Deze bepaling brengt geen wijziging in de regeling der jaarwedde van de thans reeds benoemde commies-chartermeesters, zooals die werd vastgesteld bij meergemeld Koninklijk besluit.

Art. 3. Dit besluit treedt in werking op 1 Februari 1898.

B. en W. van Amsterdam hebben overeenkomstig de voordracht van den archivaris den Raad voorgesteld nog een vast ambtenaar aan het gemeente-archief te benoemen met den titel van commies en den rang van adjunct-archivaris op eene jaarwedde van *f* 1700—*f* 2500.

Deze voordracht is een gevolg van de voorgestelde afzonderlijke dienstregeling aan het oud- en nieuw-archief, waardoor aan het oud-archief slechts één vast ambtenaar verbonden bleef, hetgeen met het oog op de gevraagde nasporingen, de vermeerdering van de historische verzamelingen en den geregelden voortgang van het werk eener behoorlijke catalogiseering der oude archieven onvoldoende was.

Oude rechterlijke archieven.

De *St. Ct.* no. 305 bevat een Koninklijk besluit van 16 December 1897, waarbij de termijn, gesteld in art. 3 van het Koninklijk besluit van 8 Maart 1879 (*Stbl.* no. 40), houdende bepalingen omtrent het bewaren der oude rechterlijke archieven, welke dagteekenen van vóór de invoering der Fransche wetgeving, wordt verlengd tot 1 Januari 1899.

Naar wij vernemen zal nu ook de gemeente Deventer hare oude rechterlijke archieven, welke thans in het Rijksarchiefdepot te Zwolle worden bewaard, van het Rijk in bruikleen bekomen.

OPGAVEN getrokken uit de staatsbegrooting voor 1898 en den daarbij behoorenden uitgewerkten en toelichtenden staat.

HOOFDSTUK V. — DEPARTEMENT VAN BINNENLANDSCHE ZAKEN.

VII^de AFDEELING.

Kunsten en wetenschappen.

Art. 178. Jaarwedden en verdere belooningen der ambtenaren en bedienden bij 's Rijks archieven te 's Gravenhage:

a. algemeene Rijksarchivaris	*f* 4000.—
b. adjunct-archivarissen	„ 6200.—
c. commiezen	„ 2000.—
d. adjunct-commiezen	„ 5700.—
e. concierge en verdere bedienden . . .	„ 1000.—
f. belooningen	„ 850.—
	f 19750.—

Voor 1897 was op deze post uitgetrokken 17750.—. Zij werd volgens de toelichtingen „verhoogd tot toekenning van traktementsverbeteringen, overeenkomstig het Koninklijk besluit van 30 December 1896, n°. 45, en tot aanstelling van eenig meerder personeel in verband met vermeerdering van werkzaamheden."

Art. 179. Kosten van onderhoud, huishoudelijke uitgaven, personeele hulp, schrijfloonen, reis- en verblijfkosten, inrichting van lokalen en aankoopen voor de Rijksarchieven *f* 7800.—

Voor 1897 was op deze post uitgetrokken . . . . „ 7175.—

In de toelichtingen vindt men bij dat art. het volgende aangeteekend:

„Met het oog op de aanstaande verhuizing van de archieven naar het in aanbouw zijnde nieuw gebouw is het noodig thans een aanvang te maken met de verbetering van den materieelen toestand van tal van stukken, portefeuilles en registers; ter zake van dit bindwerk is de post verhoogd."

Art. 180. Kosten van den bouw en de inrichting van archieflokalen aan het Bleijenburg te 's Gravenhage . . . *f* 161.000.—

Voor 1897 was op deze post uitgetrokken . . . . . „ 100.000.—

In de toelichtingen leest men: „gerekend is op de voortzetting van den bouw en de inrichting van het thans in aanbouw zijnd depot, en wel op *f* 16.868.— voor termijnen van aanbesteed werk, *f* 62.500.— voor ijzeren kasten en liften, *f* 40.000.— voor den eersten termijn der brandvrije afsluiting van ramen en lantaarns, *f* 500.— voor bliksemafleiders en *f* 41.000.— voor den eersten termijn van het dienstgebouw en opzicht."

Art. 181. Jaarwedden, toelagen en verdere belooningen der ambtenaren en bedienden bij de Rijksarchieven in de provinciën.

a. archivaris in	Noordbrabant	*f*	2600.—
b. „ „	Gelderland	„	2800.—
c. „ „	Noordholland	„	2200.—
d. „ „	Zeeland	„	2200.—
e. „ „	Utrecht	„	2800.—
f. „ „	Friesland	„	2100.—
g. „ „	Overijsel	„	2400.—
h. „ „	Groningen	„	2200.—
i. „ „	Drenthe	„	2000.—
j. „ „	Limburg	„	2200.—
k. adjunct-archivarissen, commiezen-chartermeesters, klerken, concierges		„	13550.—
		f	37050.—

Voor 1897 was *f* 34550.— op deze post uitgetrokken. „Gerekend is (thans) op de toekenning van traktementsverbetering van negen ambtenaren, krachtens het Koninklijk besluit van 30 December 1896, n°. 45, en op de aanstelling van twee klerken of boden in verband met het betrekken van afzonderlijke archiefgebouwen te Haarlem en te Zwolle".

Art. 182. Kosten van onderhoud, huishoudelijke uitgaven, personeele hulp, schrijfloonen, reis- en verblijfkosten, aankoopen, meubilair; aankoop, huur, stichting en inrichting van lokalen en verdere uitgaven voor de archieven in de provinciën . . . . *f* 96000.—

Voor 1897 was op deze post uitgetrokken *f* 67000.—. De toelichting zegt: „In deze post is begrepen de tweede termijn, ad *f* 60000.—, voor de ten vorigen jare goedgekeurden bouw van een archiefgebouw te Assen, waarvoor over het loopende jaar een eerste termijn, ad *f* 10000.—, is uitgetrokken. De geheele bouw is geraamd op ongeveer *f* 73000.— buiten de kosten van verwarming, waterleiding, vast ameublement en opzicht."

Recapitulatie:

Personeel		1897.		1898.
art. 178.	*f*	17750.—	*f*	19750.—
art. 181.	„	34550.—	„	37050.—
	f	52300.—	*f*	56800.—
Materieel.				
art. 179.	*f*	7175.—	*f*	7800.—
art. 180.	„	100000.—	„	161000.—
art. 182.	„	67000.—	„	96000.—
	f	174175.—	*f*	264800.—
Totaal 1897	„	226475.— 1898	„	321600.—

Nog komt op de Begrooting van het Departement van Buitenlandsche zaken betreffende de archieven van dat Ministerie in het Voorloopig Verslag het volgende voor:

I^ste Afdeeling.

„'s Minister aandacht werd gevestigd op den minder gunstigen toestand, waarin het archief van het Departement verkeert. Juist van dezen Minister, die zich als historicus een goeden naam heeft verworven, meende men te mogen verwachten, dat hij daarin, wellicht onder bijstand van den Rijksarchivaris, verbetering zal brengen, opdat van dat alleszins belangrijk archief meer partij kunne worden getrokken."

Hierop antwoordde de Minister in de Memorie van Antwoord het volgende:

„De minder gunstige toestand, waarin het archief van het Departement verkeert, is aan den ondergeteekende niet ontgaan. Reeds dadelijk na zijn optreden heeft hij maatregelen beraamd om een betere inrichting dezer hoogst belangrijke verzameling voor te bereiden.

Tot het instellen van een nauwgezet deskundig onderzoek is het hem wenschelijk voorgekomen bij Koninklijk besluit van den 1sten October 1897 n°. 32, onder genot eener nader te bepalen toelage, aan te wijzen den heer J. H. Hingman, commies-chartermeester bij het Rijksarchief, die zijne werkzaamheden bereids heeft aangevangen.

Tot dekking der hiervoren bedoelde toelage, benevens van de verdere kosten, welke uit gemeld onderzoek wellicht zullen voortvloeien, veroorlooft de ondergeteekende zich, blijkens nevensgaande Nota van Wijziging, bij een nieuw artikel *4bis* eene som van *f* 1200.— voor te stellen."

Nota van wijziging.

Ontwerp van wet.

Art. *4bis*. Toelage aan den Heer J. H. Hingman, commies-chartermeester bij het Rijksarchief, belast met de opneming en inventarisatie van alle bescheiden, behoorende tot het archief van het Departement van Buitenlandsche Zaken, benevens verdere kosten, welke uit dat onderzoek zullen voortvloeien, *f* 1200.

Acta en agenda in het gemeente-archief. *)

„Op welke wijze behooren gemeente-archieven te worden gesplitst in oud en nieuw archief?”

Waar ik u mijne denkbeelden omtrent dit onderwerp ga uiteenzetten, weet ik, niet de verdienste te hebben van nieuwe beginselen te verkondigen.

Het beginsel voor de scheiding van oud en nieuw archief, uitgesproken door de Vereeniging van archivarissen in Nederland in hare eerste jaarvergadering, gehouden te Utrecht op 9 Juli 1892 (zie *Nederl. Archievenblad* 1892 no. 4), is in hoofdzaak het mijne.

Wilt mij dan toestaan, dat beginsel en de toepassing ervan op de gemeente-archieven met u te bespreken.

Tot u, heeren gemeente-secretarissen, gij die weet, hoe een gemeente-archief wordt samengesteld, omdat gij het in hoofdzaak zelf samenstelt, tot u een vraag!

Zegt mij, hoe splitst gij de stukken, welke gij, werkzaam in uwe administratie, gebruikt hebt, telkens wanneer gij uwe werktafel voor eenigen tijd verlaat, telkens, wanneer gij die stukken opbergt of laat opbergen in de kasten uwer bureaux?

Is het u ooit voorgekomen, en denkt gij, dat het ooit zou kunnen voorkomen, dat gij al de stukken, verschillende takken uwer administratie betreffende, waarmede gij bezig geweest waart, gingt splitsen in twee deelen zoodanig dat één zeker tijdstip de grens tusschen die twee deelen zou uitmaken?

Of hebt gij niet altijd en altijd weer gesplitst in a c t a en a g e n d a: afgedane zaken en nog te behandelen zaken?

Ik twijfel niet, of gij zult mij de eerste vraag ontkennend, de tweede bevestigend moeten beantwoorden.

Gij splitst in acta en agenda uit een beginsel van orde: deedt gij dat niet, dan zou verwarring ontstaan en zoudt gij ten slotte den loop der zaken niet meer kunnen overzien.

Maar . . . . . o, wonder! In de grootste bergplaats uwer stukken, in „het” zoogenaamde „archief” zien wij inderdaad eene splitsing in twee deelen: het eene deel heet „oud archief” en het andere „nieuw archief” en beide worden juist door één tijdstip van elkaar gescheiden.

---

*) Deze verhandeling werd uitgesproken in de op 21 Augustus 1897 te Groningen gehouden algemeene vergadering der Nederlandsche Vereeniging voor Gemeentebelangen en opgenomen in de „Mededeelingen” dier Vereeniging, 1897, 2e stuk, bl. 25 vlg. Hoewel des sprekers beschouwingen in hoofdzaak overeenkomen met die, welke door Mr. Ch. M. Dozy werden gepubliceerd in zijne bijdrage „Oud en Nieuw Archief” (Archievenblad 1892—1893, bl. 9 vlg.), nemen wij het stuk gaarne in zijn geheel over, èn om de actualiteit van het onderwerp, waarop nog wel eens kan worden teruggekomen, èn om de belangrijke bijzonderheden, welke deze lezing bevat.

Dat tijdstip varieërt bij de verschillende gemeenten tusschen een der jaren 1812—1815.

Hoe is men tot die splitsing gekomen?

Voor het aannemen van ieder der jaren 1812—1815 als scheidingspunt tusschen oud en nieuw archief mogen bij de verschillende gemeenten verschillende redenen gegolden hebben; de scheiding zelf vindt bij alle gemeenten, waar zij bestaat, haren oorsprong in de aanstelling van een ambtenaar, aan wien de zorg voor een gedeelte van de archieven werd opgedragen, in de aanstelling van een archivaris. Waar nooit een archivaris werd aangesteld, is ook nooit een bepaald geformuleerde scheiding tusschen oud en nieuw archief gemaakt.

Vorige eeuwen kenden geen archivaris; zij kenden ook geene splitsing der archieven in oud en nieuw archief: de stukken der verschillende takken van administratie bleven op de verschillende bureaux berusten, voor zoover niet de lust tot opruimen ze vernietigde of op zolders deed stapelen en alleen voor die stukken, welke voor de gemeente van bijzonder belang geacht werden, omdat *zij* in het bijzonder in later tijd zouden kunnen noodig zijn, om de rechten der gemeente te handhaven, werden nu en dan afzonderlijke bergplaatsen ingericht, buitengewone maatregelen tot instandhouding genomen.

Zoo had men o. a., om een voorbeeld te noemen, in den toren van het raadhuis te Middelburg eene verwulfde kamer, genaamd „het Secreet Comptoir onder den thoren", waar de belangrijkste archieven bewaard werden: daar stond „een groote ysere kiste by den segel van der stede", waarin de oude charters geborgen werden en „sekere groote kasse, voorsien sijnde van verscheyde loketten — de pysele, daerinne sijn de privilegiën deser stede". Daar dus werd zoo veilig mogelijk bewaard wat later zou kunnen dienen tot handhaving van de rechten der stad; maar naast het secreet comptoir waren er in de verschillende bureaux nog archieven, zoo o. a. in de kamer van thesauriers, op de griffie enz., waarlijk niet onbelangrijke collecties.

Men zorgde goed voor de bewaring van die zoo belangrijke bescheiden: alle handvesten en privilegiën werden niet alleen bewaard, maar men liet die ook in privilegieboeken en andere registers overschrijven, om toch maar te meer zekerheid te hebben, dat hun inhoud in de toekomst niet tot de vergetelheid zou geraken; andere losse stukken werden in perkamenten banden samengebonden, opdat er niet één van verloren zou gaan.

Aan een samenbrengen van alle stukken uit de verschillende bureaux tot één collectie, — de zorg voor die collectie op te dragen aan een daarvoor afzonderlijk aan te stellen ambtenaar, dacht men niet.

Men beschouwde de archieven — en terecht — als instrumenten, waarvan de administratie en hare ambtenaren zich hadden te bedienen bij de zorg voor de belangen der gemeente; de stukken bleven verdeeld onder de

ambtenaren, zooals zij tot de verschillende bureaux behoorden, met uitzondering van die enkele stukken, voor welke, als voren gezegd, buitengewone maatregelen van bewaring werden genomen.

De omwenteling van het einde der vorige eeuw bracht verandering. Men brak als het ware met het verleden; men stoorde zich weinig aan de geschiedenis der dingen; geen wonder, dat de waardeering der oude archiefstukken werd aangetast.

In Frankrijk werden zij voor een groot deel vernietigd; in Nederland, God dank, bewaard. Voor de handhaving van rechten konden zij, meende men, wel geen dienst meer doen; als historische gedenkstukken heeft de wetenschappelijke zin onzer voorvaderen hen voor vernietiging behoed.

De opvatting, dat de archieven alleen uit een historisch oogpunt waarde zouden hebben, is lang blijven bestaan, — ja, bestaat bij enkelen minder ingewijden nog. Het is dan ook in alles merkbaar, dat toen men omstreeks het midden dezer eeuw (in Middelburg o. a. in 1840) begon met de bijeenverzameling van alle archieven, welke op de verschillende bureaux berustten, teneinde die allen te zamen in afzonderlijk daarvoor bestemde archiefkamers te bergen, men zich heeft voorgesteld, eene verzameling te vormen van stukken, welke alleen voor de geschiedenis waarde konden hebben.

Waar die opvatting heerschte, was het, schoon niet te verdedigen, eenigszins verklaarbaar, dat men, alle stukken der gemeente willende splitsen in oud archief voor de geschiedenis en nieuw archief voor de administratie, teneinde de zorg voor het eerste aan een afzonderlijken ambtenaar, een archivaris, te kunnen opdragen, zocht een tijdstip in de geschiedenis, dat de grens tusschen beide zou zijn.

Men nam dan — de eene gemeente volgde daarin voorzeker de andere — het einde van de Fransche heerschappij, de stichting van het Koningrijk der Nederlanden, een der jaren 1812 tot 1815.

Hoe onvolmaakt die splitsing is tot stand gebracht, blijkt in elk gemeente-archief van eenigen omvang. Ja, het is niet gewaagd te beweren, dat inderdaad niet het geheele gemeente-archief is gesplitst, maar slechts een klein gedeelte ervan.

Gaan wij even na, hoe, om een voorbeeld te nemen, de splitsing te Middelburg is uitgevallen.

Als scheidingspunt is daar aangenomen 5 Mei 1814: de intocht der Commissarissen-Generaal van den Souvereinen Vorst der Vereenigde Nederlanden. Oud en nieuw archief zijn ieder in afzonderlijke lokalen geborgen; met het nieuw archief heeft de archivaris geenerlei bemoeiingen.

De notulen van den raad (municipalen — later gemeenteraad) eindigen er in het oud archief met 5 Juli **1816**; de arrêté's (besluiten) van den maire (burgemeester) eindigen daar met 29 December **1815**; het verbaal

van den maire met 11 Mei 1814 — hier, maar ook alleen hier, mag men zeggen, dat de splitsing behoorlijk is kunnen toegepast worden, in zooverre ten minste, dat den 11en Mei 1814 door de Commissarissen-Generaal, na de inbezitneming van het eiland Walcheren besloten werd, dat „de onderprefect en alle in het District van Walcheren bestaande Gemeentens, autoriteiten en ambtenaren, provisioneel in hunne respectieve posten op den bestaanden voet gecontinueerd en in werking gebracht" zouden worden, en na dien datum het verbaal van den aldus gecontinueerden burgemeester in een nieuw boekdeel werd ingeschreven; de secreteverbalen van den maire (burgemeester) loopen echter door tot 25 Januari **1827**, wat doet vermoeden, dat de splitsing in de registers, bevattende het vorengenoemd niet secreet-verbaal juist op den 11Mei 1814 nog geheel toevallig is; de relatieven (stukken relatief tot de notulen) van het stadsbestuur, mairie of burgemeesterschap en raad te zamengebonden, eindigen er met 28 **Juni** 1814; de brievenboeken van het stadsbestuur met 30 **December** 1814; de registers van publicatiën met 29 December **1813**; de stadsrekeningen met die over het jaar 1814, opgemaakt door den ontvanger der stad den 30en Juni **1817**, geärresteerd door Gedeputeerde Staten van Zeeland den 11en Februari **1820**; het laatste register der cijnzen in het oud archief is begonnen in **1787** en bijgewerkt tot **1846**. Onnoodig meer te noemen.

Zooals te Middelburg, is het ook in andere gemeenten van ons land. Hoe meer registers daar zijn, hoe meer het onvolkomene der splitsing in het oog zal vallen. Hoe kan het anders?

De intocht der Commissarissen-Generaal, de stichting van het Koningrijk der Nederlanden waren feiten, welke eene politieke ommekeer brachten; die gebeurtenissen grepen echter niet in de administratie der gemeenten.

Te Middelburg vinden wij dienaangaande nog wel de stelligste verklaring uitgedrukt in het verbaal van den provisioneelen burgemeester van 14 Mei 1814; daar staat:

„De heer burgemeester heeft den heer vice-burgemeester, den heer raad Van Doorn, den heer stedelijken ontvanger en den secretaris bij den anderen geconvoceerd en aan dezelven kennis gegeven, dat hij zich vervoegd hebbende bij den heer mr. H. J. Van Doorn, provisionelen secretaris van heeren Commissarissen-Generaal, met dien heer zeer ampel heeft geconfereerd op den voet, waarop de werkzaamheden van het als nu geinstalleerd provisioneel stedelijk bestuur zouden moeten uitgeoefend worden en dat hij door dien heer is onderricht, *dat in de werkzaamheden van het stedelijk bestuur zijns inziens geen de minste verandering voor als nog was daargesteld en dat provisioneel alles op denzelfden voet als voorheen kon blijven voortduren, onvermindert de veranderingen, welke in de titulature der ambtenaren bij het besluit van heeren Commissarissen-Generaal van den* 11 *dezer zijn voorgeschreven*. En heeft de heer burgemeester ten-

gevolge dezer conferentie de present zijnde heeren geïnformeerd, dat zijn voornemen is, om met alle de werkzaamheden op den ouden voet voort te gaan, de bijeenkomsten van den heer burgemeester, vice-burgemeester, den heer raad Van Doorn en heeren ministers evenals voorheen te houden, en alle de heeren in de hen opgedragen delegatiën te bevestigen. Ten welken einde door zijn Edele een besluit is voorgebracht, hetwelk nadat de heeren hunne bereidvaardigheid tot de voortzetting der aan hen respectievelijk opgedragen commissiën hadden te kennen gegeven, is gearresteerd, en in het register van besluiten onder datum van heden is geïnsereerd."

De werkzaamheden der gemeente-administratie bleven dezelfde; de registers dier administratie werden niet op 5 Mei 1814 afgebroken, maar voortgezet, als had de huldiging van den Souvereinen Vorst niet plaats gehad.

Hoe kon men in het archief eene scheiding willen maken op 5 Mei 1814?

Thans aan het einde der 19e eeuw is er gelukkig weer verandering gekomen in de appreciatie der archieven; men erkent ze, als in vorige eeuwen, niet als verzamelingen alleen voor de geschiedenis van belang, maar in de eerste plaats als instrumenten van de gemeente-administratie. De archivaris is niet langer een historisch liefhebber, hij is een ambtenaar, aan wien evenals aan anderen een tak van dienst is opgedragen. Met verandering van opvatting omtrent de rol, die de archivaris in het lichaam der gemeente-administratie te vervullen heeft, moet samenvallen verandering in de bepaling van zijn arbeidsveld. De onrustbarende ophooping van stukken in het nieuw archief dringt te meer tot handelen.

Er moet eene andere scheiding tusschen oud en nieuw archief gemaakt worden.

Op welke wijze? Voorzeker zullen de gemeente-secretarissen, aan wien bij art. 103 der gemeentewet de zorg voor het archief der gemeente is opgedragen, gaarne instemmen met het denkbeeld, dat de archivaris moet worden belast met de zorg voor die stukken, waarmede de loopende administratie heeft afgedaan, maar die in de toekomst nu en dan, hetzij door de gemeente-administratie, hetzij door den historicus zullen moeten geraadpleegd worden, terwijl die ambtenaar dan tevens moet worden belast met het onderzoek, waar de gemeente zulks van noode mocht hebben, naar zaken uit vroeger tijd, voor zoover bij de loopende administratie daarvoor de gegevens niet meer aanwezig zullen zijn.

Wordt de taak van den gemeente-archivaris zóó opgevat, dan zal:

1o. den gemeente-secretaris een drukkende last van de schouders genomen worden, nl. de zorg voor de instandhouding en regeling der stukken, welke voor hem bij de vervulling van zijn ambt minder waarde bezitten, omdat de loopende administratie ze slechts nu en dan meer noodig zal hebben — een taak, welke hem, hoe meer het archief toeneemt, te lastiger

zal worden en waarvoor hem ten slotte de tijd geheel en al zal gaan ontbreken;

2o. de gemeente-secretaris, of voor hem een ambtenaar der secretarie, niet meer nu en dan gedwongen zijn, een zeer tijdroovend onderzoek in te stellen in de ontzaglijke stukkenmassa, welke thans nog heet nieuw archief, een onderzoek, dat hem te moeilijker vallen zal, naarmate het scheidingsjaar 1812—1815 dieper in het verleden ligt, en hij dientengevolge van de samenstelling van het oudste gedeelte van genoemd archief zich een minder juist denkbeeld zal kunnen vormen;

3o. telkens, wanneer de stukken, waarmede de loopende administratie heeft afgedaan, moeten worden opgeborgen voor de toekomst, de secretaris niet zelf, althans niet alleen, behoeven te beantwoorden de vraag, wat vernietigd, wat behouden moet blijven: de archivaris zal, op grond van zijne bekendheid met wat uit het verleden licht verspreidt in het heden en dat doen zal in de toekomst, daaromtrent vaak beter kunnen beslissen;

4o. zal er eene aansluiting blijven bestaan tusschen den archivaris en de loopende administratie en zullen dezen niet, als op dit oogenblik, door een tijdvak van een 85 jaren van elkander gescheiden worden. Moet tegenwoordig de archivaris in eenige zaak een onderzoek instellen, dan breekt hij dat onderzoek af (indien hij althans niet onverplicht ook doordringt in het nieuw archief) met een der jaren 1812—1815: te Middelburg in alle mogelijke zaken, eene cijns- of erfpachtsquaestie, een eigendomsquaestie, een betwist servituut, N.B. altijd bij den intocht van de Commissarissen-Generaal van den Souvereinen Vorst.

Hoe weinig gemeentebestuur of secretaris met het resultaat van zulk een onderzoek kunnen verrichten, begrijpt ieder. Aan dien toestand zal een einde gemaakt worden: de archivaris sluit met zijne onderzoekingen onmiddellijk aan bij de loopende administratie; waar hij geëindigd is, kan zij onmiddellijk voortgaan.

Zal dan nu de archivaris zijne taak in den aangegeven zin kunnen vervullen, dan moet de scheiding van oud en nieuw archief dienovereenkomstig geregeld worden.

Wij hebben gezien, dat de scheiding op een der jaren 1812—1815 nooit goed is kunnen uitgevoerd worden, al bedoelde men daarmede niet anders dan eene afpaling voor de historie; dat daardoor niet het geheele gemeente-archief, maar slechts een klein deel ervan gesplitst is.

Zou nu, is men geneigd te vragen, niet een ander jaar kunnen genomen worden, niet zoover verwijderd van den tegenwoordigen tijd?

Zou daarmede het archief niet zoodanig gesplitst kunnen worden, het arbeidsveld van den archivaris niet zóó kunnen bepaald worden, dat tot zijne taak wordt gebracht, wat hem volgens het hiervoren vastgestelde beginsel behoort te worden opgedragen?

Ik herinner aan de vraag, welke ik zoo straks aan de gemeente-secretarissen gesteld heb en aan het daarop gekregen antwoord.

Wanneer dezen zelf voor de stukken hunner administratie zorgen, denken zij er niet aan — ze hebben het mij toegegeven — die stukken te splitsen in twee deelen,zoodanig, dat één zeker tijdstip de grens tusschen die twee deelen zou uitmaken.

Is het dan niet inconsequent, om bij de overgave van een gedeelte dierzelfde stukken aan den archivaris met dat beginsel te breken?

Wordt niet de archivaris, evenzeer als de secretaris het was, geroepen, in de hem toevertrouwde stukken den loop der dingen na te gaan? Zou het hem niet evenzeer als den secretaris hinderlijk zijn, wanneer stukken, welke bij elkaar behoorden, door één tijdstip van elkaar gerukt worden? Evenmin als de secretaris, kan de archivaris zijne taak naar behooren vervullen bij zoodanige splitsing, welke noodzakelijk leidt tot desorganisatie van het archief.

Men blijve consequent en splitse ook bij de scheiding van oud en nieuw archief in acta en agenda, en dat in dien zin, dat als acta beschouwd worden, alle stukken, welke op de bureaux voor de loopende administratie geen dienst meer kunnen doen, waarmede die administratie heeft afgedaan; als agenda de stukken, waarmede men zich daar voor den loopenden dienst moet bezighouden, of welke men daar nog bij voortduring moet raadplegen, welke daar nog niet kunnen gemist worden.

Bij de nadere bepaling, wat tot de eene, wat tot de andere categorie moet gebracht worden, springt het in het oog, dat onder de eerste categorie in de eerste plaats vallen alle stukken, welke tot een afgeschaften tak van dienst behooren. Wat heeft, om een voorbeeld te noemen, de loopende administratie op hare bureaux behoefte aan de stukken, betreffende de accijnzen, welke in 1865 zijn afgeschaft, wat zou zij daar langer behoefte hebben aan de stukken betreffende de schutterij, als de schutterij werd afgeschaft.

Maar ook stukken van nog bestaande takken van dienst kunnen gereedelijk uit de bureaux der administratie weggevoerd en aan den archivaris overgegeven worden.

1o. Wanneer er, ten gevolge van de toepassing eener wet of van eenigen maatregel van bestuur, eene belangrijke verandering van beheer heeft plaats gehad.

In zulke gevallen groepeeren zich op de bureaux de stukken van vóór de bedoelde toepassing en die van na dien tijd als van zelf in twee groepen en is het niet twijfelachtig, dat de eene groep naar het oud archief behoort te verhuizen.

Zoo b.v. kunnen en moeten aan den archivaris toevertrouwd worden, voor zooveel de centrale administratie en de financiën betreft, de stukken, dagteekenende van vóór de toepassing der gemeentewet van 1851; voor zooveel

het onderwijs betreft, die, welke voorafgaan aan de toepassing der onderwijswet van 1857; voor de militie, die, welke voorafgaan aan de toepassing der militiewet van 1861; voor het armwezen, die, welke voorafgaan aan de toepassing der armenwet van 1870; voor de schutterij, die, welke voorafgaan aan de toepassing der schutterijwet van 1827 enz.

2o. Wanneer eene verandering van beheer, als sub 1o. bedoeld, sinds geruimen tijd niet heeft plaats gehad:

In zulke gevallen worden de stukken, om de ruimte, welke zij innemen, op de bureaux hinderlijk, en omdat zij voor den loopenden dienst toch niet meer voortdurend noodig zijn, kunnen en moeten zij aan den archivaris worden toevertrouwd.

In het algemeen mag men wel aannemen, dat stukken, welke meer dan 25 jaar oud zijn, voor den loopenden dienst niet meer voortdurend noodig zullen zijn; de termijn van 25 jaren zal echter niet bij alle takken der administratie kunnen aangenomen worden; zoo b.v. zullen op de bureaux van den burgerlijken stand telkens akten moeten worden opgezocht van vóór 40 of 50 jaar. Ten opzichte van de bepaling van een maximum van tijd, gedurende welken de stukken bij de loopende administratie zullen mogen blijven berusten, behoort dan ook vrijheid gelaten te worden, om te handelen, zooals ieder bijzonder geval, elke tak van dienst het zal vorderen.

Vatten wij nu de verschillende aangegeven criteria van scheiding samen, dan kunnen wij als beginsel voor de scheiding van oud en nieuw archief vaststellen:

dat tot het oud archief behooren te worden gebracht:

a. alle stukken behoorende tot opgeheven takken van dienst;

b. alle stukken behoorende tot nog bestaande takken van dienst, voor zoover zij voorafgaan aan de laatste belangrijke verandering van beheer; en

c. alle andere niet onder de rubrieken *a* en *b* vallende stukken, wanneer zij ouder zijn dan een bepaald, voor elken tak van dienst vast te stellen aantal jaren.

Moge men besluiten, dat beginsel van scheiding aan te nemen!

Voor nu en voor altijd zal de grens tusschen oud en nieuw archief getrokken zijn. Het nageslacht zal dankbaar zijn den gemeentebesturen, den gemeenteambtenaren, omdat zij bij de vele, vaak drukkende zorgen voor het heden, zoo goed hebben gedacht aan de toekomst, aan hen, die wat thans heet nieuw archief dan als oud archief zullen van noode hebben.

M. H. van Visvliet.

Literatuurkroniek

door Mr. J. G. Ch. Joosting en Dr. H. Brugmans.

Schrijvers en uitgevers, die werken in dit tijdschrift wenschen besproken te zien, gelieven ze te zenden aan Mr. A. Telting, 's Gravenhage.

Verslagen omtrent 's rijks oude archieven, XVII, 1894. 's Gravenhage, 1896. IV en 524 bladz. 8⁰.

Het rijksarchief te 's Gravenhage (blz. 1—79). — Bezoek aan de rijksarchieven in de provinciën, behalve Roermond. Vergadering der rijksarchivarissen. Gerapporteerd werd over een plan van inventaris van de rechterlijke archieven van Middelburg, over een voorstel van den archivaris in Drente omtrent opruiming van eenige archivalia; met den griffier van Zuid-Holland werd opgemaakt eene lijst van stukken, die jaarlijks in iedere provincie konden vernietigd worden. Rechterlijke archieven in Z.-H. (overgenomen: Nootdorp, Nieuweveen en Hoogeveen, en stukken v/h. ontbonden college van baljuw en leenmannen van Voorne; — nog onderhanden: Nieuwenhoorn, Asperen, den Briel, Schiedam; — op het huis te Heenvliet geene rechterlijke stukken; — Oostvoorne bezocht; — omtrent Dordt en Woerden kwam geene verandering in den stand van zaken). — Mr. Heeres bevorderd tot adjunct-archivaris. — Na de koloniale archieven hebben de marine-archieven het meest voorziening noodig; eene voorloopige beschrijving is bijna gereed. Uit de archieven, op de O.-I. koloniën betrekking hebbende, werd geschift, wat in andere archieven (W.-I. archieven, Staten-Generaal, Staten van Holland enz.) behoort; de voorloopige inventaris werd verbeterd. Geregeld werd de kaartenverzameling, geschonken door Jhr. Janssen. De kaarten van de kust van Guinea en de Amerikaansche koloniën (behalve Suriname) werden beschreven. — Aanwinsten: legatie-archief van Constantinopel, leenregisters van Cuyk, papieren van de generaals C. R. Th. Krayenhoff (overgedragen aan Oorlog) en H. W. Daendels (in bruikleen), c. 200 kaarten en plattegronden betreffende Nederland en de bezittingen aan de Kaap en in den Maleischen archipel van den generaal Jhr. J. W. Janssens, eenige charters betreffende Sommelsdijk en Dongen en Oosterhout, eenige belangrijke brieven, aanteekeningen van leden der Staten van Holland over het voorgevallene in de vergaderingen, een inventaris d.d. 1635 van het archief der Staten-Generaal (uit de collectie Van Hilten te Utrecht), de acte d.d. 1633 van inbezitneming van St. Helena door den Staat der Vereen. Ned. enz. — Verliezen: 64 hoogst

belangrijke charters betreffende het bisdom Utrecht werden naar het rijksarchief aldaar overgebracht; van journalen van gouverneurs van Suriname werden origineele naar Suriname gezonden en afschriften behouden. — Afschriften werden gemaakt van die charters betreffende de abdij Koningsveld, welke berusten in het archief der Oud-Roomsche Clerezij te Utrecht. — Dagregisters van het Casteel Batavia zullen worden uitgegeven.

Staat der aanwinsten van het rijksarchief te 's Gravenhage.

Notulen der 5de bijeenkomst der rijksarchivarissen (blz. 79—93). — Zijn de archieven van wees- en momboirkamers rechterlijke archieven? (Provinciale nota's zullen vervaardigd worden.) Eene uniforme regeling voor de indeeling der inventarissen is niet te verkrijgen. In hoeverre zijn de burgerlijke standarchieven van rechterlijken aard?

Het rijksarchief in Noord-Brabant (blz. 94—160). — Veranderingen in het gebouw. — Het geheele nieuw-archief werd geborgen in het zijgebouw. Overgenomen: de archieven van de Commissarissen des Konings over 1850—1879 en van Gedep. Staten over 1850—1869 (1870—1879 zal volgen). De „griffierommel" van 1891 bevat veel belangrijks. De plakkatenverzameling werd verder bewerkt; voorloopige inventarissen der meeste schepenarchieven werden vervaardigd; geregeld werden de schepenarchieven van Dinther en van Heeswijk, de oude beschrijving der Bossche protocollen werd verbeterd, de specifieke beschrijving der registers van den raad en het leenhof van Brabant en Overmaze is weldra voltooid (de inventaris is dan gereed op de civiele processtukken na); een inventaris is vervaardigd der Noordbrabantsche notarieele protocollen van vóór 1811, een index op de besluiten van den Franschen prefect over 1810; de inventaris der oorkonden van het Bossche Jezuieten-college kwam in druk gereed, door bemoeiing van Jhr. de Stuers begeleid door een plattegrond („delineatio collegii „Silveducensis"); een onderzoek werd ingesteld naar de jaarstijlen in Bergen-op-Zoom en Breda; een overzicht werd opgesteld van de historisch-politieke indeeling van Noord-Brabant en een onderzoek ingesteld naar de oudste kerkelijke indeeling. — De uitgaaf van het Strickgrefier wordt verder voorbereid; die der Heuchtensche oorkonden vlot niet hard. — Gewezen wordt op het ter sprake gebrachte in de vergadering der rijksarchivarissen; bepleit wordt het recht van Noord-Brabant op het archief der voormalige leenkamer te Grave (overgebracht naar het rijksarchief te 's Gravenhage). Het „register Mierlo" (het ontbrekende deel uit de serie, afkomstig van Philips Helleman baron van Leefdael?) werd niet verkregen. Op schenking van twee schepenregisters (van Heeze en

Mierlo) en andere verloren geachte schepenboeken van Heeze wordt gehoopt. — Verhooging van het crediet wordt gewenscht. — Het gebruik van het archief nam toe. — Mededeeling omtrent de vereeniging van Wijk en Aalburg. — Woning voor den concierge van het archief. — Staat der aanwinsten; inventaris van aangekochte oorkonden betreffende de heerlijkheden Besoyen en Waalwijk.

Het rijksarchief in Gelderland (bladz. 161—172). — Spreekkamer voor den archivaris. — De inventarisatie van het archief der voormalige Geldersche leenkamer en van de belangrijke brieven „Uit en aan het Hof" en „Van en aan den Stadhouder" werd voortgezet; geregeld werden eenige charters betreffende Lochem (bruikleen dier gemeente), eene bijkans volledige verzameling stukken betreffende de tienden en de kerkgifte te Bemmel (bruikleen van L. C. baron van der Feltz te Arnhem) en het archief van het, aan Hemmen leenroerige, huis Presickhave onder Arnhem. Gereconstrueerd werden de beide verzamelingen charters in het archief der voormalige Rekenkamer, in 1543 uit het Hof van Gelre naar de Rekenkamer overgebracht, en in 1540 van Grave naar Brussel vervoerd. Veel werd gemist. — In druk verschenen eenige stukken uit de archieven van Groenlo, Borkulo en Kuiienburg over het kerspel van den H. Calixtus te Groenlo en over de kapel van Zoelmond. — Aanwinsten. — Enkele stukken afgegeven aan Zutphen en Borkulo. — Onderzoek o.a. naar tiend- en jachtrechten. — Het rechterlijk archief van Nijmegen wordt aldaar voortdurend goed bewaard.

Het rijksarchief in Noord-Holland (bladz. 173—184). — Het archief berust in 6 kamers in het Gouvernementshuis; de Vleeschhal, gehuurd door het rijk, werd door de gemeente Haarlem in beheer overgedragen aan den archivaris. — De ruimte is te beperkt dan dat inventariseering mogelijk is. De ordening van het archief der Weeskamer te Hoorn werd voortgezet; het in 1893 verkregen omvangrijke archief van Aalsmeer is in rubrieken verdeeld. — Lijsten der aanwinsten en der onderzoekingen. — De rechterlijke archieven worden te Amsterdam en Haarlem goed bewaard. Gereed kwam de inventaris van het archief van Enkhuizen, dat daarna werd teruggezonden (eenige stukken betreffende de O.-I.-Compagnie). Regeling van het archief van Hoorn werd aangevangen.

Het rijksarchief in Zeeland (bladz. 185—194). — 1 Nov. trad de archivaris op. — De verbouwing der abdij gaat goed vooruit, nog twee localen werden in gebruik genomen; de restauratie is nog niet voltooid en definitieve plaatsing der archivalia dus niet mogelijk. — De materieele toestand der archiefstukken is goed,

maar de wanorde wanhopig. Gebrek aan ruimte verhindert verbetering daarvan. — Collatie der archivalia, aanwezig in het voor het publiek bestemde vertrek; die der charters werd begonnen, doch leverde vele moeilijkheden op. De bibliotheek zooveel mogelijk weder in orde gebracht. Geregeld: de archieven van Schore, Sas-van-Gent, Biervliet, Nieuwvliet en IJzendijke; het administratieve gedeelte aan de gemeenten teruggezonden. Terneuzen is onder handen. Lijst vervaardigd van de registers, in de Rekenkamer voorhanden. — Opgave der aanwinsten en onderzoekingen. — Gewenscht: meer ruimte, voldoende verwarming van het lokaal voor het publiek, vaste aanstelling der tijdelijke ambtenaren.

Het rijksarchief in Utrecht (bladz. 195—217). — Het gebouw moet opgeknapt. — Als commies-chartermeester trad op Mr. Joosting. — Het nut(?) van volontairs. — De charters der Staten zijn in den inventaris van het provinciaal archief bijgeschreven; de afgeloste rentebrieven der Staten-kantoren werden gesorteerd volgens die kantoren. De kloostercharters zijn chronologisch geordend (die van het St. Jans-klooster te Amersfoort moeten later afgestaan aan het Amersfoortsch gemeente-archief). Uit het provinciaal archief werden gesorteerd de stukken, afkomstig van de Staten- en Ridderschaps-conventen. De Staten-rekeningen werden bijeengebracht en geïnventariseerd. De archieven van den Landdrost en der Sous-préfets werden afgezonderd en gecompleteerd. Evenzoo de stukken van vòor 1577. Ook voor de collectie bijlagen tot de Staten-notulen werd een naoogst gehouden. Afgezonderd werden de handschriften van private herkomst. De charters, die kunnen behoord hebben tot het bisschoppelijk archief (Deventersche en Utrechtsche landskisten, charters uit den Haag (zie boven) en uit het archief van den Dom) zullen in èen inventaris (2de deel bisschoppelijk archief) vereenigd worden. De inventarisatie van het archief van den Dom is bijna voltooid. Die der charters van Oudmunster is voortgezet tot 1582 (eindjaar van de charter-inventarissen der kapittelen); alleen de eigendomsbewijzen van den Dom en Oudmunster sedert 1582 moeten nog beschreven. Eenige woorden over het behandelde in de bijeenkomst der rijksarchivarissen. Het afschrijven van Overijsselsche bisschoppelijke registers ten behoeve van het rijksarchief in die provincie werd voltooid. Inzage werd verkregen van het calendarium der kerk te Hattem. — De teksten van Wstinc's Rechtsboek van den Dom en van het Bullarium Trajectense van G. Brom zijn afgedrukt; archivalia werden uitgegeven in deelen 21 en 22 v/h. Archief voor de geschiedenis v/h. aartsbisdom Utrecht. — Aanwinsten: Deventersche en Utrechtsche landskisten, charters der bisschoppen, door Karel V naar Holland

gevoerd en berustende in het rijksarchief te 's Gravenhage (zie boven) enz. Eenige charters zijn afgestaan aan andere archieven; naar den Haag werden gezonden het oudste leenregister van IJsselstein en een inventaris van het archief der Staten-Generaal; naar Wijk bij Duurstede eenige stukken, in het archief dier gemeente behoorende, behalve de rechtsboeken, die in bruikleen achterbleven. — Mededeelingen omtrent onderzoekingen. — Omtrent het schepenarchief van Utrecht valt niets bizonders te melden. De burgemeester van Vreeland ontdekte bij een particulier het verloren archief van Vreeland. Mededeelingen omtrent: IJselstein, het waterschap Heÿcop gend. de Lange Vliet, een leenregister van het Duitsche huis enz.

Het rijksarchief in Friesland (bladz. 218—245). — Lekkages in het dak. Een timmerman verbond zich weder tot hulp bij brand. — Een personen-register op de instructie- en commissieboeken kwam gereed. — De hypotheekboeken opgeknapt; de charters beter geborgen enz. — De ordening der losse stukken, vooral na 1600, werd voortgezet, doch vereischt, zooals wordt aangetoond, veel zorg. Gereed kwam het alphabetisch register op de resolutiën van Gedep. Staten over 1755—1795. — Gedrukt werd een brief d.d. 7 Jan. 1766 van den secretaris v/d. stadhouder a/d. secretaris der Staten over de beëediging des stadhouders (diss. W. W. van der Meulen). — Volgen lijsten van aanwinsten en onderzoekingen. — De inventaris van het gemeente-archief van Wonseradeel werd nog afgeschreven over 1813—1816. — Het beschrijven der kerkelijke archieven en de ordening van oude gemeente-archieven werden voortgezet; veel is van deze laatste verloren, waarschijnlijk tengevolge van de splitsing tusschen 1812—1816 van de grietenijen in verschillende kleine gemeenten. Mededeelingen omtrent Hemelumer-Oldephaert en Noordwolde, Koudum, Hindeloopen, Idaarderadeel, Wonseradeel, Bolsward. — Bijlage: Overzicht van de gemeenten in Friesland van 1812—1816.

Het rijksarchief in Overijssel (bladz. 246—261). — De verzamelingen zullen na de ingebruikneming der Sassenpoort goed opgeknapt moeten worden. — De regeling der „stukken in claringe" werd voortgezet, die van de losse stukken der stad- en landgerichten is voltooid. Eenige collectiën brieven, nouvelles en requesten werden chronologisch geregeld. — Stukken werden gepubliceerd in het rapport van den gemeente-archivaris van Zwolle over de predikantstractementen aldaar en in de Bijdragen tot de geschiedenis van Overijssel. — Lijst van aanwinsten. — Afschriften werden gemaakt van eenige bescheiden, waaruit blijkt, hoe de provincie Gel-

derland in 1632 „ladingen stukken" (waaronder misschien Overijsselsche) uit Roermond „huiswaarts voerde." — Lijst van onderzoekingen. — De rechterlijke archieven te Zwolle en te Kampen, in goeden staat, worden geinventariseerd volgens het plan van den rijksarchivaris. Rechterlijke archieven werden gevonden te Steenwijk en Almeloo (Stad), niet te Zwollerkerspel, Haaksbergen en Oldenzaal. Geadviseerd werd over opruiming van archivalia der provinciale griffie.

Het rijksarchief in Groningen (bladz. 262—278). — Gebreken van het gebouw. — In druk verscheen de inventaris der rechterlijke archieven (geheel geborgen op de 5de, hoogste, verdieping). Een plan voor de systematische indeeling der archieven werd ingezonden. De inhoud der ten vorigen jare vermelde, op het raadhuis gevonden, kist werd onderzocht en behoort waarschijnlijk tot drie archieven: van de stad Groningen, van het Olde convent aldaar en van het geslacht Ewsum. Voortgezet werd het toen ook vermelde onderzoek naar den inhoud der 12 kisten met archivalia, afkomstig van het huis Farmsum. Geinventariseerd werd het geschonken archief van de borgerhoplieden of het borgerregiment te Groningen, dat in het archief der stad Groningen behoort. Van de door Jhr. mr. P. J. van Swinderen te Assen geschonken c. 100 charters, afkomstig van het huis Rensuma te Uithuizermeeden, werden regesten vervaardigd. De boekerij werd gecatalogiseerd. — Vele stukken werden gepubliceerd in het Oorkondenboek voor Groningen en Drente. — Lijst der aanwinsten. — Afschriften werden gemaakt door den rijksarchivaris (te Munster) en door dr. H. Brugmans van stukken betreffende den Groningschen handel in de 14de eeuw (te Londen: Public Record Office). — Lijst der onderzoekingen. — Het hoofdbestuur van het waterschap Westerkwartier keurde goed, de oude notulenboeken van het voormalig Aduarder zijlvest te deponeeren in het archiefgebouw. — Eene verbouwing werd voorgesteld en wordt nu aanbevolen.

Het rijksarchief in Drente (bladz. 279—288). — De bewaarplaats blijft onvoldoende. — De archieven der besturen over c. 1600—1814 zijn thans geordend, voorzooverre het administratieve gedeelte betreft. Het persklaar maken van den inventaris zal „nog wel eenigen tijd" vorderen. Na de opruiming van stukken (zie vorig verslag) werden overgenomen de rechterlijke archieven, aanwezig „op „den zolder van het Gerechtsgebouw en van het kantoor van „den Bewaarder der Hypotheken en van het Kadaster". Terstond werden geordend de archieven der schultengerechten, voorloopig geordend die van den Drost en zijne ambtsopvolgers en van den

Etstoel en opvolgende colleges; het archief van den advocaat-fiscaal voor belastingzaken moet nog geordend. De indices op de notulen van Ridderschap en Eigenerfden en van Drost en Gedeputeerden loopen thans over 1600—1680. — Uitgegeven: de algemeene rechtsbronnen voor Drente van vóór de 17de eeuw (Vereen. Oude vaderl. rechtsbronnen) en verschillende stukken in de 1ste aflevering van het Oorkondenboek voor Groningen en Drente. — Opgave der aanwinsten. Eenige waardelooze stukken opgeruimd; eene meer radicale opruiming wordt bepleit. — Afschriften werden gemaakt bij particulieren in Drente en in Overijsselsche gemeenten van stukken, belangrijk voor Drente's geschiedenis. — Lijst der onderzoekingen. — Bizondere maatregelen zijn niet te nemen, „voor zooover algeheele verplaatsing van de archieven naar betere „en meer geschikte localen voorloopig tot de onmogelijkheden blijft „behooren."

Het rijksarchief in Limburg (bladz. 288—480). — Verlangd worden meer werkkamers, aansluiting aan de waterleiding en verhooging van tractement. — Kasten zijn hoognoodig. — Het 2de deel van den inventaris van de archieven der abdij Thorn is gereed behalve de historische inleiding (waarvoor stof werd verzameld) en indices. Deze archieven liggen vochtvrij doch dooreen in het oude museum voor natuurlijke historie. In verband met de tijdroovende Roermondsche quaestie werden verschillende opgenoemde memoriën voor den Minister opgesteld. Rechterlijke archieven werden zooveel mogelijk opgespoord en geordend. — Voor verschillende vermelde opstellen werd gebruik gemaakt van het archief. — Lijst van aanwinsten. — Enkele afschriften werden voor het archief gemaakt, o.a. een summiere inventaris van de archieven, afkomstig van Limburgsche gemeenschappen, in het algemeen rijksarchief te Brussel. — Lijst van onderzoekingen. — Te nemen maatregelen: nieuwe bureaux en betere bezoldiging (zie boven). — Bijlage: De archieven der gemeenschappen, collegiën en ambtenaren te Roermond, die een rechterlijk of landsheerlijk karakter hadden of rechtstreeks invloed op het algemeen bestuur, van de 13de eeuw tot in 1894.

Ten slotte volgen de *Verslagen over* 1894 van Bondam, Hingman en Fruin omtrent de regeling der oude gemeente- en waterschaps-archieven in Noord-Brabant, Zuid-Holland en Utrecht, uitgebracht aan de Gedeputeerde Staten dier provinciën (resp. bladz. 481—493, 494—501, 502—524).

Nasporingen en studiën op het gebied der krijgsgeschiedenis. Tiende jaarverslag (1 Oct. 1896). (Overgedr. uit de Versl., Rapp. en Memor. om-

trent militaire onderwerpen). 's Gravenhage, Gebr. van Cleef, 1897, 61 bladz. 8⁰.

Om te zorgen, dat de vruchten der nasporingen alleen zouden bewerkt worden door daartoe bekwame officieren, is door den chef van den Generalen Staf eene circulaire uitgevaardigd. Het „Reper„torium voor de Ned. krijgsgeschiedenis" vorderde belangrijk, het onderzoek van handschriften werd aangevangen. Het register der krijgsgeschiedkundige kaarten, plans enz. werd aangevuld en zal volledig zijn na gebruik van den atlas „Halma", door het Min. v. Oorlog in 1887 in bruikleen afgestaan aan 's rijks Prentenkabinet te Amsterdam. Gegevens werden gezocht „tot bewerking van korpsgeschiedenissen." Op last van den Minister wordt nagegaan, van welke archivalia van het Min. v. Oorlog overbrenging naar het krijgsgeschiedkundig archief gewenscht is. In 15 plaatsen werden de nasporingen voortgezet; ook Londen werd bezocht voor de jaren 1799—1815. Bij het Min. v. Oorlog ontbrekende rapporten enz. der Nassausche regimenten, in 1815 behoorende tot de 2de Ned. divisie, e. a. stukken berusten misschien te Weilburg (waar onderzoek werd opengesteld) en zeker te Wiesbaden. In Noord-Holland is veel te vinden omtrent de vestingen, die daar in den 80-jarigen oorlog een rol speelden; de stukken in de archieven van Enkhuizen en Medemblik, betreffende den veldtocht van 1799, zullen te Haarlem onderzocht worden. De resultaten van onderzoekingen te Bergen-op-Zoom, Haarlem en Hoorn zijn ter beschikking gesteld van den majoor Koolemans Beijnen, die den veldtocht van 1799 zal bewerken. Te Hasselt is rijke stof, misschien is een onderzoek ter plaatse noodig. Te Hattem heeft de gemeente-archivaris (oud-officier) het onderzoek op zich genomen. Van Deventer werden eenige bronnen door den archivaris opgegeven. Nog eenige particuliere archieven werden opengesteld. Te Leeuwarden is het onderzoek ter provinciale griffie voltooid. Van Harderwijk zond luitenant F. J. Gits opgaven in. — Aanwinsten van het krijgsgeschiedkundig archief. — Het gebruik van het verzamelde materiaal neemt voortdurend toe. — De kolonel W. E. A. Wüppermann zal bewerken den veldtocht van 1815. Speciale onderzoekingen werden ingesteld naar de jaren van den Spaanschen Successie-oorlog en 1745—1748.

Bijlage I: Tabellarisch overzicht der krijgsgeschiedkundige bescheiden, voorhanden in het gemeente-archief te Amsterdam [1]).

Bijlage II: Stand der krijgsgeschiedkundige nasporingen op

1) Wordt deze vorm goedgekeurd, dan worden gelijke overzichten gemaakt voor de rijksarchieven (behalve 's Gravenhage en Middelburg). — Vermelding verdient, dat de luit. de Witt Huberts eenige militaire archivalia te Amsterdam ordende.

de rijks-, gemeente- en bijzondere archieven en ter griffie der verschillende provinciën op 1 October 1896.

Bijlage III vermeldt de aanwinsten van het krijgsgeschiedkundig archief sedert 1 October 1895.

TH. VAN RIEMSDIJK. Het zevendeel leggen na doodslag in Kennemerland en Westfriesland. (Versl. en Meded. der Kon. Acad. v. Wetensch., Afd. Letterk., 4de Reeks Dl. I blz. 341 vlg.) 101 bladz. 8⁰.

Bronnen: „Oude maniere van een dinghtalinge van een doot-„slagh", „De forme van een ballinghbrief" (beide uitgegeven door B. van Santen in zijn „Recht, usantie, style ende reglement van de hooge vyerschare van Kennemerlant") en de rekeningen der baljuw- en rentmeesterschappen van de Wijk en het land van Texel. — Na constateering van de schuld des daders, wordt eene vordering ingesteld over het zoengeld; bij vonnis wordt uitgewezen, dat de klager den doodslag op den schuldige en zes van diens verwanten zoude „leggen" („zevendeel leggen"). Ieder van hen moest 1/7 van het zoengeld betalen. Daarna volgde de zoen- of oirvede-eed. — Kwam er geene klacht van de verwanten des vermoorden of weigerden zij na „ineisching", dan ging hun recht op den heer over; soms bedongen zij dan echter een deel van het zoengeld voor zich. — Het bedrag van het zoengeld hing af van den stand van den vermoorde: voor vrije lieden moest 32 pd., voor een dienstman van den graaf of den heer 22 pd., van den abt van Egmond 16 pd. betaald worden, voor edelen bestond geen vast zoengeld; naar gelang de vermoorde in een of meer achtendeelen edel was, werd het zoengeld verminderd. Omstandigheden konden leiden tot verhooging van het zoengeld. Omtrent het zoengeld kon eene dading worden gesloten, ook na aangevangen rechtsgeding, in welk geval de heer meestal een deel ontving. In de rekeningen der baljuwschappen wordt onderscheiden tusschen het geïnde „van vorderinghe" (wanneer eene klacht was aangebracht) en „van lantwinninghe" (de afkoopsom der ballingschap). De dader, balling blijvende, betaalde zijn zevendeel meestal niet. Het verschuldigde „van vorderinghe" wordt voldaan door de verwanten des vermoorden, dat „van „lantwinninghe" door den dader. — Het zevendeel leggen kwam voor, waar Kennemer en Westfriesch recht gold en de door die baljuwschappen ingesloten streken; verder op Marken en Urk (en Emmeloord). In de eerste helft der 15de eeuw ontstond eene neiging tot beperking van dit rechtsgebruik, dat in 1462 door hertog Philips werd opgeheven.

Een vijftal uitvoerige bijlagen bevatten bronnen.

R. FRUIN. Over den aanbreng van doodslag bij de vierschaar in Kennemerland en in het Noorderkwartier van Holland. (Versl. en Meded. der Kon. Acad. v. Wetensch., Afd. Letterk., 4de Reeks Dl. II blz. 50 vlg.) 21 bladz. 8°.

S. trof in de hiervoor vermelde studie van Jhr. Mr. van Riemsdijk eene phase der procedure: de aanbreng. Deze *volgt* op de wapenruft, en wel alleen, wanneer de beschuldigde voor de vierschaar verschijnt en zijne onschuld betuigt. Anders vond men in de nietverschijning bewijs van schuld. In de dingtaal van Kennemerland neemt aanbreng de plaats in van de schepenkenning in die van Delft, van de „proeve" te Dordt. In verband daarmede blijkt uit de Amsterdamsche dingtaal de keuze der aanbrengers en hun beraad met de schepenen (de hoofdzaak, als bij de kenning). Van het beraad wordt de uitslag ter terechtzitting medegedeeld. De Delftsche gewoonte (kenning nà wapenruft) is eigenaardiger dan de Amsterdamsche (wapenruft nà aanbreng). Door invloed van het zeventuig geschiedde de aanbreng op het platteland in Kennemerland en het Noorderkwartier door 7 personen (den aanklager, de twee magen, die hem de wapenruft hielpen doen, en de vier vertegenwoordigers van de vierendeelen zijner maagschap). Daarom ook het „*zeven*deel leggen." De zeven waren alleen *borgen* voor de richtige betaling door de gezamenlijke verwanten, zooals in Westfriesland de vertegenwoordigers der vier vierendeelen (de voortvluchtige dader blijft buiten rekening). Voor een uitgestorven vierendeel wordt het zoengeld met $\frac{1}{4}$ verminderd. De vermindering wegens adeldom in de maagschap geschiedt, voorzoover die *bij den dader* voorkomt (tegen v. R.'s uitlegging). De aanbrengers zijn oorspronkelijk eedhelpers. De aanbreng loste zich op in de schepenkenning.

De Gilden van Utrecht tot 1528. Verzameling van rechtsbronnen, uitgegeven door J. C. OVERVOORDE en J. G. Ch. JOOSTING. Eerste Deel. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1897. CCXXII en 152 bladz. 8°. (Werken der Vereeniging tot uitgave der bronnen van het oude vaderlandsche recht. Eerste Reeks, No. 19). [1])

Tegen eene volledige behandeling van de geschiedenis der Utrechtsche gilden tot hunne definitieve opheffing verzetten zich de statuten der Vereeniging en de uitgebreidheid der stof. Daarom werd als grens aangenomen het jaar 1528, waarin Karel V den gilden hunne politieke rechten ontnam. Tot 1528 werden alle bronnen opgenomen, die eenig licht over de gilden konden geven; daarna werden opgenomen: de keizerlijke ordonnantiën op de gil-

1) Deel II verscheen in 1896, zie Literatuurkroniek in dit blad 1896/7, No. 5.

den van 1538—1555 (zoowel tot juist begrip der verandering, die de gilden in 1528 ondergingen, als omdat daarin vele oude bepalingen werden overgenomen) en enkele belangrijke stukken van 1528 tot het jaar der keizerlijke ordonnantie. — Geraadpleegd werden de archieven der gilden, en de stedelijke archieven overal waar iets over de gilden kon vermoed worden; de notulen- en afkondigingsboeken van den raad werden geheel doorzocht. Latere voorschriften over onderwerpen, waarover reeds een stuk was opgenomen, vonden eene plaats slechts wanneer zij nieuwe gegevens bevatten. Ook voorschriften, het bedrijf der gilden rakende, vonden eene plaats, echter met mate: van de talrijke accijnsbepalingen kwamen alleen de belangrijkste in aanmerking. De bronnen werden gesplitst in algemeene en bizondere (die ieder der 21 oude gilden betroffen). In eene derde rubriek werden opgenomen de stukken betreffende ambachten en neringen, oudtijds eene vereeniging vormende, na 1528 als gilde voorkomende. De rubrieken werden onderverdeeld (de eerste, algemeene rubriek, in: I. Rechten en verplichtingen der gilden, II. Rechten en verplichtingen van de leden der gilden, III. Bestuur der gilden, IV. Morgenspraak, V. Kerkelijke verplichtingen der gilden, VI. Verplichtingen van militairen aard en in geval van brand, VII. Politieke rechten der gilden. Eene korte omschrijving van de hoofdbronnen voor en de geschiedenis van de uitgave besluit het Voorwoord.

Eene Inleiding geeft een overzicht van hetgeen in de bronnen te vinden is. Na een kort woord over de gilden in het algemeen en te Utrecht wordt de stof verdeeld in drie rubrieken: 1°. De gilden als bedrijfsvereenigingen, 2°. De gilden in hunne verhouding tot de kerk en 3°. De gilden als politieke vereenigingen en als leden der gemeenschap. Onderverdeelingen bevorderen het gemakkelijk overzicht.

Van de bronnen zijn in dit deel opgenomen die, welke de gilden in het algemeen betreffen. Bladwijzers op Inleiding en Bronnen vergemakkelijken het naslaan.

Stadboeken van Zwolle, uitgegeven door A. Telting. (Vereen. tot beoef. v. Overijss. regt. en geschied. — Overijss. stad-, dijk- en markeregten, 1e deel, 12de stuk). Zwolle, de Erven J. J. Tijl, 1897. XXIX, en 599 bladz. 8°.

In 1867 werd door G. J. Dozy uitgegeven de tweede codificatie van het Zwolsche stadrecht met aanwijzing van de varianten, voorkomende in de oudste codificatie. Zooals later bleek, waren niet alle handschriften gebruikt; ook werd niet gegeven het zeer belangrijke „Stadboek van de Elf Tractaten", zoodat eene nieuwe uitgave ge-

wenscht was. Daaraan werd toegevoegd een herdruk van: den ouden stadbrief, de ampliatie daarvan en den „Ordinarius van Zwolle." Uitgave ook van het stadrecht van 1794 werd onnoodig geoordeeld, èn omdat het van geheel anderen aard is dan de oude stadboeken èn omdat er eene vrij algemeen voorkomende officiëele uitgave van bestaat.

De stadbrief is uitgegeven naar eene kopie uit het begin der 14 le eeuw in het stedelijk archief, met vermelding der varianten in een later afschrift (i/h. Privilegieboek), de ampliatie naar het origineele charter, ook in dat archief. Het oudste keurboek moet geschreven zijn tusschen 1324—1341; latere (14de eeuwsche) aanvullingen en wijzigingen werden eraan toegevoegd, terwijl ook lijsten van nieuwe burgers (1336—1403), financieele opgaven enz. in het handschrift worden gevonden. Vele plaatsen zijn door radeering of uitwassching minder duidelijk. In deze lacunes kan voorzien worden door een ander handschrift van vòor 1353, dat den ouden tekst bevat en bovendien eenige latere bepalingen. — Het tweede stadboek, ontstaan in 1398 of 1399 en evenals het eerste berustende in het stedelijk archief, is ook in de minuut bewaard. Hierin vindt men eene lijst van „scepenen en raet" (1384—1433), aanteekeningen omtrent stadstinsen enz. — Voor de uitgave van het derde stadboek werden de twee handschriften, die het meest van elkander afweken, gebruikt, doch ook een 8-tal andere (in eene noot omschreven) nagegaan. De twee handschriften vertegenwoordigen de twee familiën, waarvan niet uitgemaakt kon worden, welke de oudste redactie bevatte. Het taalkundig oudste (d.d. 1558), berustende in het rijksarchief te Zwolle, is aan den druk ten grondslag gelegd. Het andere (d.d. 1552), in de Provinciale Bibliotheek, bevat nog het landrecht van Overijssel en het dijkrecht van Salland, beide met de reformatiën, en het dijkrecht van Mastenbroek. Deze codificatie moet dateeren van c. 1519—1524. In beide handschriften zijn „Nye averdrachten" uit de 15de en 16de eeuwen aan het stadboek toegevoegd. — De „Ordinarius" is gedrukt naar een handschrift van c. 1500, berustende in het stedelijk archief.

Voor splitsing en aaneenvoeging der woorden is het gebruik der handschriften gevolgd. Tafels geven de correspondeerende artikelen der stadboeken aan.

Verslag v. d. handelingen der 79ste vergadering v. d. Vereen. tot beoef. v. Overijss. regt en geschied. op 1 Juni 1897. Zwolle, de Erven J. J. Tijl, 1897. 16 bladz. 8°.

v. HASSELT: de „achtergerichten" in Twente (onzeker is hem bij onderzoek de beteekenis gebleven, misschien is bedoeld het gebied van den richter buiten de stad). — HOEFER: de wapens der provincie, der Ridderschap en Steden en der kleine steden van Overijssel (uitgangspunt: de landdagspenningen). — BENTHEM: de burcht van Enschede en zijne adellijke gerechtigheden (dit zal gepubliceerd worden in de Versl. en Meded.), en de grensverandering eener marke. — De beteekenis der oude verwensching „mak bannink" werd niet opgehelderd. J.

ALBERT WADDINGTON. La République des Provinces-Unies, la France et les Pays-Bas Espagnols de 1630 à 1650. II. 1642—1650. Paris, Masson. (Annales de l'Université de Lyon). 8⁰. X, 433 blz. 6 francs.

Met dit tweede deel is thans het voortreffelijk boek voltooid. In 1642 was de alliantie van Frankrijk en de Republiek op het punt zich op te lossen. De vredespartij, die in de Staten van Holland den boventoon voerde, werd steeds sterker en Frederik Hendrik gaf haar hoe langer hoe meer voet. Slechts aan de diplomatieke bekwaamheid van d'Avaux en Servien gelukte het door het tractaat van 29 Februari en 1 Maart 1644 het verbond te hernieuwen. Maar zoodra Philips IV begon eenigszins aannemelijke voorwaarden te stellen, greep de Republiek toe. Natuurlijk kostte het nog jarenlange onderhandelingen, eer de vrede werkelijk geteekend was, maar niettegenstaande alle pogingen, door de Fransche gezanten te Munster aangewend, kwam het toch zoover. De zending van Servien in 1647 naar den Haag en de dood van Frederik Hendrik veranderde daaraan niets. Zoo werd den 30 Januari 1648 de vrede gesloten. Maar daartegen poogde Willem II te reageeren; de gebeurtenissen van 1650 en wat daaraan voorafging zijn bekend en hangen ten nauwste samen met de oorlogspolitiek van den stadhouder, wiens dood de politiek, die te Munster had gezegevierd, weer aan het bewind bracht. Wat betreft de zaak van het befaamde tractaat van 20 October 1650, komt Waddington tot hetzelfde resultaat als indertijd prof. Fruin. Negentien origineele stukken worden aan het slot afgedrukt. Een kaart der Nederlanden en afdrukken van twee medailles met de portretten van Frederik Hendrik en Willem II zijn toegevoegd.

E. WRANGEL. Sveriges litterära förbindelser med Holland särdeles under 1600-talet. Lund, Malmström. 4⁰. 214 blz.

Een merkwaardig boek, waarin de betrekkingen van Zweden en Nederland vooral in de 17de eeuw zaakkundig worden beschreven. De handelsverbindingen gaven spoedig aanleiding tot een

levendig wetenschappelijk en letterkundig verkeer. Zweedsche studenten kwamen in grooten getale aan de Nederlandsche hoogescholen studeeren, vooral te Leiden, maar ook te Amsterdam, Franeker en Groningen. Aan den anderen kant gingen verschillende Nederlanders naar Zweden, vooral onder de regeering van koningin Christina, die als een ideale vorstin, als de beschermster van kunsten en wetenschappen uitbundig verheerlijkt werd. Zoo zien wij Cartesius en Salmasius, hoewel geen Nederlanders, toch in de Republiek gevestigd, naar Zweden gaan; Isaac Vossius, Nicolaas Heinsius, om van Grotius te zwijgen, vinden wij in Zweden in hooge ambten werkzaam. Op schier ieder gebied van wetenschap was meer of minder de Nederlandsche invloed in Zweden te constateeren: de mathematische en astronomische wetenschappen, de botanie en vooral de geneeskunde, de theologie en de philosophie, de historiographie en de cartographie, maar bovenal de klassieke en oostersche philologie in Zweden ontvingen den impuls van de zijde der Nederlandsche geleerden. Ten slotte — een van Wrangels merkwaardige resultaten — constateert de schrijver een belangrijken invloed der Nederlandsche letterkunde, vooral van Cats en de didactische school, op de Zweedsche, en wel direct, niet door tusschenkomst van Duitschland en Denemarken.

P. J. F. Louw. De Java-oorlog van 1825—'30. Uitgegeven door het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen met medewerking der Nederlandsch-Indische regeering. II. Batavia, Landsdrukkerij; den Haag, M. Nijhoff. gr. 8°. 28, 693 blz.

Dit deel behandelt in hoofdzaak het jaar 1826, zoowel wat de politieke en financiëele als wat de militaire zaken betreft. In allerlei opzicht doorleefde Indië destijds een zeer gevaarlijke crisis. De Gouverneur-Generaal van der Capellen bleek niet opgewassen tegen zijn taak: zijn verhouding tot den Minister Elout werd met den dag moeilijker. Nu besloot Willem I den bekwamen en energieken burggraaf du Bus de Gisignies als Commissaris-Generaal naar Indië te zenden, waar deze in Februari 1826 aankwam. Hij vond er veel te doen, maar hij greep met vaste hand in alle takken van den dienst in, om overal grondige hervormingen in te voeren. Doch schier nog meer aandacht eischte de oorlog. In den aanvang waren onze troepen vrij voorspoedig, maar in den zomer keerde de kans. Het boek van Louw, breed opgezet en uit de officiëele stukken zelve bewerkt, is grondig en volledig en daarbij ook duidelijk geschreven. Het lange relaas der krijgsbedrijven mogen voor een leek wat vermoeiend zijn, men ondervindt

den indruk, dat een man van het woord is, die door en door in de stof, die hij behandelt, thuis is.

W. P. Groeneveldt. De Nederlanders in China. I. De eerste bemoeiingen om den handel in China en de vestiging in de Pescadores (1601—1624). Overgedrukt uit de Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië, 6e volgr. deel IV. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff. 8^{0}. 8, 598 blz.

Dit boek is zoowel uit Nederlandsche als uit Chineesche bronnen geput. De eerste pogingen, door de Nederlanders aangewend om betrekkingen met China aan te knoopen, hadden weinig resultaat: de tochten van Van Neck, Van Waerwijck en Matelief leidden tot niets. Maar onder Coen's bestuur werd in 1622 Cornelis Reijersen met een betrekkelijk groote macht naar China gezonden, ten einde een poging te wagen een vaste positie te bezetten. Nadat een poging om Macao te veroveren door den krachtigen tegenweer der Portugeezen was mislukt, bezette Reijersen de Pescadores, bouwde er een fort en knoopte van daar uit betrekkingen aan met de Chineesche autoriteiten te Amoy en elders. Doch ook deze poging leidde wederom tot niets. Hoewel herhaaldelijk versterking uit Batavia werd gezonden, nam Reijersen in 1623 mismoedig zijn ontslag. Zijn opvolger, dr. Martinus Sonck, hief de vestiging op de Pescadores op en stevende naar Formosa. Deze geschiedenis, grondig en degelijk uiteengezet, is een nieuw, tot dusverre weinig bekend hoofdstuk onzer koloniale geschiedenis. Aan het slot drukt de Heer Groeneveldt talrijke officiëele stukken af; ook eenige andere stukken zouden daar beter hun plaats gevonden hebben dan thans, nu ze tusschen den text staan.

De regeeringe van Amsterdam soo in 't civiel als crimineel en militaire (1653—1672) ontworpen door Hans Bontemantel. Uitgegeven door dr. G. W. Kernkamp. II. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff. 8^{0}. 4, 622 blz. *f* 5,50. (Werken uitgegeven door het Historisch Genootschap. Derde serie no. 8.)

Dit tweede deel bevat in de eerste plaats het slot van het hoofddeel: hoofdstuk VIII. De Vroetschap, Het grootste deel van het boek wordt echter ingenomen door de Bijlagen, twaalf in getal. Daarin verzamelde dr. Kernkamp alles, wat Bontemantel mededeelt over allerlei zaken, die niet onder de hoofdrubrieken waren te brengen. Om een denkbeeld te geven van den rijken inhoud der bijlagen, schrijven wij de titels af: I. Magistraatverkiezingen te Amsterdam. II. Het proces van Jacob Sijms (Deze, oud-burgemeester van Hoorn, had zich aan knoeierijen als Bewindhebber van de Kamer Hoorn der Oost-Indische Compagnie schuldig ge-

maakt: over zijn terechtstelling ontstond een geschil tusschen Amsterdam en Hoorn). III. Ontvangsten en uitgaven van het schoutambt. IV. Het rapiamus van 1653 (Geeft een denkbeeld van de posten, die in de stadsrekeningen werden verantwoord; dr. K. vergelijkt de cijfers met die van 1509—1514, 1555 en 1594). V. Brieven, gewisseld tusschen het Hof van Holland en het gerecht van Amsterdam over het appèl van het over Isaac Coeijmans gevelde vonnis. VI. „Journal van de commissie tot vorderingh van Mr. Hendrick Cloeck tot het raedsheerschap in den Hove van Holland" (1667; de tegencandidaat, door Amsterdam gedwarsboomd, was Pieter de Groot). VII. Opbrengst van den grooten accijns in de jaren 1636—1662. (Met vergelijking van Bontemantel's cijfers met de officiëele der stadsrekeningen en onderzoekingen over den loop der bevolking van Amsterdam.) VIII. Instructie van Mr. Cornelis Hop als pensionaris (1666). IX. Commissarissen van kleine zaken. X. Commissarissen van huwelijksche zaken. XI. Personalia. XII. Varia. A. Handel en Nijverheid. B. Verschillende onderwerpen. De groote waarde op zich zelve van Bontemantels aanteekeningen wordt zeer verhoogd door de deskundige aanteekeningen van dr. Kernkamp. Eerst op deze wijze uitgegeven en toegelicht verkrijgen B.'s memoires waarde voor onze geschiedenis der 17de eeuw. Aan de werkkracht, de zaakkennis en de scherpzinnigheid van dr. K. danken wij een werk, dat hoe langer hoe meer zal blijken van groote beteekenis te zijn.

G. B. Hooijer. De krijgsgeschiedenis van Nederlandsch-Indië van 1811 tot 1894. III. Den Haag, gebr. Van Cleef, Batavia, G. Kolff en Co. gr. 8°. 8, 480 blz. ƒ 4,50.

Dit derde en laatste deel beschrijft uitsluitend den Atjeh-oorlog. Naar recht en rede vullen de krijgsgebeurtenissen in Groot-Atjeh ongeveer drie vierde deel van het geheele boek. Eerst wordt een algemeen overzicht gegeven, vervolgens de geschiedenis van Atjeh, het terrein en de bevolking, de indeeling, het bestuur, de strijdkrachten der Atjehers en der onzen behandeld, om zoo te komen tot een uitvoerige geschiedenis van den rampspoedigen eersten tocht onder Köhler en van de roemrijke tweede expeditie onder Van Swieten. Dan behandelt de schrijver achtereenvolgens de periode van afwachting, het stelsel tot afsluiting der kust van Groot-Atjeh, de politiek van verzoening, de periode van agressie, de splitsing van het civiel en militair gezag, de geconcentreerde stelling. Op den strijd op Groot-Atjeh volgden die op de Noordkust, waar van der Heyden bij Samalanga roemrijk streed, op de Oostkust (Edi), ten slotte kortelijk die op de Westkust en in de Zui-

delijke nederzettingen. Het boek is helder geschreven: het wekt vertrouwen in den schrijver, die blijkbaar zijn onderwerp door en door kent. Een nauwkeurige opgave der gebruikte bronnen en een twintigtal kaarten maken de contrôle en het gebruik gemakkelijk.

A. Bredius, H. Brugmans, G. Kalff, G. W. Kernkamp, D. C. Meijer Jr., H. C. Rogge, D. F. Scheurleer, A. W. Weissmann. Amsterdam in de zeventiende eeuw. Met een voorrede van P. J. Blok. afl. 1—6. 's Gravenhage, W. P. van Stockum. fol. 8, 1—192 blz. Met afbeeldingen en de kaart van Amsterdam van Balthasar Florensz van 1625. *f* 6.— per afl.

Deze afleveringen bevatten de eerste afdeeling: Topographie, door den Heer D. C. Meijer Jr. bewerkt. Het boek is rijk geïllustreerd met voortreffelijke reproductiën van authentieke 17de-eeuwsche platen, die gezichten in en om Amsterdam voorstellen. Ook het ornamentwerk op titels enz. van dit boek is geheel aan die eeuw ontleend. Het prachtwerk, waarbij de afbeeldingen van niet minder waarde zijn dan de text, belooft, aansluitende bij ter Gouw, een beeld te geven van het 17de-eeuwsche Amsterdam, toen de stad, door handel en nijverheid groot, rijk en machtig geworden, op stoffelijk zoowel als op geestelijk gebied het middelpunt der Republiek, de Republiek in het klein was geworden. Het overrijke onderwerp, te omvangrijk voor één persoon, is door bovengenoemde geschiedkundigen van verschillende zijden beschouwd. Wij zeiden, dat de Heer Meijer de topographie voor zijn rekening nam: zoo beschrijft dr. Bredius onze groote 17de-eeuwsche kunst, dr. Brugmans Amsterdams wereldhandel en nijverheid, prof. Kalff de litteratuur en tevens de zeden en gewoonten, dr. Kernkamp de regeering en de politiek, prof. Rogge de godsdienstige bewegingen, de Heer Scheurleer de muziek, de Heer Weissmann eindelijk de bouwkunst. Een korte voorrede van prof. Blok zet het doel en de wijze van uitvoering uiteen.

O. Nachod. Die Beziehungen der Niederländischen Ost-Indischen Kompagnie zu Japan im 17 Jahrhundert. Leipzig, Friese. 8°. CCXXXXIV, 444 blz. M. 12.

De schrijver heeft in de eerste plaats gebruik gemaakt van den voorraad koloniale documenten in den Haag en de zoo verkregen stof aangevuld uit allerlei litteratuur en uit Japansche bronnen in vertaling. Nachod begint met een wat wijdloopig overzicht der Japansche geschiedenis tot 1600 en met een waarschijnlijk meer voor Duitsche lezers bestemde schets van de stichting en de inrichting der Compagnie; verder bevat nog het 4de hoofdstuk een uit-

voerige beschrijving van Japan's staat en maatschappij tijdens de komst der Hollanders. Jan Huygen van Linschoten was een der eersten, die in 1583 en '84 in Japan landde, maar eerst later vestigden de Hollanders er zich definitief; in 1609 verkrijgen zij er vrijen toegang. Sedert bloeide onze handel op Japan schoon op; maar de schaduwzijde was, dat men altijd geheel afhankelijk was van de inzichten, zelfs van de luimen der Japansche Keizers. Maar later volgt weer een tijdperk van bloei; in 1640 bedroeg onze invoer in Japan 6 millioen. Dan gebood plotseling in 1641 de Keizer ons de factorij van Hirado naar Deshima te verplaatsen, wat een gevoelige terugslag was. Een tijdperk van bloei zijn nog de jaren 1652 tot 1671, maar daarna begint het definitieve verval. Met het jaar 1700 eindigt de schrijver zijn zeer belangwekkend boek, waaraan talrijke bijlagen zijn toegevoegd. Deze bijlagen zijn vertalingen van meerendeels reeds uitgegeven origineele stukken en dus alleen voor Duitsche lezers van belang.

Precis of the archives of the Cape of Good Hope. Journal, 1699—1732. By H. C. V. Leibbrandt. Capetown, W. A. Richards and Sons. 1896. 8º. 4, 341 blz.

Als boven. Letters received, 1695—1708. 1896 8o. 4, 474 blz.

Als boven. Letters despatched, 1696—1708. 1897 8o. 4, 397 blz.

Als boven. The defence of Willem Adriaan van der Stel. 1897. 8o. 4, 198 blz.

Deze uitgave wordt ondernomen ten behoeve van hen, die het Nederlandsch niet voldoende verstaan om de origineele stukken in het archief van de Kaap met vrucht te kunnen raadplegen. Alleen uit dit oogpunt beschouwd, kan men het hier verrichte werk op zijn juiste waarde schatten. Er zijn anders gegronde bezwaren aan te voeren tegen het uitgeven van archiefstukken in vertaling. Maar beschouwd, gelijk de Heer Leibbrandt in zijn voorrede zegt te wenschen, als een beschrijvende index van het archief, kan deze uitgave met vrucht worden geraadpleegd door hen, die meer van de geschiedenis der Kaapkolonie wenschen te weten. Toch is als index deze verzameling veel te uitvoerig en bovendien onsystematisch aangelegd; geen Nederlandsche archiefinventaris zou er thans zoo als deze uitzien. De belangrijkste stukken zijn in hun geheel, de andere in regest afgedrukt. Wat den inhoud dezer vier deelen betreft, het „Journal" is het dagverhaal van den Gouverneur; dan volgen ingekomen brieven bij en uitgaande brieven van den Gouverneur, waarbij moet worden opgemerkt, dat de volgorde der ingekomen brieven binnen hetzelfde jaar niet chronologisch is, wat voor het gebruik zeer bezwaarlijk is. De verantwoording van den Gouverneur

W. A. van der Stel ten slotte is een merkwaardig stuk, waarin hij zich tracht te verdedigen tegen de tegen hem ingebrachte beschuldigingen van machtsmisbruik en onderdrukking; het is van 1706 en wordt gevolgd door talrijke bijlagen.

Bijdragen voor vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde. IIIe Reeks, X, 2.

Dr. Brom geeft uit een Hs. van het Vaticaansch archief, een merkwaardige redevoering uit, waarschijnlijk in Oct. 1530 door den Nederlandschen geestelijke Albertus Pighius tot den Paus gehouden, waarin hij met klem protesteert tegen den afstand van het bisdom Utrecht aan Karel V in 1528; een uitvoerige toelichting gaat vooraf. — Prof. Blok bespreekt de „Mémoires de Hollande", een in 1678 te Parijs verschenen roman, waarin naar het schijnt nog een en ander van historische beteekenis is te vinden, met name betreffende het beleg van Amsterdam in 1650, maar er staat ook veel onjuists in. Het verhaal is afkomstig van een ooggetuige, maar die niet van alles het fijne wist. Prof. Blok meent den schrijver terug te vinden in den hoofdpersoon de Villeneuve en bewijst, dat diens levensomstandigheden treffende overeenkomst vertoonen met die van den Franschen officier Du Buisson, die ook een Leven van Turenne heeft geschreven en die het beleg van Amsterdam heeft bijgewoond. — Dr. Worp behandelt de schulden der Stuarts aan de Oranjes, ontstaan uit den niet betaalden bruidschat van Mary, de gemalin van Willem II, en uit de latere voorschotten, door Frederik Hendrik en Willem II aan de Stuarts verleend. Deze schuld, die met de rente meer dan 2 millioen ponden Vlaamsch beliep, is eindelijk waarschijnlijk in 1674 bij den vrede van Westminster vereffend. — In aansluiting tot zijn vroeger artikel over de oorlogsplannen van Willem II in 1650 bespreekt prof. Fruin de bemiddeling, in dat jaar door de Republiek aan de oorlogvoerende mogendheden, Frankrijk en Spanje aangeboden. Nadat de hoogleeraar nog eenige bijzonderheden aan zijn vorig stuk heeft toegevoegd, wijst hij er op, dat Willem II na zijn overwinning op Holland en Amsterdam in overleg met den Franschen gezant de Staten-Generaal wilde nopen, hun bemiddeling aan te bieden en tevens Spanje met den oorlog te dreigen, zoo niet onmiddellijk de wapenen werden nedergelegd, wat Spanje waarschijnlijk niet zoude doen. De zes provinciën, die geheel onder Willems invloed stonden, waren voor dit voorstel, maar Holland maakte terecht bezwaar. Daar de Staten van dit gewest niet vergaderd waren, namen Gecommitteerde Raden de zaken waar, uit wier notulen prof. Fruin thans bekend maakt, hoe het Holland gelukte zelfs den Prins te

bewegen elk dreigend karakter aan het voorstel tot bemiddeling te ontnemen; in dezen geest besloten de Staten-Generaal dan ook den 30 Augustus 1650. Zoo had Holland voorloopig overwonnen; de dood van Willem II veranderde natuurlijk daarna geheel de richting van de politiek der Republiek.

P. L. MULLER. Onze Gouden Eeuw. De Republiek der Vereenigde Nederlanden in haar bloeitijd. Geïllustreerd onder toezicht van J. H. W. Unger. II. De Bloeitijd. Leiden, A. W. Sijthoff. gr. 8⁰. 448 blz. *f* 10.—

De inhoud van dit tweede deel beantwoordt niet geheel aan den titel. Het bevat als Boek II een uitvoerige, grondige, helder geschreven beschrijving van den staatkundigen en economischen toestand der afzonderlijke gewesten en — daar de kracht der Republiek in de onderdeelen zat — van de deelen der provinciën, vooral van de steden. Holland en de Hollandsche steden verkrijgen naar recht en reden het leeuwendeel. Daarop volgt Boek III: De tijd van Macht, verdeeld in twee hoofdstukken: De tijd van Johan de Witt en De vuurproef van 1672: in groote trekken geeft prof. Muller hier een overzicht van de algemeen bekende gebeurtenissen.

I. W. DES TOMBE. Het geslacht van Renesse van den oorsprong tot 1430. 's Gravenhage, W. P. van Stockum en Zoon. gr. 8⁰. VI en 155 blz. *f* 5.—. geb. *f* 6.—.

Een historisch juiste genealogie van het bekend geslacht, dat zulk een belangrijke rol in de Zeeuwsche geschiedenis heeft gespeeld, kan voor onze middeleeuwsche historie niet anders dan van groote waarde zijn. De eerste met zekerheid aan te wijzen persoon is Costijn van Zierikzee, die in 1226 in charters voorkomt en in 1244 het huis te Renesse bewoonde. Zijn zoon, Jan van Renesse, speelde onder Floris V een belangrijke rol in Zeeland; de gelijknamige zoon van dezen is de beroemdste uit zijn geslacht, het bekende hoofd der Vlaamsche partij in Zeeland, die na een zeer rumoerig leven te hebben geleid, in 1304 in de Lek verdronk. Ook de latere Renesses namen een hooge positie in. Zoo is dit fraai uitgevoerde boek een belangrijke bijdrage voor de geschiedenis van Zeeland en daardoor ook van Holland. Een aantal bijlagen: afschriften van charters, geslachtstafels, een inventaris van zegels met uitstekend geslaagde afbeeldingen daarvan, benevens een kaartje van Schouwen in 1291, uit allerlei gegevens opgemaakt, verduidelijken den tekst.

B.

VARIA.

In het bekende Noord-Amerikaansche tijdschrift „The Nation" komt in de aflevering van 23 Dec. 1897 een artikel voor van de hand van den heer Wm. Elliot Griffis, predikant te Ithaca (Staat New-York), getiteld „the Dutch Archives." Hierin wordt met verwijzing naar een tweetal artikelen van Mr. Ch. M. Dozy een beknopt overzicht gegeven van de geschiedenis van het archiefwezen hier te lande en den tegenwoordigen toestand daarvan. Meer in het bijzonder bespreekt schr. het Algemeen Rijksarchief in den Haag en het Gemeente-archief te Leiden.

Over onze vereeniging en haar orgaan bevat het artikel o.a. het volgende:

„In 1892 the society of Archivists was founded, which now numbers forty members and meets annually, publishing also a periodical, the *Nederlandsch Archievenblad*. In this as well as at their meetings, the technical matters relating to their profession are treated in preference to all others, and historic questions are not raised."

Het bestuur van Gelre, vereeniging voor Geldersche geschiedenis, oudheidkunde en recht, heeft zich als volgt geconstitueerd: voorzitter mr. J. J. S. baron Sloet te Oosterbeek; vice-voorzitter: F. A. Hoefer te Hattem; secretaris: dr. J. S. van Veen te Arnhem; penningmeester: J. Gimberg te Zutphen; leden H. D J. van Schevichaven te Nijmegen en J. H. Hofman te Schalkwijk. De vereeniging telt reeds meer dan 200 leden.

Het Geschiedkundig genootschap te Curaçao, waarvan in het vorig nummer de oprichting werd medegedeeld, telde volgens het eerste jaarverslag tegen het eind van September reeds meer dan 100 leden.

Eerlang zal het bouwen van het Rijksarchief te Assen worden aanbesteed, waartoe de voormalige pastorie der Hervormde gemeente, in 1895 door het Rijk aangekocht, moet worden afgebroken. Overeenkomstig het verzoek, indertijd door vele ingezetenen tot de Koningin gericht, zal van die pastorie de gewelfde gang — het eenige overblijfsel van het in de 13[de] eeuw gestichte vrouwenklooster, dat aan Assen het aanzijn gaf — gespaard blijven, een deel uitmaken van het nieuwe gebouw, dat beneden zal worden ingericht voor het Provinciaal Museum van Oudheden, terwijl de bovenverdieping vertrekken zal bevatten voor den archivaris. Het eigenlijke archief-depot zal afzonderlijk aan de oostzijde, in den tegenwoordigen tuin, verrijzen. In aansluiting aan de oude bouworde zal het archief in zoogenaamde reuze-moppen worden opgetrokken.

(*Oprechte Haarlemsche Courant* 4 Nov. 1897.)

Te Assen is heden aanbesteed: het maken van een archiefgebouw. Er waren 11 biljetten; laagste was dat van den heer G. Jansen te Leeuwarden, voor *f* 68.288. De raming was *f* 65.250.

(*Nieuws van den Dag* 10 Nov. 1897.)

Bij de herbesteding op 7 December werd het werk gegund aan H. Winters en H. de Vries te Assen voor *f* 64.876.

Door den heer D. J. Beck, adjunct-commies bij het Kabinet der Koningin, zijn aan het rijksarchief te 's Gravenhage ten geschenke gegeven de diplomen van verheffing van Maarten Tromp door Lodewijk XIII, Koning van Frankrijk, tot den adelstand, 13 Januari 1640; van denzelfde door Karel I, Koning van Engeland, tot ridder, 20 Mei 1642, en van Cornelis Tromp door Christiaan V, Koning van Denemarken, tot graaf van „Sylliesborg" (Selsburg), 3 December 1696, benevens een lastbrief van den admiraal Tromp voor den kapitein Jan Egbertsz. Ooms, gegeven op het schip Brederode, 4 December 1652, en eene verklaring van Prins Willem III, 12 October 1679, dat de benoeming van Cornelis Tromp tot luitenant-admiraal-generaal in de plaats van de Ruyter onmiddellijk na diens overlijden is ingegaan.

Ned. Staats-Courant 4 Dec. 1897.

Bij Missive van 14 Oct. 1897 werd bij de Provinciale Staten van Utrecht door H.H. Gedeputeerden een ontwerp-besluit tot wijziging van het *Reglement op de Veenderijen* in dat gewest ingediend.

Deze stelden voor in dat Reglement een artikel op te nemen, luidende als volgt:

„Aan het veenderij-bestuur is opgedragen ten spoedigste te zorgen voor de ordening, beschrijving en bewaring der veenderij-archieven onder toezicht van Gedeputeerde Staten, aan welk college het jaarlijks bij de inzending der rekening verslag van het daartoe verrichte en van den toestand dier archieven zal inzenden.

De kosten, daarvoor te maken, zullen als administratiekosten op de tweede afdeeling der rekening gebracht worden." (Zie art. 28 van het Reglement).

Dit ontwerp werd ingediend tengevolge van eene correspondentie, gevoerd tusschen den Minister van Binnenlandsche Zaken en Gedeputeerde Staten, naar aanleiding eener weigering van de veenderij-besturen te Tienhoven en Breukelenveen, om voor de ordening hunner archieven eene som toe te staan.

Het aanhangige voorstel werd in de vergadering van 13 Nov. na een uitvoerig debat aangenomen.

Notulen van het verhandelde in de Wintervergadering der Staten van Utrecht 1897.

De rechtbank te Roermond heeft uitspraak gedaan in de zaak van den Staat der Nederlanden, eischer, tegen de gemeente Roermond, gedaagde.

De rechtbank overwoog ten principale dat de gedaagde gemeente heeft erkend het eigendomsrecht van den Staat op verschillende bij name in de dagvaarding opgenoemde archiefstukken, bepaaldelijk voor wat betreft de processtukken van het vroegere Hof te Venloo, doch ontkend heeft het eigendomsrecht van den Staat op de overige in de kisten geborgen stukken; dat derhalve de rechtbank, bij ontkentenis van de gedaagde, zal hebben te onderzoeken, of de Staat zijn eigen-

domsrecht op de stukken, welk eigendomsrecht door de gemeente wordt betwist, heeft gestaafd; dat die archieven, hoezeer stukken zijnde van historische waarde, daarom nog niet zijn zaken buiten den handel; dat de Staat zelf heeft toegegeven, dat onder de stukken, in de kisten verpakt, meerdere zijn die aan de gemeente toebehooren als behoorende tot het gemeente-archief of door aankoop door de gemeente verkregen; dat derhalve niet is bewezen, dat de stukken in de kisten verpakt voor het geheel aan den eischer toebehooren; dat de eischer zal hebben te bewijzen, dat hij is eigenaar der stukken, welke door hem worden opgevorderd, en dat die stukken zich bevinden in de kisten, staande in de schuur van den heer Diepen; dat de rechtbank voorlichting door deskundigen omtrent het doel, den aard en de bestemming der zich in de kisten bevindende archiefstukken noodzakelijk acht.

Ook alvorens over den eisch tot schadevergoeding uitspraak te doen, achtte de rechtbank voorlichting van deskundigen wenschelijk, daar toch de beantwoording van de vraag, of de Staat recht heeft op de gevraagde schadevergoeding, hiervan afhangt, of zich in de kisten, staande in de schuur van den heer Diepen, op welke kisten door de gemeente beslag is gelegd, alleen bevinden archieven die aan den Staat toebehooren, of ook stukken, die het eigendom zijn der gemeente Roermond.

Op die gronden heeft de rechtbank bevolen, alvorens verder recht te doen, dat door deskundigen zal worden uitgebracht een rapport omtrent het doel, den aard en de bestemming der archiefstukken, in de dagvaarding vermeld, en ook omtrent den aard, de bestemming en het doel der overige, niet door den eischer opgevorderde, doch zich eveneens in de kisten in de schuur van den heer Diepen bevindende archiefstukken.

Tot deskundigen werden benoemd de heeren A. J. Flament, rijks-archivaris te Maastricht, M. Willemsen, pastoor te St. Odelienberg, en Hansen, kapelaan te Herkenbosch, tenzij partijen omtrent de keuze van andere deskundigen met elkaar mochten overeenkomen, en werd tevens bepaald, dat de eedsaflegging door die deskundigen zal plaats hebben ter terechtzitting van 2 December e.k.

Avondpost 25 Oct. 1897.

Later gelastte de rechtbank, dat de archieven weder zullen worden overgebracht naar het stadhuis in een der voormalige archieflokalen en dat zij daar zullen worden ontpakt en nagezien door de daarvoor benoemde drie deskundigen.

Uit de *Kölnische Zeitung* van 24 en 30 Juli 1897, nemen wij het volgende over:

„Die Verlegung des Düsseldorfer Staatsarchivs nach Bonn wurde vom Düsseldorfer Geschichtsverein in einer zahlreich besuchten Einspruchs-Generalversammlung besprochen. Es wurde beschlossen, durch eine Eingabe den drohenden Verlust von Düsseldorf abzuwenden. Sowohl an den Oberbürgermeister wie an den Ministerpräsidenten sollen schleunigst Eingaben um Belassung des Archivs gerichtet werden, an letztern durch Vermittlung des Regierungspräsidenten. In der Besprechung lehnte der Vorsitzende, Professor Hassencamp, ein Eingehen auf die Nebenfragen, wie Landesbibliothek und Stadtarchiv, ab und wies darauf hin, dass das Staatsarchiv zum guten Teil aus dem alten jülich-bergischen Landesarchiv bestehe, sowie dass von den Benutzern des Archivs ein Dritteil auf Düsseldorf und nächste Umgebung entfiele. Eine Verlegung nach Bonn würde den Niederrhein seines einzigen Archivs berauben. Das Interesse

für Heimatkunde würde dadurch ausserordentlich geschädigt werden, ferner würde die Kunstakademie, insbesondere die Historienmalerei, darunter leiden. Für die Geschichtsvereine aber sei es eine Existenzfrage. Neben den kleinern zu Neuss, Essen und Werden kommen die grössern, der Bergische und der Düsseldorfer, in Betracht, deren bisherige Veröffentlichungen beweisen, dass für ihre Studien das Archiv ganz unentbehrlich ist. Demgegenüber wäre der Gewinn für die Bonner Interessen geringfügig. Die Professoren bekämen ja die Acten geschickt, würden sie also künftig statt auf der Bibliothek im Archiv selbst benutzen. Die Studenten kämen insofern nicht in Betracht, als archivalische Studien nur selten in den Bereich der akademische Aufgaben gezogen würden. Der Verein von Altertumsfreunden im Rheinland, der in Bonn seinen Sitz habe, treibe ausschliesslich archäologische und antiquarische Studien, habe also das Archiv erst recht nicht nötig. Und für den Historischen Verein für den Niederrhein sei ebensowenig gewonnen, da dieser in Köln seinen Mittelpunct habe. Geheimer Justizrat Courth hielt es für eine Ehrensache Düsseldorf's, gegen die Verlegung Einspruch zu erheben, und bat, der Vorstand möge sich mit der Stadt und der Regierung, in zweiter Linie auch mit der Provincialverwaltung, der Kunstakademie und dem Malkasten in Verbindung setzen. Es könne der Stadt nicht darauf ankommen, auch ein financielles Opfer zu bringen. Dr. Reinartz betonte, dass bei einer Verlegung des Archivs z. B. die hiesige Lamberti-Pfarrgemeinde nicht verfehlen würde, ihre im Staatsarchiv befindlichen Archivalien, deren Abgabe Lacomblet 1832 veranlasst habe, wieder an sich zu nehmen. Professor Hassencamp verlas ein Schreiben des Bergischen Geschichtsvereins, in dem dieselben Absichten wie die vom Düsseldorfer Geschichtsverein verfolgten kundgegeben werden. Der Vorschlag des Vorsitzenden, in Anträgen an Städte, Körperschaften and an die Provincialverwaltung gegen die Archivverlegung Stimmung zu machen, wurde beifällig aufgenommen."

„Zur Frage der Verlegung des Staatsarchivs von Düsseldorf nach Bonn hat nunmehr auch der Bergische Geschichtsverein Stellung genommen und in seiner letzten Sitzung beschlossen, alles aufzubieten, um die Erhaltung des Archivs in Düsseldorf zu erwirken, da es eine schwere Schädigung für die Forschungen des Vereins bedeute, wenn das Archiv verlegt und seine Benutzung nicht mehr in der bisherigen Weise möglich wäre."

Uit een later bericht bleek, dat 17 Sept. in deze zaak nog geene beslissing was genomen, maar dat volgens de *Düsseldorfer Zeitung* het archief waarschijnlijk voor Düsseldorf behouden zou blijven.

Wij vernemen, dat in plaats van den heer Léon Gautier, wiens overlijden wij in het vorige no. mededeelden, de heer Elie Berger tot professor in de palaeographie aan de École des Chartes is benoemd.

Gedrukt en uitgegeven bij Erven B. van der Kamp te Groningen.

1897/8. No. 4.

Nederlandsch Archievenblad.

Orgaan van de VEREENIGING VAN ARCHIVARISSEN in Nederland.
Goedgekeurd bij Kon. besl. van 29 Sept. 1891.

IN MEMORIAM.

Mr. WILLEM BEZEMER.

19 Februari 1867 — 5 Maart 1898.

Den 5 Maart 1898 overleed te Rotterdam mr. Willem Bezemer, adjunct-archivaris aldaar. Onze Vereeniging verliest in hem een harer ijverigste, werkzaamste leden, die, ofschoon nog jong, reeds veel voor de wetenschap had gedaan.

Geboren te 's-Hertogenbosch den 19 Februari 1867, bezocht hij, na de lagere school te hebben doorloopen, in 1879 aldaar eerst de Hoogere Burgerschool, om in het volgend jaar over te gaan in de tweede klasse van het Gymnasium. In September 1885 vertrok hij, na een uitstekend geslaagd eindexamen in beide afdeelingen A en B, naar Leiden om in de rechten te gaan studeeren, niettegenstaande de oude letteren hem meer aantrokken.

Aan de academie ontwaakte bij hem de lust voor het oud-vaderlandsch recht. Zijn proefschrift: *Bijdragen tot de kennis van het oude cijns- en grondrenterecht in Brabant*, waarop hij 30 September 1889 cum laude promoveerde, bracht hem voor het eerst in aanraking met het archiefwezen. Uitgebreide onderzoekingen, maanden lang, in zijn vaderstad, in Brussel en andere plaatsen, maakten hem vertrouwd met werken in oude archieven. Het was dus niet te verwonderen, dat, toen door de benoeming van mr. L. van Hasselt tot rijks-archivaris in Overijsel de betrekking van commies-chartermeester aan het Rijks-archief in Noord-Brabant open

kwam, Bezemer pogingen aanwendde om hiervoor in aanmerking te komen. Dr. W. Zuidema werd echter benoemd.

Na zijn promotie vestigde hij zich als advocaat te 's-Hertogenbosch. Van den aanvang af voelde hij zich daar evenwel niet op zijn plaats; bovendien trok de advocatuur hem niet bijzonder aan. Een poging om op parket of griffie als volontair geplaatst te worden mislukte.

Toen vond hij een werk, dat hem geruimen tijd bezig hield: het ordenen der bibliotheek van het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noord-Brabant. Bijna hiermede gereed, kwam de betrekking van adjunct-archivaris te Rotterdam open, waarnaar hij solliciteerde en ditmaal met goed gevolg, want hij werd 5 December 1890 benoemd om 1 Januari d.a.v. zijn betrekking te aanvaarden.

Bezemer kwam hier op een voor hem zeer gelukkig tijdstip. Door den gemeenteraad waren juist de noodige middelen toegestaan voor de uitgave der *Bronnen voor de geschiedenis van Rotterdam*, waarvan het eerste deel reeds door mij in bewerking was genomen. Hij kon dus toen dadelijk met wetenschappelijken arbeid een aanvang maken. Nadat hij zich met groote toewijding op de hoogte had gesteld van topographie en geschiedenis van Rotterdam, werd hem opgedragen het in regest brengen van alle stukken, die van belang zijn voor de kennis der oude toestanden in Rotterdam en Schieland vóór 1600, eerst voor zoover zij in ons archief aanwezig zijn en daarna ze excerpeerende uit de grafelijkheidsregisters, de memorialen van het Hof van Holland, enz. Hoe omvangrijk die arbeid was, kan ik zelf, die als waarborg van volledigheid, daarna hetzelfde doorlas, misschien alleen begrijpen. Van 1891 tot zijn dood was hij daarmede bezig; op enkele registers na waren wij hiermede gereed. De duizenden aldus verkregen regesten zullen als vierde deel der *Bronnen* verschijnen.

Gelijkertijd werd door ons voor de pers gereed gemaakt het tweede deel der *Bronnen*, dat *De oudste kronieken en beschrijvingen van Rotterdam en Schieland* (1895) bevat en het derde deel, waarin *De oudste stadsrekeningen van Rotterdam* zullen uitgegeven worden.

Te midden van al dit dagelijksche werk vond Bezemer gelegenheid zijn studiën over ons oud recht voort te zetten en de vruchten daarvan te publiceeren. In de werken der „Vereeniging tot uitgave der bronnen van het oud-vaderlandsche recht" gaf hij uit: *Oude rechtsbronnen der stad Breda* (1892) en *Oude rechten van Steenbergen* (1897) en in de *Verslagen en Mededeelingen*: Keurboekje van Edam (1894), Oude rechten van Putten (1895), dingtalen van Oud-Beijerland (1892) en van Breda (1896).

Verder verschenen er van zijne hand tal van verhandelingen betreffende het oud-Nederlandsche, speciaal ook het oud-Brabantsche recht,

o. a. in *Themis* [1]), *Rechtsgeleerd Magazijn* [2]), *Tijdschrift voor Strafrecht* [3]), *Eigen Haard* [4]) en het weekblad *De Amsterdammer* [5]).

Over de plaatselijke geschiedenis van Rotterdam gaf hij verscheidene doorwerkte opstellen in het *Rotterdamsche Jaarboekje* [6]) en de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* [7]) of deelde belangrijke stukken er over mede o.a. in *Oud-Holland* [8]), de bovengenoemde *Verslagen en Mededeelingen* [9]), het *Archief voor Ned. Kerkgeschiedenis* [10]) en in het *Jaarboekje voor de Ned. Herv. Gemeente te Rotterdam* [11]).

Brabant en den Bosch werden intusschen door hem niet vergeten; groot bleef steeds zijn belangstelling voor al wat hem daaraan herinnerde. Zijn werk geeft daarvan menig bewijs; behalve de reeds vermelde verhandelingen over Oud-Brabantsch recht bewerkte hij voor het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen: *J. A. Folkers Dagverhaal van het beleg van Bergen op Zoom in 1747* (1895) en leverde verschillende bijdragen over N.-Brabantsche geschiedenis in *Oud-Holland*, (1894 en 1895), *Navorscher* (1894) en *Taxandria* (1895 en 1897) over het Lucasgilde te 's-Hertogenbosch, de plundering dezer stad in 1787, twee liedjes op het beleg van den Bosch in 1601, het kamp te Oosterhout in 1732 en een kroniekje van Tilburg 1774—1830.

Verder deed Bezemer in den *Navorscher* uitvoerige mededeelingen over de geslachten van de Werve (1893), van Zwieten (1894), van Alkemade en Mathenesse (1895).

Eindelijk nog eenige opstellen, waarin hij blijk gaf van zijn buitengewone voorliefde voor en kennis van geheime wetenschappen: „Geheimzinnige feiten" in het *Rotterdamsch Nieuwsblad* van 1895 en 1896 en „Manifestaties te Zierikzee in 1727" in *Het Toekomstig leven* (1897).

---

[1]) „Een en ander over de oud-Brabantsche strafvordering (1891)."

[2]) „De acquisitieve verjaring van renten in het oud-Brabantsche recht (1890)" en „Een en ander over het oud-Hollandsche naastingsrecht (1892)."

[3]) „Bijdrage tot de geschiedenis der wetgeving op de preventieve hechtenis in de Nederlanden, tot het laatst der 18e eeuw (1897)."

[4]) „Middeleeuwsche dobbelkeuren (1897)."

[5]) „Een praatje over het Nederlandsche gevangeniswezen in de Middeleeuwen (1 en 8 Aug. 1897)" en „Middeleeuwsche wapenwetten (12 Dec. 1897)."

[6]) „Een weddingschap om een huis (1892)", „Eenige aanteekeningen over het oude geslacht van der Spangen (1894)", „Strafrechtspleging te Rotterdam in de 16de eeuw (1896)" en „Het Tucht- en Werkhuis te Rotterdam, thans huis van bewaring (1898)" (nog niet verschenen).

[7]) „De Rotterdamsche Schutterij in den ouden tijd (8 Aug. 1897)", „Iets over de geschiedenis van het Rotterdamsch Proveniershuis (21 Aug. 1897)", „Politieverordeningen te Rotterdam in de 18de eeuw (19 en 20 Nov. 1897)", „Een en ander over 't oude schoolwezen te Rotterdam (5 Dec. 1897)" en „Uit de oude strafrechtspraak te Rotterdam (15 Jan. 1898)".

[8]) „Een heksenproces te Rotterdam in 1566 (1893)" en „Philips de Schoone te Rotterdam in 1497 (1894)".

[9]) „Dingtaal van de Schepenbank te Rotterdam in geval van diefstal (1895)" en „Dingtaal te Rotterdam bij doodslag (1896)".

[10]) „Geloofsvervolgingen te Rotterdam 1534—1539 (1896)."

[11]) „Organisten in de Groote Kerk tot het laatst der 18de eeuw (1898)."

Dat van een jongen man, die gedurende betrekkelijk korten tijd zulk een werkzaamheid toonde, nog veel verwacht mocht worden, zal wel niemand betwijfelen [1]). Zijn plotseling overlijden is dan ook een groot verlies geweest, niet het minst voor ons archief, waarin hij zich zoo geheel en al ingewerkt had.

Rotterdam. J. H. W. Unger.

Berichten, enz.

Benoemd:

tot adjunct-archivaris der gemeente Amsterdam: de heer Dr. J. C. Breen.

tot commiezen bij het Algemeen Rijksarchief: de heeren W. G. Ross en Th. Morren;

tot adjunct-commiezen bij het Algemeen Rijksarchief de heeren: W. G. van Oyen, J. C. Beth en P. Berends;

tot adjunct-commies bij het Rijksarchief in Noord-Brabant de heer Mr. C. C. D. Ebell.

tot amanuensis bij het Rijksarchief in Overijsel: de heer J. Geesink.

Overleden:

de heer H. Eilers, amanuensis bij het Rijksarchief in Friesland;

de heer Mr. W. Bezemer, adjunct-archivaris der gemeente Rotterdam.

Ingevolge eene opdracht der Regeering zal Dr. J. S. van Veen, commies bij het Rijksarchief te Arnhem, zich binnenkort naar Parijs begeven, om er onderzoek te doen naar Geldersche oorkonden.

(*Dagblad van Zuid-Holland en 's Gravenhage*, 17/18 April 1898).

Het volgende ontleenen wij aan de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 28 Mei 1898:

De stukken betreffende de herziening van de verordeningen regelende de rangen en de wedden der ambtenaren ter secretarie en aan het Archief dezer gemeente zijn thans in druk rondgedeeld.

Het archief en de bibliotheek der gemeente Rotterdam vormen één administratie.

Daaraan kunnen worden verbonden: een archivaris; een adjunct-archivaris; een conservator en klerken.

---

[1]) In de *Berichten en Mededeelingen van het Hist. Gen. te Utrecht* (1896) gaf hij ook nog: „De magistraatsverandering te Utrecht."

Deze ambtenaren zijn aan den gemeente-secretaris ondergeschikt en worden, wat hunne benoeming betreft, als tot de secretarie behoorende beschouwd.

De bezoldiging bedraagt: voor den archivaris van *f* 2500 tot *f* 3500; voor den adjunct-archivaris van *f* 1600 tot *f* 2400; voor den conservator van *f* 800 tot *f* 1200; voor de 1ste **klerken** van *f* 650 tot *f* 1000; voor de 2de klerken van *f* 400 tot *f* 600.

Door den Rijksarchivaris in Gelderland zijn aan de Gemeentebesturen in dat gewest de volgende vragen ter beantwoording toegezonden:

1°. of de archieven der Gemeenten zijn geregeld, en zoo ja, of die wetenschappelijk, dan wel globaal of voorloopig zijn geregeld;

2°. of er gedrukte inventarissen van de archieven der Gemeenten bestaan;

3°. of van de inventarissen duplicaten bij openbare colleges of inrichtingen berusten;

4°. zoo de archieven zijn geregeld, wie die regeling heeft verricht.

De openstelling onzer archieven.

I. Geschiedenis.

Gebruik van archieven is eigenlijk altijd gemaakt zoolang er archieven bestaan: gebruik door de bezittende belanghebbenden natuurlijk in de eerste plaats, gebruik voor wetenschappelijk doel echter ook. Anders hadden, om maar iets te noemen, nimmer de Middeleeuwen ons den rijken schat van kronieken kunnen nalaten, die wij het beste kennen uit de groote verzameling van Pertz en de talrijke Belgische uitgaven en die reeds vóór de uitvinding der drukkunst in tal van afschriften verspreid waren. Dat wetenschappelijk gebruik echter bepaalde zich oudtijds uitsluitend tot de bezitters zelven, of tot de bepaald aangestelde historieschrijvers van een vorst. Eerst langzamerhand werd ook aan anderen het gebruik van archieven toegestaan, en moeilijk heeft zich de idee baan gebroken der zoo goed als onbeperkte publiciteit van archieven, der openstelling ook voor hen die recht zoeken tegenover de gemeenschap of tegenover haar zich in rechten willen verdedigen, der tengebruikestelling van de vrije wetenschap.

Pontanus, Mattheus, van Heussen, Miraeus en Foppens mochten zich reeds verheugen in den toegang tot en het gebruik van oude staatsstukken. Vele verzamelingen van kopieën van deze,

door hen die aan de schrijnen zaten verzameld, gingen vooral in de vorige eeuw steeds meer van hand tot hand. Toch bleef het nog veelal een persoonlijke gunst als men de origineele stukken zelven mocht raadplegen. En werd zij verleend, steeds werd zij met groote waarborgen omkleed. Dat ondervonden niet alleen de Groot, Bor, van Meteren en anderen, doch ook nog Wagenaar en Bondam.

Hugo de Groot werd door de Staten van Holland in 1601 en 1603 [1]) aangemoedigd tot het schrijven zijner Jaarboeken, telkens door een gift van *f* 300; doch toen hij ze voltooid had, moesten ze eerst door een commissie worden onderzocht. [2]) Pieter Bor kreeg *f* 600 jaarlijks nadat de stukken, die hij gebruikt had, commissoriaal waren onderzocht; waarna besloten werd hem te vergunnen ten dienste en voordeel van Holland en Westfriesland verder te schrijven onder eenige voorwaarden, o.a. van jaarlijksche vertooning van zijn werk. [3]) Emanuel van Meteren's Historiën werd eerst na de voltooiing onderzocht, — waarop de Staten besloten ze onveranderd te laten. [4]) Het bekende werk „De herstelde leeuw" werd onmiddellijk na de verschijning in beslag genomen om het eerst te onderzoeken. [5]) En Wagenaar moest zijn werk gedeeltelijk onder toezicht der Amsterdamsche burgemeesters schrijven. [6])

Omtrent mijn voorvader en zijn Geldersch charterboek zijn typische bijzonderheden te dezen aanzien in zijn nagelaten papieren te lezen. Ik kan volstaan met de mededeeling van den aanhef van een brief, door hem den 29sten maart 1779 gericht aan den heer v. Lynden, als voorzitter van den Landdag, en waarbij hij voorstelde den druk van het charterboek te beginnen.

„Ik neeme weder de vrijheid bij dezen aan UHWG. Gestr. volgens gewoonte over te zenden een vierde vervolg van 't regr. der charters, welke ik dit jaar weder bij een gezamelt hebbe.

„UHWGeb.Gestr. zal bevinden, dat hetzelve kleinder zij en minder brieven bevat dan de vorige overgezondene. UHWGeb. Gestr. gelieve egter te weeten, dat ik vrij meer hebbe verzamelt, en met mijn eigen handen uijtgeschreven, dan thands in dit register gebragt zijn. De charters namelijk, welke ik uit de archiven van de Rekenkamer hebbe uitgeschreven, hebbe ik voor als nog hier in niet kunnen brengen, om reeden dat dezelve eerst aan hun Edel mog. de heeren Rekenmren moeten gezonden worden, om natezien, of dezelve tot ingredienten van 't charter-

---

1) Resolutiën van de Staten van Holland van 8 november 1601 en 8 januari 1603.
2) Resolutie van de Gecommitteerde Raden van Holland van 4 october 1612.
3) Resolutie van de Staten van Holland van 25 september 1615.
4) Idem van 18 december 1619.
5) Idem van 31 januari 1652.
6) Prof. Tydeman in Bilderdijk's Geschiedenis des Vaderlands, XIII, 1, blz. 78.

boek moeten dienen; 't welk geschied zijnde ik dezelve eerst in 't register kan en vermag optegeeven, en onder de overige charters plaetzen.

„UHWG. Gestr. begrijpt ligt, dat, terwijl ik van de oude boeken en registers der Rekenkamer tevens van alle de stukken, die in die boeken geregistreerd staan, een register moet maken en het zelve met die boeken ter Rekenkamer weder inzenden moet, dat zulks meer tijds vereischt, dan gemeenlijk zou kunnen gelooft worden; te meer dewijl ik daar in geen de minste hulp van iemand kan gebruiken, maar, onder secretesse, die stukken zelve moet afschrijven; welke moeite mij egter niet en verdriet terwijl op die manier 't charterboek een aanmerkelijk accres van stukken telkens krijgt."

„Dog permitteer mij, Mijn Heer, dat ik thands de vrijheid neem UHWGeb. Gestr. eenige nadere consideratien dien aangaande bij deezen voor te stellen. Het is nu reeds vijftien jaar, dat ik aan dit stuk genoegsaam alle mijne overschietende tijd besteed hebbe. Ik hebbe het zelve met lust en uijt ambitie ondernomen. Ik zie met pleisier, dat mijne arbeid de goedkeuring wegdraagt der geene, welke weeten, wat een oneindige moeite er aan vast is, om een diergelijke verzameling te maken. Dog tevens bemerke ik, dat het nog eenige jaren zou kunnen aanlopen, eer ik op die manier de Rekenkamer hadde doorgezogt. Wanneer ik daarbij voege, dat ten minsten een jaar of drie zou aanlopen, so niet langer, eer een diergelijk werk kon afgedrukt worden; is bij mij die gedagten opgekomen, of het niet best was, dat men maar een begin maakte *met drukken*.

„Het is waar, dat, so lang ik de oude archiven der Rekenkamer niet doorgezogt hebbe, 't werk eeniger maten onvolledig zal moeten blijven. Dog die zwarigheid schijnt mij overwonnen te kunnen worden, met sodanige stukken, die zig naderhand mogten opdoen, in een *vervolg* of *appendix* te geeven — en men sou kunnen beginnen te drukken met de oudste stukken, en intusschen kan ik voortvaren met het opzoeken van 't geen nog mankeert, of mogte gevonden worden."

In mindere mate schijnen Kluit en anderen belemmerd te zijn in het vrije gebruik der Hollandsche archieven. Onder Kluit werd bijna geen dissertatie verdedigd of er waren, als bijlagen, nog onbekende gewichtige stukken uit de Hollandsche leen- en registerkamer achtergevoegd, — waartoe hij vrijen toegang had zonder dat men blijkbaar zijne uitgaven censureerde, ja zelfs daar kennis van bekwam. Dit maak ik op uit het feit dat de archivaris van Wijn in 1809 niet wist, en in 1812 nog niet, dat achter de dissertatie van D. Deutz van 1792 de oudste keur van Amsterdam was afgedrukt uit hetzelfde perkamenten register waarin Kluit haar had gevonden en ook Van Wijn op zijn beurt haar aantrof. Van Wijn bood dat stuk in 1809, en na omwerking weder in 1812, *als*

onbekend en ongedrukt aan het Koninklijk Instituut van Kunsten, Wetenschappen en Letterkunde aan, en gaf het *als zoodanig*, na herziening der aanteekeningen, in 1818 uit in zijn „Iets over de keur van Gui van Henegouwen aan de stad Amsterdam in het begin der 14de eeuw." [1])

Kluit echter ook werd op zijn beurt belemmerd toen de staatkunde die hij bestreed zegevierde. Met 1795 en zelfs reeds vroeger trad trouwens een tijd in, die de belangstelling in het oude verwierp. In die dagen kon men zelfs moeilijk een werk over de oudere vaderlandsche geschiedenis uitgegeven krijgen, ja geheel gedrukte bleven jarenlang in oplaag op gunstiger tijden wachten.

Moeilijk konden die betere tijden echter lang uitblijven. De omstandigheid dat door de omwenteling alle archieven van vóór 1795 metterdaad „oude" archieven waren geworden, was te gunstig. Ook moest toen wel de behoefte aan een *algemeene vaderlandsche* historiebeoefening levendig worden.

Met de nieuwe eeuw scheen dan ook werkelijk die gunstiger tijd aan te breken. Het was op den 22sten december 1800 dat de burger-representant mr. Henrik van Royen, lid der Eerste Kamer van het Vertegenwoordigend Lichaam, het schriftelijk voorstel deed om tot de oprichting te komen van een charterbibliotheek. De voorsteller kapittelde den geest van schroomvallige geheimhouding, die vroeger den onderzoekers den toegang tot de bronnen afsloot:

> „Men beklaagt zich namenlijk, dat men den toegang gemist „heeft tot die echte en zuivere bronnen, waar uit alle kunde en „wetenschap, tot een recht begrip van zaaken en omstandigheden „noodzakelijk, moet en alleen kan worden geput. — Die bronnen „liggen nog meestal verborgen in de verblijfplaatsen van oude en „nieuwe Oorkonden, Charters en Bescheiden, in welker bezit on„derscheidene Collegien, die van tijd tot tijd in ons Vaderland be„staan hebben, successivelijk zijn opgevolgd en verbleeven; de „Charterkamers der gewezene Staaten Generaal, des Raads van „Staaten, der Gewestelijke en Quartiers Collegien, als anderzints, „bevatten eenen onmeetlijken voorraad!
>
> „Het is waar, de toegang tot dezelven is niet altijd geslooten „gehouden, de onderzoeker onzer Geschiedenissen konde zich daartoe „nu en dan den weg gebaand krijgen, doch, over het geheel, was de „geest van voorige tijden, ten dien opzichte, doorgaans meer „schroomvallig, ten minsten traag en langzaam, om de behulpzame „hand te bieden, en de verlangde aanwijzinge te doen. — Om tot „zodanige Charters als anderzints toegelaaten te worden, hadt men

---

[1]) Vg. Jhr. Mr. J. C. de Jonge, Levensschets van H. van Wijn, blz. 142/3.

„veele canalen, de goedwilligheid van een groot aantal persoonen „nodig die, of niet altijd even gezind waren tot het geven van het „nodig onderricht, of ook wel hunne eigenliefde niet altijd zo verre „ter zijde wisten te stellen, dat zij de eere der uitgave, die zij, het „zij uit gebrek aan tijd, het zij door mangel aan de nodige kundig- „heden, zelve niet konden bewerkstelligen, aan anderen wilden „afstaan. Gezweegen van andere omstandigheden, in den aart der „zaake liggende, en die of meerder of minder bekend, althans ge- „noegzaam waren, om onze Vaderlandsche Geschiedschrijvers in „hunne heilzame en prijzelijke bedoelingen te belemmeren, en onze „voorouders, zo wel als derzelver Nakomelingen, van de belang- „rijkste zaaken onkundig te laaten.

„Alle die chartres, en een onnoemlijken voorraad van de voor- „treffelijkste bescheiden zijn thans niet meer het vermeend eigen- „dom van verschillende collegien, die, jaloersch op die bezitting, „dezelve voor het oog van elken anderen verborgen hielden, en „trotsch waren op eenen voorraad, die nutteloos onder het stof ver- „scholen lag. — Die voorraad is het eigendom geworden der ge- „heele natie, en zoude het dan niet meer dan tijd worden, dat ten „nutte dier natie daar van gebruik wierde gemaakt." [1])

Na hetgeen reeds ten aanzien van een gaanderij van schilderstukken onzer vaderlandsche en andere meesters, en van de boekerij op het Nationaal Hotel geschiedde, wenscht de voorsteller hetzelfde te doen met een bibliotheek van vaderlandsche charters. „Hetgeen", zegt hij — en hier slaat zijn staatsmansoog een breederen blik om zich en reikt over de grenzen,

„zich te meerder aanprijst, naar mate dezelve een nieuw voorbeeld „zoude opleveren van de gelegenheid die een vrij staatsbestuur „heeft tot het algemeen maaken van eene kennis, welke in andere „landen slechts vergund wordt aan die bevoorrechte classen, welke „de regeering in handen hebben, en zich bij uitsluiting alleen ge- „rechtigd waanen tot de bezitting eener staats wijsheid, die zij aan „anderen onthouden, door nimmer de natie deelgenoote te maaken „van die oorsprongelijke stukken, die aan de geheele natie „toebehooren. [2])

„Door zulk een voorstel daar te stellen, door hetzelve welligt „het eerst, onder alle de verlichte regeeringen van Europa, daar te „stellen, kan het niet anders zijn, of gijlieden zult U in de daad „verdienstelijk maaken bij elk, die het belang en de waardij eener

[1]) Besluiten der Eerste Kamer van het Vertegenwoordigend Lichaam des Bataafschen volks, dl. XXIX, 2e stuk, blz. 905, en vlg.

[2]) Ik spatieer.

„zodanige inrichting kent, en de nuttigheid van dezelve weet te
„beoordeelen.”

Op die gronden doet hij ten slotte het voorstel om een decreet te ontwerpen

„Tot het doen bijeen en in orde brengen van alle zodanige authentieke chartres, stukken en bescheiden, voormaals berust hebbende bij de onderscheidene algemeene, gewestelijke of quartierlijke „collegien van regeering, bestuur of administratie binnen deeze republiek, en welke betrekking hebben tot de geschiedenissen, huishouding, regeering-wetten, ordonnantien, statuten enz. van ons „vaderland, ten dien effecte, dat dezelve onder behoorlijke surveillance en opzicht kunnen dienen ten nutte van het Bataafsche volk „in het algemeen, en ten dienste bijzonderlijk van de beminnaaren „onzer vaderlandsche geschiedenis, welke zoude mogen verlangen „daar van een gepast gebruik te maaken.”

In dit voorstel ligt de eerste roepstem om publiciteit onzer oude archieven, waarvoor nog Bakhuizen van den Brink in 1847 een jarenlangen strijd had aan te binden, gelijk wij straks zullen zien.

Wat is van dat voorstel nu geworden? Bakhuizen, die met de herinnering aan dat voorstel zijn beroemde Overzicht inleidde [1]) looft de gevolgen *vooral* ten aanzien der vestiging van ons landsarchief, waartoe het den stoot gaf, en *in de tweede plaats* ten aanzien van de organisatie van ons archiefwezen in het algemeen, waartoe het niet zoo zeer een eerste schrede was, dan wel aanleiding gaf; en dat onder eenvoudige opmerking, zonder daarover uit te varen, dat bij de uitvoering der zaak, anderhalf jaar later, het plan tot het oprichten eener charterbibliotheek niet alleen was opgegeven doch zelfs van het openstellen der verzameling ten dienste van het publiek in het algemeen en van de beminnaars der vaderlandsche geschiedenis in het bijzonder verder geen sprake was. Zoo was het. Den 20sten april 1802 kwam in het Staatsbewind der Bataafsche Republiek [2]) een propositie van den Raad van Binnenlandsche Zaken in behandeling tot een begin van uitvoering van het voorstel-van Royen, dat daarbij eenvoudig werd voorgesteld als „het nut aantoonende van het in orde brengen en behoorlijk soigneeren der geschied- en staatkundige charters van dit gemeenebest.” [3])

---

[1]) R. C. Bakhuizen van den Brink, Overzigt van het Nederlandsche Rijksarchief (te ’s Gravenhage), eerste (eenig verschenen) stuk [’s Gravenhage bij Martinus Nijhoff, 1854].
Vg. ook de Jonge, t. a. p. blz. 126.

[2]) Besluiten Staatsbewind, 20 april 1802, no. 8.

[3]) Meer zegt er althans het gedrukte register der Besluiten van het Staatsbewind niet van. Wat Bakhuizen er van mededeelt (Overzigt blz. 2) schijnt hij te hebben uit een rapport van v. Wijn en slaat op een consideratie van den Raad van Binnenlandsche Zaken, verwerpende het bijeenbrengen der oude archieven uit alle deelen van het gemeenebest, wat het voorstel-van Royen ook had gewild.

Overeenkomstig die propositie werd 30 april 1802, sub no. 57, besloten den Raad te machtigen een geschikten persoon voor landsarchivaris te zoeken [1]). Bij dit besluit wordt weder niet de ware zin van het voorstel-van Royen gerelateerd, al werd er nog van gezegd dat er het nut van de ordening en verzorging der archieven in werd aangetoond „tot completeering van de open vakken in de geschiedenis der Republiek."

Op nadere voordracht van den Raad van Binnenlandsche Zaken werd nu den 27 ten juni 1802, sub no. 21, besloten mr. H. van Wijn oud-pensionaris van Gouda, te verzoeken en committeeren om visie en inspectie te nemen van de archieven van het gemeenebest, speciaal die van vóór den vrede van Munster. Hij zou de belangrijkste voor de staat-, geschied- en letterkunde van ons vaderland opsporen, van andere „bij wier tegenwoordige vergetenheid weinig of niets verloren is" afzonderen **zonder die der respectieve voormalige gewesten te vermengen of buiten de departementen te verplaatsen waar zij bewaard werden** [2]), en ze inventariseeren met bijvoeging van genoegzame aanteekeningen omtrent inhoud en waarde. Hiervan en van zijn bevindingen zou hij geregeld verslag doen aan den Raad van Binnenlandsche Zaken, die hem desnoods een nadere instructie zou geven, en hem een eed afvorderen zou „van trouw en secretesse, ten einde alle vrees voor alienatie of misbruik van vaderlandsche charters zooveel mogelijk voor te komen." De departementale besturen werden tegelijk aangeschreven om den burger v. Wijn zijn commissie zoo gemakkelijk te maken als de aard en belangrijkheid van diens arbeid en de „praecautien daarbij in acht te nemen" hun zouden voorschrijven.

Alzoo, van een openstelling der oude lands-archieven, algemeene en provinciale, was inderdaad geen sprake. Dat Bakhuizen daarover niet uitvlamt, gelijk ik reeds opmerkte, is verklaarbaar als men nagaat hoe Van Wijn zijn taak moest vervullen, en hoe Bakhuizen later zelf zich uitte over de behoefte aan ruimte en licht voor de schifting, kennisneming, inventarisatie en dus voor de bruikbaarheid van archieven [3]). Ik vermoed dat hij het niet al te zeer heeft betreurd dat vóór 1814 de toegang voor het publiek niet was opengesteld tot hetgeen onder Van Wijn's zorgen was gebracht. Van Wijn deed zijn werk, immers tot 1814, *alleen*. Slechts voor 5 jaar gecommitteerd, kreeg hij wel reeds 5

[1]) Dat de Raad toen reeds een bepaalden persoon op het oog had, deelt ons de Jonge mee (t. a. p. blz. 127), — die zich overigens vergist door te melden dat Van Wijn ook in het Besluit van 27 juni 1802 nog niet genoemd was.

[2]) Opmerkelijk is de hierin gelegen huldiging reeds in 1802 van onzen tegenwoordig eerst goed doorgedrongen grondregel: het Rijksarchief is één, verdeeld in elf depôts.

[3]) Zijn pleidooi voor de vereeniging met het Rijksarchief en openstelling van het Oost- en West-Indisch archief te Amsterdam, in de Konst- en Letterbode van 1855, no. 2, 7 en 8, opgenomen in zijne Studiën en Schetsen, dl. IV, blz. 73—95.

juli 1802 van het Staatsbewind nader den titel van landsarchivaris, doch een eigenlijk Rijksarchief bestond niet. En een bureau evenmin. Op zolders onder daken en in een der torens van de groote zaal op het Binnenhof vond hij een schat van geschiedbronnen, die daar „meer dan 150 jaren, door niemand gezien, nog in denzelfden toestand lagen waarin een staatsman der 17de eeuw ze voor het laatst aanschouwd had." [1])

Den 26sten augustus 1802 ook tot archivarius van het departement Holland benoemd, met toegang tot alle stukken in de depôts der voormalige Staten van Holland en met macht ze te gebruiken overeenkomstig zijn commissie, werd hij door het departementaal bestuur in de eigenlijk gezegde registerkamer van Holland als in zijn bureau gevestigd. Daar hield hij zich met de ordening der daar aanwezige registers, de grafelijke rekeningen enz., bezig. — Maar welk een toestand was het alleen reeds dat daar evengoed stukken na als vóór 1648 waren, terwijl hij alleen over de laatste gezach had!

Den 20sten mei 1806 werd door den Raadpensionaris zijn tijdelijke commissie in een blijvende aanstelling veranderd. Daarmede eerst werd het depôt van landsarchieven, hem toevertrouwd, bestendig gemaakt. Doch het bevàtte nog weinig; en eerst door de ontruiming van het Binnenhof onder koning Lodewijk (die aan v. Wijn den titel had gegeven van archivaris van het koninkrijk Holland) in 1806, kreeg het depôt betere begrenzing door de medevoering naar zijn nieuwe verblijf in het logement van Rotterdam van een groot deel van het Hollandsch archief van vóór 1648. Misschien had *toen* de gelegenheid gegeven kunnen worden, wat bezwaren van ruimte en lokaliteit betreft, tot gebruik door het publiek. Ten minste Van Wijn drong op uitbreiding van zijn verzameling aan met de latere archieven, zelfs tot 1810 incluis. Dus was er ruimte in dat huis. Dat deze spoedig geheel niet meer noodig was, toen door de wegvoering onzer landsarchieven naar Parijs Van Wijn's post werd opgeheven, is bekend.

Doch op 8 maart 1814 werd Van Wijn bij besluit van den Souvereinen Vorst op nieuw aangesteld tot landsarchivaris over **alle de oude en latere archieven van den Staat tot 1794 ingesloten**, te verzamelen op een der bovenvertrekken ter zijde van de zoogenaamde Groote Loterijzaal op het Binnenhof. Als assistenten werden hem toegevoegd, vooreerst de met ingang van 1810 als commies-chartermeester van Holland aangestelde, verdienstelijke heer de Fouw als commies-chartermeester, kort daarna mr. J. C. de Jonge als adjunct of substituut.

De belangrijke aanwinsten die van toen af het archief deed onder Van Wijn, die in 1831 stierf, en onder zijn opvolger De Jonge, zijn ons

[1]) de Jonge, Levensschets, blz. 180.

voldoende bekend, vooral door het reeds meermalen aangehaalde Overzigt. Over vorderingen der inventarisatie onder hen beiden werd ons kariger mededeeling gedaan. Over het gebruik der archieven echter deelt De Jonge iets mede [1]). Dit kon, voorzoover het anderen dan v. Wijn zelven betreft, blijkbaar slechts bitter weinig zijn, en zeer juist schijnen mij Bakhuizen's woorden in een brief uit België aan professor Bake van 21 februari 1851 over Van Wijn: „Wat heeft hij gedaan? Het archief verrijken . . . . en voor zich zelven exploiteeren." [2]) Al voegt Bakhuizen tusschen de twee gedeelten van dit zinnetje de woorden „ik erken het", toch kan hij met het tweede moeilijk een veroordeeling bedoeld hebben van de werkzaamheid van den *archivaris* Van Wijn in haar geheel. De erkenning van diens volhardend en met succes bekroond streven tot verrijking van het archief geschiedde door niemand beter dan door Bakhuizen in zijn Overzigt, waar hij in het bijzonder de verovering der Hollandsche charters uit Mons of Bergen uitvoerig vermeldt, en ook Van Wijn's goede zorgen in dikwijls zeer moeilijke omstandigheden prijst. Ook kan hij met zijn opmerking niet zoo zeer bedoeld hebben het in Van Wijn te wraken dat hij van het archief geen zoogenaamde „charterbibliotheek" maakte. Want tot 1829 waren de archieven niet opengesteld voor het gebruik; en toen dit geschiedde was Van Wijn reeds in zijn 90ste levensjaar en meer dood dan levend. Bovendien — Bakhuizen wist het — Van Wijn had van de Bataafsche Republiek de speciale missie de archieven voor de kennis onzer geschiedenis *dienstbaar te maken*. Wij weten dat die missie feitelijk alleen behelsde de belangrijkste oudste op te sporen, af te zonderen en te inventariseeren, — en dat oorspronkelijk onder een eed van „trouw en secretesse ten einde . . . misbruik van vaderlandsche charters (scil. archiefstukken) . . . voor te komen". Dat hij dus daarbij nog van de gelegenheid gebruik maakte om er een aantal van uit te geven of te verwerken in zijn geschriften kon bij Bakhuizen immers slechts lof vinden.

Doch Bakhuizen had het tegen het stelsel van uitsluiting der vrije wetenschap van onze oude archieven in het algemeen. Hij begeerde toenmaals reeds „aan het archief . . . revolutie te maken", er een internationaal onderzoekingsbureau van te maken. Daarmede was de oude opvatting ten eenenmale in strijd, dat het archief in de eerste plaats gebruikt moest worden, en de belangrijke geschiedbronnen er uit openbaar gemaakt, door de daaraan verbonden ambtenaren. Dat was de gewone opvatting. Op de eenvoudigste wijze deelt in 1825 de adjunct-archivaris De Jonge ze

---

[1]) In zijn aangehaalde Levensbericht van v. Wijn, op blz. 149 over de Lange van Wijngaerden's Geschiedenis der heeren en beschrijving der stad van der Goude, en op blz. 162 over de Bijdragen tot de historie van het verbond en de smeekschriften der Nederlandsche edelen, door d'Yvoy van Mijdrecht.

[2]) Studiën en Schetsen, dl. IV, blz. 439.

ons als de zijne mee in de voorrede van zijn Verhandelingen en Onuitgegeven Stukken. „De werkzaamheden", zegt hij, „welke van mij in mijne betrekking van substituut archivarius van het Rijk verlangd worden, zijn, naar mijn inzien, behalve de rangschikking der archiven, tweeledig. Zij bestaan in de opzettelijke behandeling van een of ander punt onzer geschiedenis, en in de uitgave van tot hier toe onbekende staatsstukken."

Hoe naïef, niet waar, klinken ons in deze voorstelling de woorden „naar mijn inzien." In zijn instructie, had hij er eene, stond van den omvang van zijn taak alzoo niets.

Intusschen, deze opvatting, en het feit der mededeeling en behandeling van oude stukken uit onze oude landsarchieven door Van Wijn en De Jonge, het was in elk geval een huldiging van het recht van het algemeen op den inhoud onzer oude staatsstukken. En deze was ook *officieel* geschied door de aanstelling van een Rijksgeschiedschrijver — al was dit dan een bevoorrechte toelating tot de geschiedbronnen, en niet dan onder eede.

Weldra zou de huldiging van dat recht van hoogerhand echter op geheel andere wijze geschieden. In 1826 stierf de landshistorieschrijver Stuart, die in zijn vervolg op Wagenaar's Vaderlandsche Historie, evenals trouwens Wagenaar zelf, zich vrijwel tot de provincie Holland had bepaald.

Toen kwam het Koninklijk besluit van 23 december 1826 bepalen dat de bouwstoffen voor de algemeene landshistorie in de archieven bij de gewestelijke en lokale besturen opgespoord, nader onderzocht, en in het licht gegeven zouden worden. Daartoe moest volgens art. 5 de minister van Binnenlandsche Zaken de gouverneurs der provinciën opdragen al die provinciale en gemeentelijke archieven, alsmede die van alle corporatiën, *onverwijld* in orde te doen brengen, rangschikken en inventariseeren.

Aan art. 5 werd uitvoering gegeven. Wij kunnen, ook zonder het uitvoerig bij Hubrecht en Noordziek te lezen, nagaan hoe. Er werd veel papier vuilgemaakt, doch van de onverwijlde verzorging, rangschikking en inventarisatie kwam, bij gemis aan speciale ambtenaren daarvoor, niets. De minister zond een circulaire met vragen over aard, plaatsing, veiligheid, beheer, toestand, inventarissen en ouderdom der archieven aan de gouverneurs. Deze zonden dezelfde vragen aan de plaatselijke besturen. In de antwoorden, voorzoover zij inkwamen, was schering en inslag dat naar het oordeel der beheerders geene bescheiden van gewicht bij hunne archieven waren; bij verre de meeste heette niets van eenig belang voor de bewerking der geschiedenis te vinden.

Was het resultaat van deze poging inderdaad luttel, toch vloeide uit het Kon. besluit van 1826 iets in beginsel zeer gewichtigs voort, toen

eenmaal door den Koning besloten was het ambt van landshistorieschrijver niet weer te vervullen, n.l. het **ministerieel reglement van 4 augustus 1829,** dat bedoelde voor alle bevoegden te ontsluiten waarin vroeger slechts een enkele bevoorrechte werd toegelaten.

Viel na het nemen van dit besluit, dat voorzeker van de beste bedoelingen getuigt, de regeering in haar betrekkelijke rust van vóór 1826 ten aanzien van het archiefwezen terug (waaraan de politieke omstandigheden voorzeker schuld hadden), voor een praktische toepassing van het reglement ware voorzeker allereerst noodig geweest het Rijksarchief te 's Gravenhage behoorlijk te behuizen. Hoe het echter daarmede gesteld was, vernemen wij het best door de onvermoeide pen van Bakhuizen.

In 1855 was zijn archief goed en wel gevestigd in het oude Logement van Amsterdam, aan het Plein. Toen bond hij den strijd aan over de wenschelijkheid der opneming in het landsarchief van het Oost- en West-Indisch koloniaal archief. Dit was toenmaals bewaard op de zolders van het vroegere Oost-Indisch slachthuis, toen pakhuis der Nederlandsche Handelsmaatschappij, te Amsterdam. Prof. Lauts meende, dat die lokaliteit niet in het ongelijk gesteld behoorde te worden tegenover de pas verlaten lokalen van het landsarchief op het Binnenhof te 's Gravenhage, zoodat dus de toestand *niet* zeer betreurenswaardig zou mogen heeten. Daarop bleef Bakhuizen het antwoord niet schuldig:

„Of ik, wel gezeten in een goed bureau, en mij vrij bewegend in het volle genot van licht en ruimte, mij het verleden te zwart voorstelle weet ik niet; maar onder den indruk van het genot des oogenbliks aarzel ik niet, den toestand, waarin het rijks-archief zich destijds bevond, toen het de bovenverdieping van een gedeelte van het Binnenhof besloeg, betreurenswaardig te noemen. Doch ook mijne voorgangers deden dat: zij weken niet zonder protest naar de verhevener verdieping, uit de ruimere benedenlokalen, vanwaar de Rekenkamer hen verdrong; zij herhaalden bij elke gelegenheid de klagten over de enge ruimte, hun vergund, over het gebrek aan gemak, niet slechts voor de bezoekers, maar ook voor de aan het archief verbonden ambtenaren: over de onveiligheid tegen —, de reddeloosheid in geval van brand. En wilde men die klagten matigen door er een voordeel tegenover te stellen, dan was, zoo ik mij wel herinner, de scherpzinnigste troost, welke uitgevonden werd, deze, dat die lokalen even droog als hoog waren. Eindelijk na jaren herhalens, na ook bij de vertegenwoordiging weêrklank te hebben gevonden, waar zelfs de vroegere minister van koloniën, de heer J. C. Baud, die ondersteunde, is aan die klagten gehoor gegeven. Mogt iemand thans het rijks-archief te wel geplaatst achten, hij zal moeten toegeven, dat alleen die instelling dáárom bij de concurrentie van andere departementen de overhand heeft behouden, omdat men teregt begreep, dat zij meer dan eenige andere inrigting, in het

lokaal waarin zij toen was gevestigd, in een betreurenswaardigen toestand verkeerde: en dat de regering, dat Z. M. de Koning daarvan de overtuiging had.

„Uit het standpunt van de localiteit is de toestand van een archief dan betreurenswaardig, wanneer er veiligheid, wanneer er toegankelijkheid ontbeerd wordt.

„Ik neem ruimte en licht te zamen, omdat gebrek aan het eene gewoonlijk gebrek aan het andere ten gevolge heeft. Gesteld, de uitbreidingen, welke het rijksarchief sedert zijne verplaatsing heeft ondergaan, waren daaraan in het vroeger verblijf ten deele gevallen. Zij hadden niet anders kunnen genomen worden dan door het optimmeren van hooge middelkasten en door het drie dubbel zetten van rijen, die reeds dubbel stonden. Wie dan in zulk een bajert licht zou hebben willen scheppen, zou brand hebben moeten stichten. Voorts uit te leggen, hoe ruimte en licht tot het schiften, het leeren kennen, het inventariseeren van archieven behoeften zijn, zal wel voor niemand noodig wezen." [1])

Welk een voldoening spreekt telkens, in deze schets van den in 1855 reeds verleden toestand, over de verhuizing naar het Plein. Geen wonder, want het was de vrucht van een gedurende geruimen tijd met ijver en beleid gevoerden strijd. Natuurlijk, want met de vervulling der eischen van ruimte en licht, en doelmatige berging, is de mogelijkheid van voldoening aan den eisch van bruikbaarheid ten nauwste verbonden. Doch vruchtbaar is ook deze laatste niet zonder toegankelijkheid, openbaarheid, faciliteiten voor het publiek. Hoe het daarmede gesteld was in de 25 jaren, die op de vaststelling van het reglement van 4 augustus 1829 volgden, leeren wij weer van niemand beter dan van Bakhuizen. In den hiervóór reeds aangehaalden brief van 21 februari 1851 uit Brussel aan prof. Bake constateert hij dat zoovelen der voornaamste Nederlandsche geschiedschrijvers, als Groen, Bosscha, Lulofs, Nijhoff en Arend het landsarchief niet bezochten voor hunne studiën. En op de vraag: „Waaraan dit toe te schrijven?" antwoordt hij als volgt:

„Voor een gedeelte aan de onbekendheid van ons Archief. En die onbekendheid waaraan? Voor een gedeelte aan de administratie. Het personeel is ten eerste gering. Het Belgische bureau telt buiten den Archiviste général zeven employés. Het Haagsche bezit alleen den Commis-archivist of chartermeester De Zwaan en een klerk, die geen enkel afschrift op het oogenblik bezorgen kan, omdat hij aan de tering ziek ligt. De bezoeker vindt dus in de twaalf holle zalen van het Binnenhof niemand dan den gedienstigen Heer de Zwaan. Niemand die met dien man in aanraking geweest is heeft zich over hem te beklagen. Hij is de vriendelijk-

[1]) Studiën en Schetsen, IV, blz. 76/78.

heid, de voorkomendheid, de bescheidenheid zelve. Hij is de levende klapper op al wat in zijn depot voorhanden is; maar hij is niet meer dan een ijverige commies. Onze commies-chartermeester verstaat geen woord Latijn, en er is, wanneer de Heer de Jonge afwezig is, niemand die dat gebrek suppleren kan. Een „Bureau des Archives" bestaat er niet; De Zwaan wandelt in zijne eenzaamheid van tien tot drie uren tusschen de perkamenten en de registers rond; de vreemdeling wordt in een hokje geplakt voor een tafel waarop hij geen twee folianten naast elkander leggen kan, zonder vuur; maar niet zonder licht, want gedurende de bepaalde uren staat de middagzon onophoudelijk op de zoogenaamde werkkamer.

„Over de toegankelijkheid en de bruikbaarheid onzer Archieven het volgende. De Heer de Zwaan communiceert niets zonder speciale autorisatie van den Heer De Jonge — dan het geheim om papiermerken te onderscheiden en onuitwischbare inkt te fabriceeren. . . . . . .

„Het gewone fin de non recevoir is, dat bij de aanvrage niet bepaald genoeg aangewezen is van welke stukken men de mededeeling verlangt. Dit nu is een zeggen om uit het vel te springen. De vreemde geleerde weet zelf niet aan te wijzen wat hem in een gesloten depot van dienst kan zijn. Slechts nu en dan kent hij het een of ander bepaald stuk uit eene aanhaling. Maar leg hem uw inventaris voor: laat hem daar behoorlijk geclasseerd vinden wat tot zijn onderwerp betrekking heeft en gij zult hem zijn arbeid gemakkelijk en zijne nasporingen ongetwijfeld vruchtbaar maken. Ik weet niet of er goede inventarissen bestaan, maar ik weet zeker dat men ze te 's Hage niet te zien krijgt. Te Weenen, te Hannover, te Kassel heeft men hetzelfde stelsel. Hier te Brussel, te Rijssel, te Dusseldorf heeft het omgekeerde plaats en ik wenschte voor de eer van mijn land dat ons Rijksarchief meer op de laatst- dan op de eerstgenoemde geleek." [1])

Is het wonder dat de man die zoo schreef en dacht, „met oogen van verbazing prof. Lauts aanstaarde" toen deze zei niet te begrijpen welke faciliteit voor het raadplegen der (koloniale) archieven men verlangde. In het vervolg op het tegen dien geschiedschrijver onzer koloniën gerichte artikel [2]), waaruit ik zooeven aanhaalde, geeft hij daarop het volgende bescheid [3]):

„Publiciteit — want dit is hetgeen met het meer vreemde woord faciliteit wordt bedoeld, — is een dier dingen, die zelve uitwijzen, wat zij zijn. Te vragen wat publiciteit is, het is alsof u iemand op den vollen middag vroeg wat licht is. Wat zou men zeggen van hem die den eisch deed

[1]) Studiën en Schetsen, IV, blz. 440 vlg.
[2]) Verschenen in de Konst- en Letterbode van 1855 (no. 2).
[3]) Studiën en Schetsen, IV, blz. 80/81, overgenomen uit Konst- en Letterbode, 1855, no 7.

dat de aarde kwart voor tienen de beweging om haren eigenen as staakte, omdat hij voor zich met zulk eene helderheid **niet gediend** is, als wanneer de zon de middaghoogte heeft bereikt?

„Nu echter de vraag gedaan is welke publiciteit er verlangd wordt, zal ik zeggen dat het die is, welke bij ministerieel besluit van 4 Augustus 1829 voor de Rijks-Archieven werd omschreven. Eerst thans is het op het Rijks-archief mogelijk geworden die voorschriften in al hun omvang ten uitvoer te brengen. Dagelijks wordt daar het publiek in eene behoorlijk van het inwendige des archiefs afgezonderde leeskamer ontvangen; de gedane vragen worden zooveel mogelijk beantwoord; wordt de mededeeling van stukken verlangd, die stukken worden behoorlijk gestempeld onder de oogen der vragers gelegd; betreft de vraag een onderwerp van algemeenen aard, omtrent welks bouwstoffen de onderzoeker zich wil vergewissen, men legt hem, voor zoo verre die aanwezig zijn, de daartoe betrekkelijke inventarissen voor en hij kiest wat hij wil raadplegen. Het aanvullen der oude, het maken van nieuwe inventarissen is de aanhoudende bezigheid der ambtenaren en het doel dier bezigheid is dit: bevordering van publiciteit."

Hoe duidelijk blijkt ook hier weer de hoofdreden voor zijn verblijding over het pas voldongen feit der verhuizing naar het huis op het Plein. En weldra had hij de voldoening ook de koloniale archieven volgens de door hem aldus geprezen beginselen van het reglement van 1829 in dat ruime huis te kunnen openstellen.

Toch had hij, bij het vervolg van zijn strijd hiervoor, ook aan dat reglement niet alle kritiek gespaard. Hij sprak zelfs duidelijk zijn wensch naar verbetering daarvan uit. Dat deed hij niet alleen in officieele rapporten en voorstellen doch ook in particuliere geschriften. Straks zal ik gelegenheid hebben te bespreken hetgeen ons van het een zoowel als van het andere bekend werd. Het resultaat echter van zijn streven ten dezen aanzien was een herziening van het reglement van 1829 bij een Koninklijk besluit, — dat van 26 juni 1856 no. 79. Deze **tien artikelen van 1856** zijn het, die thans de openstelling vaststellen van onze oude Rijksarchieven.

II. Beteekenis.

Mr. Hubrecht noemt in zijn bekende behandeling der regeling van ons archiefwezen sinds 1814 [1]) de tien artikelen van 26 juni 1856 „een organiseerend besluit, hetgeen, evenals het vroegere Souverein besluit van

[1]) Mr. P. F. Hubrecht, „Archiefwezen" in: De onderwijswetten in Nederland en hare uitvoering, afd. E (Wetenschap en Kunst) deel II blz. 28—315.

8 maart 1814, no. 9, sedert als het organiek besluit omtrent ons archiefwezen kan beschouwd worden en waardoor het reglement van het jaar 1829 . . . verviel" [1])

Voorzeker zijn ten aanzien van het archiefwezen de tien artikelen als fundamenteel te beschouwen. De organisatie van een archiefwezen heeft geen goeden grondslag zonder de openstelling der archieven. Ik zou die openstelling den hoeksteen der organisatie willen noemen. Doch niet eerst daardoor wordt een administratief archief gemaakt tot een wetenschappelijk of historisch archief. Een administratief archief onder direkt beheer der administratie zelve die het vormde en blijft vormen, kan — zij het soms met eenige restrictie — zijn opengesteld voor iederen belanghebbende niet alleen, doch ook voor iederen belangstellende. Toch is het daardoor niet gebracht binnen den kring van het georganiseerde archiefwezen.

Wij hebben hiervóór gezien hoe de poging van den staatsman Henrik van Royen bij den aanvang dezer eeuw tot inrichting eener openbare archiefverzameling uitliep in een „soigneeren der geschied- en staatkundige charters" van vóór 1648. Edoch, daarmede begon inderdaad de organisatie van ons archiefwezen, nog onder Van Wijn bij het organieke Souverein besluit van 8 maart 1814 no. 9 uitgebreid tot de archieven van vóór 1795. Ook mr. Hubrecht, gelijk wij zoo juist zagen, acht dat besluit organiek. Hij noemt het echter „het vroegere Souverein besluit", en blijkens het zinverband moet dit duiden op een meening als zou het, toen hij schreef, zijn afgeschaft. Doch ingetrokken is het niet. Intrekking kan slechts geschieden bij een wet. En al is het, blijkens de stof die het behandelt en de voorzieningen die het voorschrijft, eigenlijk een gewoon Koninklijk besluit, niet de regeering, alleen de wetgever kan er aan derogeeren.

Het schrijft voor dat „alle oude en latere archieven van den Staat „tot aan het jaar 1794 ingesloten, zoo in (de) residentie voorhanden als „welke nog van elders moeten verzameld worden, zullen worden bijeen„gebragt en geplaatst op een der bovenvertrekken ter zijde van de zoo„genaamde loterijzaal op het Binnenhof;" en verder dat „de zorg over „die archieven, en de behoorlijke classificatie derzelve, bij voortduring „zal worden opgedragen aan een 's Lands Archivarius met de noodige adsistenten" [2]) Opmerking verdient dat de aanhef van dit voorschrift in tweeërlei zin kan worden opgevat, ten eerste zoo, dat alleen over de in den Haag aanwezige of *aldaar* te verzamelen Staatsarchieven gehandeld wordt, ten tweede aldus, dat de bewaring van *alle* Staatsarchieven van vóór 1795,

---

[1]) Blz. 199.
[2]) Zie het Besluit bij Hubrecht, blz. 29.

in Den Haag te verzamelen, geregeld wordt. Ik zou het met de eerste uitlegging houden, hoewel zeker voor de tweede veel te zeggen valt. Doch ook zoo opgevat, is niet alleen deze bepaling nimmer volledig uitgevoerd — waarvoor ook een tijdgrens waarbinnen het geschieden moest niet was bepaald, doch is door de verlating van het Binnenhof zelfs strijdig gehandeld. En nog veel sterker is dit het geval, zoo de tweede opvatting moet gelden. Alle staatsarchieven van vóór 1794 zijn nimmer in de residentie samengebracht. Zelfs is de regeering reeds spoedig na 1814 begonnen aan een hybridische organisatie, te beginnen met Gelderland, van provinciale depôts van Rijksarchieven, met archivarissen, door de provincie benoemd met goedkeuring der regeering en bezoldigd half door de provincie, half door het Rijk.En in plaats van één 's Lands (of Rijks) archivaris met de noodige adsistenten zijn er elf Rijksarchivarissen, met adsistenten, aangesteld.

Evenwel, deze maatregelen zijn gesanctioneerd door de wetgevende macht met de goedkeuring der uitgaven bij de Staatsbegrooting. Hetzelfde geldt van de overbrenging naar het Plein van de wel op het Binnenhof saamgebrachte Rijksarchieven, welke overbrenging, reeds herhaaldelijk hiervóór gememoreerd, geschiedde ingevolge ministerieele beschikking van 8 september 1853, no. 8. [1]) Ook de inrichting van het thans in wording zijnde archiefdepôt aan het Bleijenburg te 's Gravenhage, gelijk die van de 10 andere depôts van Rijksarchieven, is door de wetgevende macht bij verschillende begrootingswetten bepaald, welke daarmede feitelijk aan het Souverein besluit derogeerden.

Wat de materie van het archiefwezen betreft, de grens van *vóór den Munsterschen vrede*, in 1802 door het Staatsbewind gesteld, werd door den Souvereinen Vorst uitgebreid *tot aan het jaar 1794 ingesloten*. Doch exclusief is die bepaling niet. Door nog meer bijeen te brengen werd aan het met een wet gelijk gestelde besluit niet gederogeerd. De bepaling is ook nimmer als exclusief opgevat. De Staten Generaal van 1850 drongen aan op de stichting van een brandvrij gebouw voor de Rijksarchieven „die zich uitstrekken tot het einde der vorige eeuw" [2]). Bakhuizen bewerkte de opneming van alles *tot het einde der Fransche overheersing*, [3]) en die grensbepaling nam de minister van

[1]) Door den Koning goedgekeurd, naar het schijnt omdat Z. M. op het gebruik van het „huis van Amsterdam" eenige aanspraken kon doen gelden, wijl het hem als kroonprins tot woning was afgestaan. Vg. Hubrecht, blz. 181.

[2]) Handelingen der Staten-Generaal 1850/51, blz. 131 vlg. Terloops zij opgemerkt dat de beschouwing van de oude provinciale archieven als Rijksarchieven, reeds door het Staatsbewind in 1802 implicite aangenomen, door de Staten-Generaal en de Regeering van 1850 uitdrukkelijk werd gehuldigd, als voortvloeiende „uit den vroegeren staatkundigen toestand onzes lands." Immers de provinciale archieven waren „grootendeels van den vroegeren Souverein afkomstig." (Ibid. blz. 169 vlg.)

[3]) In zijn bekende rapport van 23 juli 1851, een maand na zijn aanstelling als tijdelijk beambte uitgebracht, wees hij het eerst dezen grens aan.

Binnenlandsche Zaken in de instructies der provinciale archivarissen successievelijk op. Thans is de minister zelfs nog veel verder gegaan door de *loslating van elken tijdgrens* bij de bepaling der bestanddeelen onzer rijksdepôts in de elf provinciën in zijne voorschriften van 10 juni 1897, la A afd. KW [1]). Ook zijn er tal van Koninklijke en andere besluiten waarbij verschillende oude en nieuwe archieven, doch meest alle jonger of verder doorloopend dan 1794, binnen den kring van ons archiefwezen zijn getrokken. Ik noem slechts op:

het Koninklijk besluit van 6 december 1843, n⁰. 85, mede tengevolge waarvan de archieven der voormalige vijf kapittelen te Utrecht met het depôt van oude Rijksarchieven aldaar zijn vereenigd;

dat van 26 mei 1852, n⁰. 19, waarbij de archieven van het Hof van Holland en oude rechterlijke archieven in Zuidholland aan het Rijksarchief te 's Gravenhage werden toegevoegd, aangevuld door een beslissing der ministers van Binnenlandsche Zaken en van Justitie — na Koninklijke machtiging van 13 juni 1856 n⁰. 91[2]) — omtrent de bibliotheek van het Hof van Holland [3]).

dat van 28 februari 1856 no. 68, waarbij de oude koloniale archieven, toen nog te Amsterdam bewaard, met het landsarchief werden vereenigd;

de ministerieele besluiten tot overbrenging van oude rechterlijke archieven van de griffie's van rechtbanken naar onze provinciale depôts, genomen vóór 8 maart 1879 (o.a. Noordbrabantsche, van Nijmegen in 1864, van Eindhoven in 1876);

de besluiten, door den minister van Financien genomen naar aanleiding van art. 9 der wet van 14 november 1879 (Stbl. n⁰. 197) over de liquidatie van het beheer der voormalige weeskamers;

de ministerieele machtigingen volgens welke een aantal oude gemeente-archieven van vóór 1814 in verschillende provinciën met de provinciale depôts zijn vereenigd;

het besluit van den minister van Binnenlandsche Zaken tot opneming in het provinciaal depôt te Middelburg van „verscheiden registers van den burgerlijken stand, afkomstig uit het archief van het departement de l'Escaut" [4]);

[1]) Opgenomen in den loopenden jaargang van het Nederlandsch Archievenblad, blz. 1 vlg.

[2]) Hubrecht, blz. 173 vlg, waar juist genoeg wordt gezegd van den vermakelijken strijd tusschen „Bakkes" en den Hoogen Raad!, om levendig verlangen te wekken naar de kennis van het geheel. In de data, op blz. 174 genoemd, moet een vergissing schuilen.

[3]) Vg. over die boekerij: Bakhuizen van den Brink's „Overzigt van het Nederlandsche Rijksarchief", blz. 224—230.

[4]) Zoo deelt mr. Fruin, de tegenwoordige Rijksarchivaris in Zeeland, ons mede in Nederlandsch Archievenblad 1895/6, blz. 46. Waarschijnlijk zijn hier kerkregisters van doop, trouw en begraven van vóór 1811 bedoeld. Vg. over deze registers, binnen den kring van ons archiefwezen gebracht tengevolge van de bevelen der Fransche prefekten tot de overneming door de maires, mijne beschouwingen op blz. 102 vlg. van den jaargang 1894/95 van het Nederlandsch Archievenblad.

de ministerieele beslissingen ten slotte, volgens welke de provinciale griffie-archieven van Noordbrabant, aanvankelijk tot 15 juli 1850, thans ook tot 1879, benevens de archieven der Rijksbelasting-directie in Noordbrabant tot 1843, in het archiefdepôt te 's Hertogenbosch werden opgenomen.

In negatieven zin zou ik hier bij kunnen noemen, *omdat daardoor helaas oude archieven aan ons archiefwezen zijn onttrokken die toch daartoe behooren*, de toepassing van de artikelen 65—71 der wet op het notariaat van 1842 op protokollen en minuten van vóór 1811 in onderscheiden provinciën en thans-Nederlandsche landstreken geresideerd hebbende zoogenaamde notarissen-publiek.

Genoeg om te bewijzen dat de grens van 1795 in het Souverein besluit van 1814 niet als exclusief is opgevat en dan ook feitelijk niets uitsluit. En inderdaad blijkt dat besluit, al is het nimmer ingetrokken, feitelijk van weinig praktisch gewicht. Slaat het, volgens de tweede bovenaangegeven opvatting, op *alle* Staats- of Rijksarchieven, dan is het geheel van zijn kracht beroofd tengevolge van latere begrootingswetten, de maatregelen bekrachtigende die er aan deden derogeeren. Het is dan voornamelijk slechts in zooverre als een schakel te beschouwen in de organisatie van ons archiefwezen, als het dwingt om bij het voortschrijden de afwijkingen van zijne bepalingen steeds door de wet te doen bekrachtigen. En is de eerste uitlegging te huldigen, dan ken ik sinds de overbrenging der Haagsche Rijksarchieven van het Binnenhof naar het Plein als toepassing van het Besluit slechts de aanhaling in de hierna te noemen instructie voor den Rijksarchivaris te 's Gravenhage van 28 juni 1856. Doch zijn voortbestaan, al is het dan ook alleen met de beperktste beteekenis, sluit dan toch ook een beschouwing van de tien artikelen van 1856 als *de* organisatie van ons archiefwezen reeds geheel uit.

Evenzeer doet dit het bestaan van een andere organieke bepaling Ik bedoel artikel 1 van het door mr. Hubrecht zelf [1]) in zijn geheel medegedeelde Koninklijk besluit van 23 december 1826, n⁰. 186, een artikel het „daarstellen en aanwenden" bevelende van middelen „om de bronnen „der Nederlandsche geschiedenis voor zooverre die tot nog toe onbekend „of nog niet volledig bewerkt mogen zijn, te doen opsporen, nader te on-„derzoeken en, zooveel noodig, in het licht te geven." Aan dit artikel zou volgens mr. Hubrecht, voor zoover bekend, nooit in het bijzonder uitvoering gegeven zijn [2]). Daarbij ontging hem echter dat juist het reglement van 1829, „tot 1856 wet en regel voor het gebruik onzer nationale archieven", blijkens den aanhef [3]) werd gegeven geheel als een gevolg en uit-

1) Hubrecht, blz. 30 vlg.
2) Ibid. blz. 32.
3) Ibid. blz. 77; vg. ook blz. 98 in fine.

vloeisel van dat artikel. En ik zou meenen dat er nog andere nuttige bepalingen nog steeds op gegrond kunnen worden, die tot de ontwikkeling der organisatie van ons archiefwezen konden bijdragen.

Organiek ten aanzien van ons archiefwezen zijn bovendien nog te achten enkele wetten van Franschen oorsprong, die nog steeds van kracht zijn. Hiertoe behooren de wet van 5 brumaire an V of 26 october 1796 (Bulletin des Lois n⁰. 85 [1])) en het Keizerlijk decreet van 20 februari 1809 (Bulletin 229 [2])). Beide zijn als regeling en grondslag van het Staatsbeheer over Rijksarchieven nog onlangs toegepast, nl. bij het Koninklijk besluit van 7 januari 1895 (Staatsblad n⁰. 2), dat eenige gemeentelijke besluiten van Roermond vernietigde als strekkende tot belemmering der regeering in haar beheer over het Rijksarchiefdepôt aldaar.

Zijn al deze bestaande organieke bepalingen ouder dan de Tien Artikelen van 26 juni 1856, deze staan zelven als het ware aan het hoofd van een reeks evenzeer organieke besluiten, die zelfs op hare totstandkoming slechts schijnen te hebben gewacht. Immers stelde, met machtiging des Konings, de Minister van Binnenlandsche Zaken den 28n juni 1856, dus 2 dagen na de onderteekening der tien artikelen, 1⁰. bepalingen vast, vormende:

a. een algemeen reglement voor het Rijksarchief [3])

b. een instructie voor den Rijksarchivaris [4]), waarbij tot diens bewaring zijn gebracht „al de archieven toen op het Rijksarchief bijeengebragt" (waartoe de landsarchieven ook van 1795 tot 1813 behoorden) „of daarmee kragtens het Souverein besluit van 1814 of door bijzondere beschikkingen nog te vereenigen";

c—*f*. instructies voor den adjunct-archivaris, voor den commies-chartermeester, den tijdelijken beambte en de klerken bij het Rijksarchief te 's Gravenhage, implicite die verschillende ambten constitueerende;

en 2⁰., bij afzonderlijke beschikking, een regeling van het beheer van het Oud-Koloniaal archief, den 10den november 1856 gevolgd door de instructie voor den tijdelijken beambte belast met de bewaring en bearbeiding van dat archief, vastgesteld door denzelfden minister in overleg met dien van Koloniën.

Nu ik onwillekeurig een groot deel der organieke bepalingen om-

---

[1]) Bij Rondonneau, Collection des lois françaises, deel VI, blz. 249. Vg. Fortuyn, Verzameling van rechtsbronnen van Franschen oorsprong, dl. I, blz. 297. Volgens onze regeering van 1859 heeft deze wet bij ons enkel in Limburg gegolden (Vg. Hubrecht, blz. 240).

[2]) Ibid. VI, 335. Ook bij Fortuyn, deel III, blz. 43.

[3]) Dat is het algemeene landsarchief, tevens depôt der oud-*Hollandsche* Rijksarchieven, te 's Gravenhage. Andere onder direkt Rijksbeheer gestelde depôts van 's Rijks archieven waren er toen nog niet.

[4]) Scil. dien te 's Gravenhage, die thans den titel draagt van Algemeene Rijksarchivaris. Andere waren er toen nog niet.

trent ons archiefwezen heb opgenoemd wil ik hier ook de voornaamste der overige, voorzoover zij mij bekend zijn, opnoemen, volledigheidshalve en om des te juister de plaats te kunnen aanwijzen die daartusschen de Tien Artikelen innemen. Als zoodanig zijn te noemen:

1. De door den minister van Binnenlandsche Zaken den 25sten juni 1877 voor den archivaris in Gelderland en naar dat model achtereenvolgens voor de andere van Rijkswege aangestelde provinciale archivarissen vastgestelde instructiën — waarbij bepaald is dat onder onze bewaring zijn de oude Rijksarchieven tot december 1813, en waarbij de dagen en uren zijn bepaald waarop onze inrichtingen voor het publiek toegankelijk zijn overeenkomstig de Tien Artikelen.

2. Het Koninklijk besluit van 8 maart 1879 (Staatsblad n°. 40), houdende bepalingen over het bewaren van oude rechterijlke archieven, welke dagteekenen van vóór de invoering der Fransche wetgeving. Dit Koninklijk besluit maakte een uitzondering op den algemeenen tijdgrens voor het archiefwezen van december 1813. Berustende, zooals het gewijzigd is bij dat van 9 october 1883 (Staatsblad n°. 141), op het Keizerlijk decreet van 8 november 1810 (Bulletin des Lois 327, n°. 6105), constateert dit K. B. in den oorspronkelijken tekst en alle latere wijzigingen het bestaan, onder bewaring van „provinciale archivarissen" (in de wijziging van 1895 als Rijksarchivarissen aangeduid), van de bewaarplaatsen der Rijksarchieven, gevestigd in de hoofdplaats der onderscheiden provinciën. Bij de wijziging door Besluit van 31 augustus 1880 (Staatsblad n°. 168) geschiedde dit ook ten aanzien van het depôt der Rijksarchieven van het voormalig Overkwartier van Gelderland te Roermond, dat echter tegelijk met een latere wijziging [1]) is opgelost in het provinciaal-Limburgsche. [2])

3. De hiervóór reeds aangehaalde resolutie van den minister van Binnenlandsche Zaken van 10 juni 1897 1a A, afd. KW. [3]) o. a. bepalende de bestanddeelen onzer Rijksarchiefdepôts in de provinciën en de grens daarvan onbepaald uitstrekkende ook tot na december 1813.

4. Een Koninklijk besluit van 8 juli 1881 n°. 11 en 24 april 1891 n°. 5, gedeeltelijk opnieuw regelende het personeel bij 's Rijks archief te 's Gravenhage en waarbij de plaatsing van drie adjuncten bij dat depôt wordt bepaald.

5. Het Koninklijk besluit van 30 december 1896 n°. 45, [4]) regelende

[1]) Koninklijk besluit van 19 augustus 1895 (*Staatsblad* no. 150), strekkende mede „tot opheffing van het Rijksarchiefdepôt te Roermond."

[2]) Een regeling welke het uitvloeisel is van dit Koninklijk besluit van 1879/1883 is de ministerieele resolutie van 23 mei 1879 la D. afd. K.W. (*Staatscourant* van 24 mei 1879), regelende de voorwaarden van het depôt van oude rechterlijke archieven bij sommige gemeenten.

[3]) Opgenomen in den loopenden jaargang van het Nederlandsch Archievenblad, bls. 1 vlg.

[4]) Opgenomen in Nederlandsch Archievenblad 1896/7, bls. 55 vlg.; gewijzigd bij K. B. van 25 Januari 1898, no. 40 (*Staatscourant* van 3 Februari 1898).

de jaarwedden van de ambtenaren verbonden aan de archiefdepôts van het Rijk, zoo te 's Gravenhage als in de provinciën, en vervangende dat van 31 december 1872 n°. 29 (regelende de minima en maxima der bezoldigingen van ambtenaren bij 's Rijks archieven te 's Gravenhage). [1])

Bij al die organieke bepalingen behoort dan ook het besluit der Tien Artikelen. Het neemt daaronder ontegenzeggelijk een belangrijke plaats in, want het bevat het levenwekkende beginsel der openbaarheid, der ontsluiting van de bronnen van rechten en geschiedenis voor alle belanghebbenden en belangstellenden, voor het vrije onderzoek ten bate van rechtzoekenden en van de wetenschap. Ook zonder de huldiging van dat beginsel is de organisatie denkbaar en mogelijk. Dat bewijst de geschiedenis van ons archiefwezen van 1802 tot 1829. Niet eerst, ik merkte het reeds op, door de openstelling wordt een administratief tot een historisch archief. De retroacta van een lang opgeheven of vervangen autoriteit kunnen voor het onderzoekend publiek gesloten zijn, zij zijn daarom niet minder een historisch, een wetenschappelijk archief en kenbron van veler rechten. Doch, evengoed als een openstelling zonder opneming in de organisatie van het archiefwezen, zonder brenging onder beheer van inventariseerende, bewerkende en hulpbiedende deskundigen, een misgeboorte is, evengoed is een organisatie zonder openstelling niet levensvatbaar.

III. De tien artikelen.

Het Besluit der Tien Artikelen van 1856 verving het reglement op de toegankelijkheid onzer Rijks-, provinciale en plaatselijke archieven van 4 augustus 1829, dat met machtiging van den Koning door den minister van Binnenlandsche Zaken was vastgesteld. Of het echter beter is dan dat van 1829?

Opmerkelijk is de geringheid van het essentieele verschil tusschen beiden in de details, die duidelijk in het licht treedt wanneer men de teksten vergelijkend naast elkander stelt. Inderdaad ontleenen dan ook de Tien Artikelen hun hoogere beteekenis boven de elf van 1829 aan de daadwerkelijke toepassing die zij konden vinden onder Bakhuizen van den Brink in zijn nieuwe ruime depôt en vergroote verzameling, en tengevolge van de organisatie van ons Rijks-archiefwezen buiten den Haag door Victor de Stuers. Ik kan echter niet zien dat het Besluit van 1856 ons verder brengt dan dat van 1829 had kunnen doen. Ter verduidelijking lasch ik een vergelijking der beide teksten hier in:

[1]) Ik noem niet op, omdat ik het niet als organiek beschouw ten aanzien van ons archiefwezen, het in het Nederlandsch Archievenblad, jaargangen 1894/5 en 1895/6 en op onze algemeene vergadering van 26 Juni 1895 opzettelijk behandelde art. 103 der Gemeentewet.

VERGELIJKING VAN HET MINISTERIEEL REGLEMENT VAN 4 AUGUSTUS 1829 EN HET KONINKLIJK BESLUIT VAN 26 JUNI 1856.

REGLEMENT OP DE TOEGANKELIJKHEID ONZER RIJKS, PROVINCIALE EN PLAATSELIJKE ARCHIEVEN VAN 4 AUGUSTUS 1829, no. 137 A.

KONINKLIJK BESLUIT OP DE TOEGANKELIJKHEID ONZER RIJKSARCHIEVEN, d.d. 26 JUNI 1856, no. 79.

Wij Willem III, enz.

Op de voordragt van Onzen minister van Binnenlandsche Zaken, van den 23sten junij 1856, n°. 223, 5de afdeeling;

Overwegende, dat het van algemeen belang is, de archieven, bepaaldelijk die, welke van vroegere dagteekening zijn dan december 1813, zoo bruikbaar en toegankelijk mogelijk voor het onderzoek te maken [1]). dat evenwel tot eene goede bewaring der archieven tevens vereischt wordt bepalingen vast te stellen omtrent de wijze waarop [2]) tot die verzamelingen toegang kan worden verleend;

Gezien het besluit van den Souvereinen Vorst van 8 maart 1814, n°. 9 [3]);

Gezien onze besluiten van 26 mei 1852, n°. 19, en van 28 februarij 1856, n°. 68 *);

Gelet op het ten gevolge der missive van den secretaris van Staat, d.d 17 julij 1829, n°. 103, door den minister van Binnenlandsche Zaken, onder dagteekening van den 4den augustus daaraanvolgende, n°. 137, vastgestelde reglement;

In aanmerking genomen art. 103 van de wet van 29 junij 1851 (Staatsblad n°. 85);

Hebben goedgevonden en verstaan te bepalen als volgt:

Art. 1.

De ambtenaren aan welke de bewaring is toevertrouwd van de archieven des Rijks, waar ook

1) dat het van veel belang is voor de kennis der geschiedenis dat de toegang tot de archieven niet gesloten zij.

2) waarop particulieren in die verzamelingen zullen worden toegelaten.

3) In 1829 in plaats hiervan verwijzing naar artikel 1 van het Kon. besluit van 28 dec. 1826 no. 186 over de opsporing, het onderzoek en de uitgaaf der onbekende bronnen onzer landsgeschiedenis, — waarop de (in 1856 vóóraangestelde) overweging over het belang der ontsluiting onzer archieven logisch volgde.

*) Het besluit waarbij de archieven van het Hof van Holland en de Zuidhollandsche oude rechterlijke archieven, en dat waarbij de koloniale archieven in het Rijksarchief te 's Gravenhage zijn opgenomen.

binnen dit Rijk geplaatst [4]), zijn gemagtigd, onder inachtneming der hierna te melden bepalingen, de toelating tot het gebruik der onder hun beheer staande verzamelingen van archieven te verleenen aan alle bij hen bekende en vertrouwde personen, die in het algemeen belang [5]) nasporingen wenschen te doen.

Art. 2.

Indien zich bij hen iemand ten voornoemden einde aanmeldt, aan wien zij vermeenen de toelating niet met genoegzame zekerheid te kunnen vergunnen, verwijzen zij hem met zijn verzoek naar de autoriteit van welke zij hunne instructie hebben ontvangen, [6]) en doen zij tevens onverwijld aan die autoriteit verslag, met opgave der redenen hunner weigering.

Art. 3.

De toegelaten personen zijn gehouden in het locaal der archieven gebruik te maken van de verlangde stukken, welke alvorens zullen worden gestempeld.

Waar de omstandigheden zulks veroorloven worden de bezoekers niet in de verzameling zelve toegelaten, maar brengen de ambtenaren bij de archieven de verlangde stukken ten gebruike in een afzonderlijk daartoe bestemd vertrek.

Die ambtenaren zijn ook gehouden de bezoekers in hunne nasporingen behulpzaam te wezen, hun de registers en inventarissen voor te leggen, enz.

Zij dragen zorg dat [7]) de gebruikte stukken telken reize in goeden staat worden teruggegeven en dadelijk weder gelegd op de daarvoor bestemde plaats.

Art. 4.

Zonder [8]) magtiging wordt geen stuk buiten het locaal gebragt.

[4]) In 1829: „De heeren archivarissen aan wien de bewaring is toevertrouwd van Rijks-, provinciale of plaatselijke archieven."

[5]) In 1829: „geschiedkundige"

[6]) In 1829: „autoriteit aan welke zij onmiddelijk zijn ondergeschikt,"

[7]) In 1829: „Zij zullen echter zorg dragen dat zoo weinig mogelijk meer dan een stuk tegelijk aan een persoon worde toevertrouwd alsmede dat"

[8]) In 1829: „bijzondere"

Indien iemand zoodanige [4]) magtiging verlangt, verwijzen de ambtenaren [9]) hem ten dien einde naar de autoriteit van welke zij hunne instructie hebben ontvangen. [10]).

Zij doen tevens aan die autoriteit rapport en dienen van berigt en raad.

Art. 5.

Geen stuk wordt ten gebruike buiten het locaal afgegeven dan na behoorlijk gestempeld te zijn met den stempel van het Rijk. [11])

Art. 6.

Ieder stuk, hetwelk buiten het locaal ten gebruike gegeven wordt, wordt te voren ingeschreven, met den datum der afgifte, op het hieronder bij art. 8 vermeld register, hetwelk door dengenen die het stuk ten gebruike ontvangt wordt geteekend.

Nadat het stuk is teruggegeven, nagezien en in goeden staat bevonden, wordt daarvan melding gemaakt op het voormeld register, hetwelk wordt geteekend door den ambtenaar die het stuk heeft terug ontvangen en nagezien.

Art. 7.

Het is aan hen, die tot de archieven worden toegelaten om in het algemeen belang geschiedkundige nasporingen te doen, ook veroorloofd in dat belang onuitgegeven stukken uit die verzamelingen door den druk bekend te maken, doch zij moeten daartoe alvorens de toestemming hebben verkregen van de autoriteit, onder welker beheer of oppertoezigt de archieven geplaatst zijn.

Deze toestemming wordt echter niet verleend dan onder de algemeene en stilzwijgende voorwaarden: *a*) dat de Regeering het regt behoude om, niettegenstaande de vergunde uitgave, dezelfde stukken andermaal te doen drukken, en *b*) dat hij, die tot de uitgave vergunning heeft

[9]) In 1829: „de heeren archivarissen of bewaarders van archieven"

[10]) In 1829: „naar het Departement van algemeen bestuur, naar de Gedeputeerde Staten of de stedelijke besturen onder wier beheer of oppertoezigt de archieven geplaatst zijn.

[11]) In 1829: „stempel der verzameling waartoe het behoort."

verkregen, zich verantwoordelijk stelle voor het door hem uitgegevene.

Art. 8.

Ten einde de nakoming van de bepalingen van art. 7 te verzekeren, is in iedere verzameling een register voorhanden, bevattende een afschrift van dit besluit en eene verklaring, dat de ondergeteekenden zich daaraan en met name aan art. 7 onderwerpen.

Niemand wordt tot het gebruik maken van stukken tot de verzameling behoorende toegelaten, alvorens die verklaring te hebben onderteekend.

Het register dient tevens tot het houden der aanteekeningen voorgeschreven bij art. 6.

Art. 9.

De stukken welke niet geschikt zijn om licht over de geschiedenis te verspreiden, doch welker inhoud enkel van belang kan zijn voor eenigen tak van administratie of wel voor bijzondere personen, worden niet anders ten gebruike gegeven dan aan hen die kunnen bewijzen daartoe gerechtigd te zijn.

Art. 10.

Indien gevraagd wordt naar stukken waarvan de bewaarders de afgifte niet raadzaam oordeelen, mogen zij dit weigeren, doch niet anders dan met verwijzing naar de autoriteit, van welke zij hunne instructie hebben ontvangen [12]), aan welke zij dadelijk daarvan kennis geven, met opgave der redenen van weigering. [13])

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan de Departementen van Algemeen Bestuur en aan de Hooge Collegien van Staat [14]).

[12]) In 1829: „naar het Departement van algemeen bestuur, naar de Gedeputeerdc Staten of de stedelijke besturen onder wier beheer of oppertoezigt de archieven geplaatst zijn.',

[13]) In 1829 volgde nog een artikel 11:

„De verzamelingen van archieven zullen openstaan op vaste dagen en uren in iedere week, te bepalen door de bewaarders dier verzamelingen, naar gelang der omstandigheden."

[14]) In 1829: „1°. aan de resp. gouverneurs der provincien en van het groothertogdom Luxemburg, met uitnoodiging om, ieder in zijne provincie, daarvan mededeeling te doen aan de autoriteiten belast met het toezigt over verzamelingen van provinciale of stedelijke archieven teneinde door hunne zorg de uitvoering dezer resolutie worde verzekerd

2°. aan den Rijksarchivarius te 's Hage en aan den secretaris-archivist bij het depôt van Rijksarchieven te Brussel om zich daarnaar te gedragen".

Waartoe bepalen zich nu de verschillen?

In 1829 geschiedde de openstelling volgens den considerans in het belang van de kennis der geschiedenis, bij artikel 1 voor „geschiedkundige nasporingen"; in 1856 volgens den considerans in het algemeen belang, bij artikel 1 voor „nasporingen". Doch ook in 1856 wordt in artikel 1 daarbijgevoegd dat deze in het algemeen belang moeten gewenscht worden. Ook artikel 9 werd weder opgenomen. Dit artikel sloot en sluit van de nasporingen der stukken, niet geschikt om licht over de geschiedenis te verspreiden, allen buiten de belanghebbenden uit. De geest der openstelling is in de beide besluiten dus feitelijk dezelfde.

In 1856 wordt „de noodelooze en bekrompen bepaling omtrent het mededeelen van niet meer dan een stuk tegelijk, weggelaten", gelijk Bakhuizen het den minister toelichtte [1]). In deze betiteling, als noodeloos en bekrompen, ligt opgesloten dat zij niet als belemmerend veroordeeld behoefde te worden. Werkelijk was in 1829 slechts een beperking opgenomen tot *zoo weinig mogelijk meer dan* een stuk tegelijk. Even verder in zijn toelichting voert Bakhuizen als praktische reden der weglating dan ook zelf alleen aan dat er door een ambtenaar een wapen tot belemmering bij onderzoek in gevonden kon worden.

In 1856 wordt „voor de nadere specificatie van de autoriteiten", wier bijzondere machtiging soms noodig is, „de bepaling in plaats gesteld van de autoriteit, door welke de instructie is uitgevaardigd". Bakhuizen, die het aldus toelicht, verdedigt deze wijziging als „het eenvoudigst".

Dit zijn dan de *verbeteringen*. Op den keper beschouwd zijn zij, men ziet het, van geringe beteekenis. Dan merken wij in 1856 een *weglating* op. In 1829 nl. hadden wij een artikel meer, een elfde, de openstelling der archiefverzamelingen voorschrijvende op vaste dagen en uren in iedere week, te bepalen door hen die (nu niet, gelijk elders in het reglement, als „heeren archivarissen" maar) als bewaarders dier verzamelingen worden aangeduid. Dat deze vaststelling hun niet meer is overgelaten maar door „de autoriteit waarvan zij hunne instructie ontvangen" geschiedt, is zeker niet kwaad, en een wijziging in dien geest ware stellig een verbetering geweest. Doch is de geheele weglating er daarom ook eene?

Ook een andere afwijking is er echter nog. Zij is, m. i., niet van gewicht. Doch was zij dit wel, dan ware zij stellig niet in het voordeel van het besluit van 1856. Het is die in artikel 1, waar „de ambtenaren aan welke de bewaring is toevertrouwd van de archieven des Rijks, waarook binnen dit Rijk geplaatst, in de plaats komen van „de heeren archivarissen aan wien de bewaring is toevertrouwd van Rijks-, provinciale of plaatselijke archieven". Ook dit verschil lichtte Bakhuizen

[1]) In zijn schrijven van 12 april 1856, bij Hubrecht, blz. 208.

toe. Zijn schrijven is ons door mr. Hubrecht slechts gedeeltelijk bekend gemaakt. Tot de gedeelten die hij ons onthoudt behoort waarschijnlijk alles wat betrekking heeft op de provinciale archieven. Over de gemeentearchieven echter loopt de redeneering, schijnt het, volledig door. En deze luidt dan aldus: „Het ministerieel reglement van 4 „augustus 1829 wordt, wat den inhoud betreft, voor zooverre die met de „tegenwoordige wetgeving bestaanbaar is, geconformeerd. Dit disponeerde „eigenmagtig over stedelijke archieven. Zeker is het dat volgens artikel „103 van de gemeentewet den minister geene beschikking over de gemeen-„te-archieven meer toekomt en dat alleenlijk art. 153 dier wet zijn tus-„schenkomst rechtvaardigt, wanneer ook in dit opzicht grove misbruiken, „in strijd met het algemeen belang, mogten plaats grijpen."

Voor „minister" in deze redeneering zal wel te lezen zijn „Koning." Inderdaad is de beschikking van 1856 op Bakhuizen's voorstellen genomen bij Koninklijk besluit. De eigenmachtigheid der beschikking in 1829 is ook zoo groot niet, wijl het ministerieele reglement immers op machtiging des Konings gegeven werd. Wat de provinciale archieven betreft, of Bakhuizen ook daarop de Tien Artikelen niet wilde doen slaan, is niet zeker. Zoo ja, dan heeft de geschiedenis onzer provinciale depôts hem daarin zeer stellig ongelijk gegeven. Doch ook ten aanzien van de gemeentelijke archieven schijnt hij ongelijk te hebben.

Het is voorzeker een verre strekking, die Bakhuizen toekent aan artikel 103 der gemeentewet — waarin toch eenvoudig staat dat bij zijn instructie de secretaris der gemeente inzonderheid ook met de zorg voor het archief, onder toezicht van Burgemeester en Wethouders, belast wordt. Zeker is het dat het besluit van 1856 in den considerans uitdrukkelijk heeft in aanmerking genomen artikel 103 van de wet van 29 junij 1851 (Staatsblad no. 85). Zeker is ook dat in de gemeente-archieven toen waren, en ook na de overneming daaruit van den oude rechterlijke archieven *nog* zijn, direkte Rijksbescheiden; dat vele oude gemeente-archieven in onze Rijks-archiefdepôts zijn geplaatst en aan de zorgen van de secretarissen geheel onttrokken; en dat de Regeering zoowel als de Provinciale Staten zich de belangen der oude gemeentelijke archieven in het algemeen aantrekken, [1]) ook afgescheiden van artikel 153 der gemeentewet. Alles redenen om aan te nemen dat de Regering met Bakhuizen's uitlegging niet is meegegaan, haar ook nu nog niet behoeft te doen gelden, ja dat zij hieraan steeds minder kan denken.

Doch ik ga verder. Het eerste der Tien Artikelen noemt de archieven des Rijks, waar ook binnen dit Rijk geplaatst. Daarbij

[1]) Vg. mijne mededeelingen hierover, ontleend aan de Verslagen van den toestand, en de Notulen der Statenvergaderingen, van vijf provinciën, in Nederlandsch Archievenblad 1895/6, blz. 11 vlg.

moeten m. i. ook de gemeente-archieven worden gerekend en niet enkel die van vóór de staatsregeling van 1798, de nieuwe gemeenten als administratieve lichamen instelde, doch ook de latere. De minister Thorbecke sprak in 1863 [1]) als zijn meening uit „dat een Rijks-, een provinciaal- of gemeente-archief instellingen zijn van publieke dienst, en het geenszins de pligt is, zoo min als dit het regt van een gemeentelijk-, provinciaal- of Rijksbestuur kan zijn, zonder zeer bijzondere redenen het archief gesloten te houden. Hun pligt integendeel is om, gelijk aan den anderen kant het regt bestaat dat te vorderen, te zorgen dat het archief open zij en aan zijne bestemming voor het gebruik kunne beantwoorden." „Er is een stelsel", zegt hij verder, „'t geen alle archieven, provinciale en gemeente-archieven, ook die van waterschappen, beschouwt als één geheel met het Rijks archief. Een schoon ideaal; evenwel geloof ik, dat men aan ieder van die deelen een bepaalde zelfstandigheid zal moeten blijven toekennen." Niet durvende treden in het oefenen van een druk als „het absoluut systema van een volmaakt Rijksarchiefwezen" zou meebrengen, twijfelde hij toch geenszins aan de bevoegdheid tot het stellen van algemeene regelen voor die deelen van het Rijksarchief. Geen wonder, want zelfs wanneer men toegaf dat de gemeente-archieven gemeente-eigendom waren, moet men met de opmerking in het Voorloopig Verslag van de Tweede Kamer van 1863 over de Staatsbegrooting toegeven dat dit eigendom een publiek karakter had en de bestemming der zaak zelve nooit kon veranderen. Die bestemming nu is, dat ze moeten strekken ten gebruike van het publiek. Daarom kan men noch uit een burgerrechtelijk noch uit een grondwettig oogpunt bezwaar hebben, bepalingen in het leven te zien roepen van overheidswege, waardoor de regeling van dat gebruik, de bewaring van de archiefstukken en de mogelijkheid om afschrift daarvan te verkrijgen, naar eisch zouden worden verzekerd.

Zijn dus de plaatselijke archieven geenszins aan de bepalingen der Tien Artikelen onttrokken, een andere vraag is of deze niet enkel op de oude archieven slaan, „bepaaldelijk die, welke van vroegere dagteekening zijn dan december 1813". Deze bijvoeging in den considerans van 1856 was iets nieuws, ontbrak in 1829. Welke kracht heeft zij echter? Wijl zij niet in de artikelen is opgenomen of aangeduid, m. i. geene. Alle archieven zijn alzoo door artikel 1 opengesteld, en dat zoowel die welke reeds onder bijzonder beheer van Rijksarchivarissen als welke nog onder de administratie berusten. Dit laatste wordt bevestigd door de verandering van „de heeren archivarissen" van 1829 in „de ambtenaren„ in 1856. Zoodat een staatsman, lid der Staten-Generaal, b.v. tijdens de behandeling

[1]) Vg. Hubrecht, blz. 242.

van een wetsontwerp, naar den secretaris van den Raad van State zou kunnen gaan en voorlegging vragen ten onderzoek in het algemeen belang, van de met den betrokken minister over de voordracht gewisselde stukken, waarbij het slechts aan bedoelden ambtenaar zou liggen of hij een beroep zou meenen te moeten doen op het laatste der Tien Artikelen.

Het zevende artikel bleef in 1856 onveranderd. Toch gaf Bakhuizen in 1855, toen hij prof. Lauts wees op de waarborgen die bij de openstelling der koloniale archieven gevonden werden in het reglement van 1829, er kritiek op [1]). Volgens dat artikel mogen geene onuitgegeven stukken door den druk bekend gemaakt worden, zonder voorafgaande toestemming. Waar menigeen afschrijft wien het eerst later invalt het afgeschrevene te drukken, vroeg hij bovendien of het artikel alleen den afschrijver dan ook den lateren verkrijger zijner papieren bindt. Hij rekende dan ook de bepaling overtollig, waarvan de uitvoering door niets verzekerd was en achtte het wenschelijk dat „bij eene gehoopte nadere regeling van het archiefwezen" ook dit punt van het reglement herzien of opgeheven werd.

Intusschen, opgeheven is deze bepaling niet, en ook ten dezen aanzien niets verbeterd. Er blijft bij de beschouwing van de Tien Artikelen nog al wat te wenschen over, en jammer is inderdaad dat na den revival onder Bakhuizen de wet op het archiefwezen niet tot stand is gekomen, door mr. Hubrecht aan het slot van zijn meermalen aangehaalde werk nog altijd wenschelijk genoemd, door de Regeering van 1858 bij de memorie van antwoord op het voorloopig verslag over de begrooting aan de Tweede Kamer half toegezegd, en vooral tot Bakhuizen's leedwezen achterwege gebleven. Deze, die er ter juist aangehaalde plaatse over rept, moet haar volgens oorgetuigen, geheel voorbereid en alleen, door Thorbecke's schuld omgekomen genoemd hebben. Hadden zijne ontwerpen of voorstellen tot een wet geleid, waarschijnlijk waren dan de foutjes, waarop ik den vinger lei, voorkomen of gedekt. Die ontwerpen zijn ons intusschen nog altijd niet geheel bekend geworden.

'sHertogenbosch, 31 Januari 1898. A. C. BONDAM.

Eene goede vondst.

Toen ik ruim vier jaren geleden in ons orgaan in een artikel, getiteld „Bijna drie eeuwen begraven", mededeeling deed van den grooten schat

[1]) Studiën en Schetsen, blz. 95.

onbekende charters ten raadhuize te Groningen gevonden, gevoelde ik mij dankbaar en meende ik, dat zulk een gelukkig toeval een archivaris slechts eens in zijn ambtsleven kon overkomen. Doch ziet, nog zijn geen vijf jaren verstreken en wederom zie ik mij tegenover eene nieuwe vondst geplaatst. Wel is waar klimt het thans ontdekte niet zoo hoog op als het vroegere, is het evenmin drie eeuwen begraven geweest, en is zijn inhoud in het algemeen niet zoo belangrijk, doch de quantiteit vergoedt ruimschoots wat aan de qualiteit mocht ontbreken.

Was de schuilplaats voor vier jaren een kleerkist in de 97 treden boven den beganen grond gelegen wapenzaal der Groninger Schutterij, thans was de bergplaats een oord, minder verheven in beide beteekenissen van het woord.

In het oude in 1595 gebouwde gedeelte van het Provinciehuis te Groningen bevindt zich een zonderling gelegen vertrekje, waartoe men slechts toegang kan verkrijgen door eerst tot den zolder op te klimmen en daarna langs een moeilijk te vinden trap weder af te dalen. Dit spaarzaam verlicht vertrekje, bij uitstek geschikt om zich in dagen van onrust voor vervolgers schuil te houden, werd gebruikt tot berging van buiten dienst gestelde tochtschermen, kachelpijpen en dergelijke artikelen. In October j.l. werd dit kamertje ontruimd en nu ontdekte men aldaar eenige muurkasten, opgevuld met zwaar bestoven, doch overigens in zeer goeden staat van onderhoud verkeerende registers, bundels papieren, dossiers en enkele charters. Nadat ik hiermede in kennis was gesteld, werd alles uitgepakt en overgebracht naar een der kamers van het provinciehuis en vandaar na een oppervlakkig onderzoek bij besluit van H.H. Gedeputeerde Staten van 8 October 1897 overgebracht naar het rijksarchiefdepôt.

Het is gebleken, dat de charters bestonden uit elf geheel onbekende oorkonden van de Johanniter commanderij van Oosterwierum te Heveskes ten z. van Appingedam, een klooster, waarvan tot dusverre zeer weinig bekend was. Onder die charters trekt bovenal de aandacht het zeer groote stuk van 15 Juni 1480, zijnde een notarieel transsumpt, waarin op bevel van den generaal-prior der Johanniter orde, een aantal bullen van onderscheidene pausen zijn opgenomen. Die bullen zijn van de pausen Calixtus III, Honorius III, Clemens IV, Benedictus IX, Urbanus IV, Lucius III, Gregorius VIII en Sixtus IV, dus van de 11e, 12e, 13e en 15e eeuw.

Gelijk een nauwkeurig onderzoek mij heeft bevestigd, zijn de meeste dezer bullen geheel onbekend en bevatten zij voorschriften over het inzamelen van aalmoezen, indulgentien, exemtien van begrafenissen enz. voor de Johanniter orde.

Behalve de genoemde kloosterstukken bevat de vondst nog eenige aankomsttitels van vaste goederen, aangekocht door de Staten van Stad

en Lande in de 17e eeuw, alsmede de commissiebrief, waarbij Ernst Casemir van Nassau in 1625 werd aangesteld tot stadhouder en kapitein-generaal van Stad en Lande met de daarop geplaatste en door dien stadhouder onderteekenende verklaring van eedsaflegging.

De registers, protocollen, dossiers en losse stukken bleken te behooren tot het archief van h.h. Gedeputeerde Staten van Stad en Lande en tot het archief van den prefect van de Westereems. Wel waren reeds in het archiefdepôt beide genoemde archieven geplaatst, doch vooral van het archief van den prefect was meermalen de onvolledigheid gebleken. Het thans gevondene vult op prachtige wijze het reeds vroeger aanwezige aan. Evenwel heeft het tot dusverre aan tijd ontbroken alles nauwkeurig te onderzoeken. Men bedenke, dat alleen de gevonden registers en protocollen een kastlengte van samen 56 Meter vullen en dat de kubieke inhoud der dossiers en losse stukken ongeveer drie M³. bedraagt.

Van het archief der Gedeputeerden van Stad en Lande is thans voor den dag gekomen: de serie Bestekboeken van 1666—1808, de serie Requestboeken van 1688—1811, de serie Sententieboeken in pachtzaken van 1602—1790, de serie Reviesboeken (sententien in revies) van 1625—1803, eene groote menigte deelen betreffende het beheer der kloostergoederen en andere provinciale eigendommen, registers betreffende het financiëel beheer van het gewest, oude verpandingsregisters, staatboeken van verpachtingen enz., doch bovenal registers betreffende de artillerie, de ammunitie, de forteressen, de krijgslieden, kortom militaria.

Bovenal werd mijn aandacht getrokken door de serie van zeven deelen, welker ruggen de titel „Crimineele Sententieboeken van h.h. Gedeputeerden" dragen. Men verkrijgt door het bestudeeren dezer registers een helderen blik in de crimineele rechtspraak van h.h. Gedeputeerde Staten van Stad en Lande, waarvan zoo goed als niets bekend was en welke geheel en al afweek van de regeling en het gebruik in de andere gewesten der Nederlandsche Republiek. Die crimineele rechtspraak werd n.l. uitgeoefend in de volgende gevallen: 1°. bevestiging of wijziging van de straffen, uitgesproken door den provincialen krijgsraad; 2°. in alles wat met pachtzaken in verband stond; 3°. in zake landlooperij, bedelarij enz.; 4°. in zake judicatuur over provinciale ambtenaren; 5°. in zake schending van den provincialen eigendom; 6°. in zake terugkeer van door een vonnis van Gedep. Staten gebannen personen; 7°. in zake alles wat het provinciaal tuchthuis betreft; 8°. in zeer zware misdrijven. Vooral de uitvoerige vonnissen van den krijgsraad, in deze sententieboeken in extensis opgenomen met de daarop gevolgde bevestigingen of wijzigingen der straffen, zijn zeer interessant. Elders hoop ik uitvoerige mededeelingen en beschouwingen te geven over deze exceptioneele crimineele rechtspraak en de gronden, waarop zij steunde.

Wat de dossiers en losse stukken betreft, het komt mij voor, dat deze meerendeels van de voormalige prefectuur afkomstig zijn en dat daaronder vele stukken zijn, welker vernietiging niemand zal betreuren.

Groningen, Januari 1898. MR. J. A. FEITH.

Papieronderzoek.

Het is niet voor het eerst dat dit onderwerp in het Archievenblad ter sprake komt. In 1893 gaf er aanleiding toe de voordracht door den Heer J. Stufkens Lz. te Rotterdam gehouden in de bijeenkomst der Vereeniging tot bevordering van Fabriek- en Handwerknijverheid aldaar, thans wensch ik de aandacht te vestigen op het door Dr. M. Greshoff gesprokene in de Algemeene Vergadering der Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van Nijverheid den 14den Juli 1897 te Breda gehouden. Zijne rede is gedrukt en daaraan zijn toegevoegd de gevoerde discussie en het adres door de Maatschappij gericht aan den Minister van Binnenlandsche Zaken. Dit adres beoogde het gelegenheid geven van Staatswege de deugdelijkheid van papier te doen onderzoeken m.a.w. de oprichting van een Staatsproefstation voor papier.

Reeds vroeger is zooals gezegd daarop aangedrongen, maar zoo ooit dan geldt het hier: frappez bien, mais surtout frappez souvent.

Op niemands weg ligt het wellicht meer dan op den onzen om op deze zaak aanhoudend de aandacht te vestigen. Al ware de voorstelling overdreven dat verreweg de meeste geschriften van onzen tijd niet ter kennis van het nageslacht zullen komen en hetgeen daarvan overblijft op collodionvellen zal moeten geplakt worden, evenals wij het doen met de halfvergane papyrusrollen van Pompeji, toch lijdt het geen tegenspraak dat tal van officiëele bescheiden en wetenschappelijke stukken zijn geschreven en gedrukt op papier dat stellig niet bestand is tegen den befaamden tand des tijds. Zij, aan wier zorg de gedenkschriften van vroeger dagen zijn toevertrouwd, hebben uit den aard der zaak een open oog voor het niet geheel denkbeeldige gevaar dat de geschiedenis van dezen tijd voor een groot deel alleen in hoofdtrekken in de geheugenis zal blijven, Trouwens een gevoel van collegialiteit met onze opvolgers dwingt ons er reeds toe. Bij het toezicht op bovengemeld opplakken zullen zij evenzeer onze nalatigheid verwenschen als wij het den moedwil doen, die vóor ons zooveel deed verloren gaan.

Het was dan ook op voorstel van Mr. de Roever dat reeds Juni 1878

Burgemeester en Wethouders van Amsterdam met het oog op de Gemeentebelangen in de toekomst besloten, dat voortaan alle stukken, bestemd om bewaard te blijven, geschreven moesten worden op met de hand gemaakt linnenpapier en dat zij ook bepalingen maakten ten opzichte der te gebruiken inkt.

Het is mij onbekend of aan die voorschriften de hand is gehouden of dat zij in het vergeetboek zijn geraakt.

Destijds was het besef van het belang dezer zaak nog verre van algemeen. Het gebruik van hout voor papierfabricatie was toen nog geen twintig jaar oud.

De toenemende vraag naar papier, liefst zoo goedkoop mogelijk, deed sinds het begin dezer eeuw hoe langer hoe ijveriger zoeken naar surrogaten voor lompen, waarvan de voorraad veel te gering was voor de behoefte. Reeds in de vorige eeuw was te Regensburg een boekje verschenen en te Amsterdam vertaald, waarin monsters van papier voorkomen uit plantaardige stoffen bereid als hout, stroo, mos, turf, koolstronken enz. Maar het was destijds meer als een aardigheid beschouwd en allicht in het vergeetboek geraakt, toen in 1860 het aan Völter te Heidenheim (Wurtemberg) gelukte hout door slijpsteenen in kleine deelen te verdeelen, die met langvezelige stoffen vermengd bruikbaar papier leverden. Dat toevoegsel noemde de Duitscher Holzschliff, dat natuurlijk ten onzent als houtslijp werd verhollandscht, vertaald kan men moeielijk zeggen, want dan zou het houtslijpsel moeten zijn, maar waarvoor de naam houtpap of houtbrij mij meer eigenaardig toeschijnt.

Ex inde lacrymae. Want mocht de toevoeging van dat hout een bruikbaar pakpapier opleveren, voor drukpapier van eenige duurzaamheid bleek het alras volkomen waardeloos.

In 1878 gelukte het wel is waar het hout door behandeling met natronloog of met sulfieten te zuiveren van alle gemakkelijk oxydeerbare bestanddeelen en men meende destijds dat de aldus verkregen cellulose in waarde gelijkstond met die van linnen of katoen. Maar reeds spoedig bleek de onjuistheid hiervan. Toch was het papier door toevoeging van dien gezuiverden houtpap niet meer zoo absoluut verwerpelijk. Het werd dan ook nu gewenscht zekere kenteekenen vasttestellen, die het mogelijk maakten het oordeel over eene bepaalde papiersoort in cijfers uit te drukken. De tegenstand bij het scheuren, de mate van rekking, het gewicht per vierkante meter, het gehalte aan asch moest dan bepalen in welke der vastgestelde rubrieken het betrokken papier thuis behoorde.

In 1884 werd te Charlottenburg een rijksproefstation, eene „Amtliche Papier Prüfungs Anstalt" opgericht, die een schema voor het onderzoek gaf.

Een jaar later werd in Pruissen bepaald dat elke levering van papier,

bestemd om ambtshalve te worden gebruikt moest vergezeld gaan van eene verklaring der directie van dat proefstation omtrent de hoedanigheid van dat papier. Daarvan moest tevens een monster worden overlegd voor een eventueel nieuw onderzoek.

Nadere voorschriften gaven voor verschillende soorten van officiëele bescheiden de klasse aan van het daarvoor te gebruiken papier. „Holzschliff" en stroo was geheel uitgesloten en een maximum hoeveelheid van asch bij verbranding gesteld ter beperking van het gebruik van vulstoffen. Sinds 1893 zijn nieuwe bepalingen in werking getreden en de vroeger vastgestelde normaalstaten gewijzigd. Omtrent deze wordt overigens geklaagd dat zij te omslachtig zijn.

Een tarief stelde de mate van vergoeding vast voor onderzoekingen ten behoeve van particulieren. De uitkomst bewees dat dit onderzoek in een groote behoefte voorzag en het proefstation eene bij uitstek nuttige instelling mocht genoemd worden. Het zou mij te ver voeren dit met cijfers toetelichten. De belangstellende lezer kan een uittreksel der officiëele statistiek vinden in de Vragen des Tijds van 1892 blz. 229 vgg.; de Heer P. van der Burg stelde de kwestie die ons bezig houdt in eene lezing te 's Gravenhage in Diligentia aan de orde en publiceerde later zijne rede in genoemd tijdschrift.

In hetzelfde jaar als te Charlottenburg werd te Weenen een rijkscontrôlebureau opgericht en een paar jaar later volgden Denemarken en Finland; binnen de Duitsche grenzen kwam Leipzig als tweede en Bremen als derde instelling van dien aard. Later kreeg Hongarije te Buda-Pesth zijn eigen bureau. Hoe het in andere landen gesteld is, kon ik tot mijn leedwezen niet vernemen. In Engeland schijnt men even als bij ons nog in de periode van aandrang en betoog te zijn.

Wat dien aandrang ten onzent betreft, noemde ik reeds de Heeren van der Burg en Stufkens. Ik moet in aansluiting aan het door hen geschrevene wijzen op een reeks uitvoerige, zeer zakelijke artikelen in het Weekblad de Ingenieur van December 1892 van de hand van den Heer A. H. Berkhout, die zelf te Charlottenburg praktisch werkzaam was.

De Regeering betoonde zich niet geheel blind voor het gevaar; in de aanbestedingvoorwaarden voor de levering van papier ten behoeve van het Ministerie van Waterstaat, Handel en Nijverheid werd beslist alle papier, waarin zich hout of houtstoffen bevonden uitgesloten.

De voorschriften voor de levering ten behoeve van onze Koloniën in 1892 gegeven deden dit evenzoo en duidden veel meer in bijzonderheden aan, aan welke eischen het papier moest voldoen.

Bij de aanbesteding voor papier ten behoeve der Algemeene Landsdrukkerij voor 1894 werden in overleg met den Heer van der Burg enkele

monsters normaal papier ingevoegd, met aanwijzing aan welke vereischten deze voldeden.

Het zou zeker belangrijk zijn te weten hoe de praktijk ten deze thans is. De Heer Greshoff deelt alleen mede dat bij de Landsdrukkerij jaarlijks eene zekere hoeveelheid normaalpapier wordt voorgeschreven.

In de zitting der Tweede Kamer van 14 December 1897 bracht de Heer J. F. W. Conrad het onderwerp ter sprake en verkreeg hij van den Minister van Binnenlandsche Zaken de belofte dat een onderzoek zou worden ingesteld.

Het lag voor de hand dat ondernemende papierhandelaars alras aan het gegarandeerde Duitsche papier bij ons ingang zouden verschaffen en velen het zouden verkiezen boven het hier te lande vervaardigde, waarvoor elke waarborg ontbreekt.

Natuurlijk strekt dit tot schade aan onze eigen papierindustrie. Daarenboven is het woord normaalpapier ten onrechte een tooverwoord geworden dat alle verdere navraag uitsluit. Niet alleen is het de vraag of alle papier dat onder dien naam over de grenzen tot ons komt dien verdient, maar in Duitschland zelf duidt hij zeer uiteenloopende soorten, waaronder ook inferieur en snelvergangelijk papier aan en hangt alles af van de klasse, waarin het geplaatst is.

Bij gebreke van staatscontrôle zijn partikuliere inrichtingen verrezen. De Heer P. Ferman te Amsterdam berekent voor volledig onderzoek tien gulden, bijna 50 % minder dan de rijksinrichting te Charlottenburg, die als Duitsche staatsinstelling, naar beweerd wordt, te weinig let op de eischen van het publiek en van den kleinhandel. Genoemde heer doet alle papierkeuringen voor de Transvaalsche regeering.

De firma H. F. de Charro en Zonen te 's Gravenhage brengt papier in den handel te Maastricht gefabriceerd. Zij heeft een eigen inrichting voor papieronderzoek. Reeds in 1892 stelde de directie der fabriek te Maastricht eene eenvoudiger klassenregeling samen dan de Duitsche, die slechts voor vakmannen duidelijk zou zijn. Van haar papier deelt zij dus de mate van stevigheid, het aschgehalte enz. enz. mede.

Hoeveel waarde dit voor het publiek heeft, kan het voor den verbruiker niet de waarde van een contrôlebureau hebben. Het ligt voor de hand dat alleen de Staat in die behoefte afdoende kan voorzien.

Waar aan de Polytechnische school te Delft de wetenschappelijke krachten aanwezig zijn om eene uitstekende inrichting van zulk een bureau te waarborgen, mogen wij vertrouwen dat eindelijk het voorbeeld der oostelijke geburen gevolgd zal worden. Dr. Greshoff verdient onzen dank dat hij opnieuw op de zaak heeft aangedrongen en de Maatschappij van Nijverheid dat zij de aandacht der Regeering rechtstreeks daarop gevestigd

heeft. Nu haar adres mij bleek minder dan ik gedacht had in onzen kring bekend te zijn, acht ik het wenschelijk het hierachter aftedrukken.

De Nederlandsche Uitgeversbond besloot in September 1897 tot een adres van adhaesie.

Nog eene mededeeling ten slotte; de aanwezigheid van houtpap in het papier kan gemakkelijk worden aangetoond; o.a. kleurt phloroglucienzoutzuur het rood. Zelf heb ik tal van papiersoorten, boeken en tijdschriften daarmede aan een proef onderworpen. Ik moet erkennen dat dit nog al niet tegenviel wat de Hollandsche uitgaven betrof. Al werd het papier van, om maar enkele te noemen het werk van ter Gouw over Amsterdam, de uitgave van Huyghens door Worp, het boek van Mendels over Daandels rose en nam de kleur een donkerder nuance aan bij de uitgave van de rekeningen van Holland door Hamaker en het tijdschrift het Museum; tal van tijdschriften als de Gids, Spectator en Eigen Haard bleven ongevoelig of althans weinig vatbaar voor reactie en gold ditzelfde voor de jongste grootere werken der Heeren Blok en Muller.

Heilig zijn zij allen, vergelegen met tal van buitenlandsche tijdschriften. Men neme slechts de proef o.a. met de Nouvelle Revue en nog sterker met de Fliegende Blätter, die bij het nageslacht zeker alleen in herinnering zullen voortleven.

Gaf tot deze proefnemingen natuurlijk slechts nieuwsgierigheid aanleiding, mij dunkt een fleschje van gemelde vloeistof moest iederen archivaris en bibliothecaris ter hand staan.

Al kan het natuurlijk in geenen deele een wetenschappelijk onderzoek vervangen en al is houtpap niet de eenige vervalsching, heeft onderzoek daarmede toch op zich zelf eenige waarde en is daarbij uiterst gemakkelijk.

CH. M. DOZY.

ADRES AAN Z.EX. DEN MINISTER VAN BINNENLANDSCHE ZAKEN BETREFFENDE PAPIER-CONTRÔLE.

De Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van Nijverheid heeft in de 120ste Algemeene Vergadering, te Breda op 14 Juli 1897, hare aandacht gewijd aan het vraagstuk van de deugdelijkheid en het onderzoek van papier.

Onder aanbieding van een verslag van het te dier zake verhandelde, hebben ondergeteekenden de eer, ingevolge het eenparig besluit der voornoemde vergadering, zich tot Uwe Excellentie te wenden met het eerbiedig verzoek:

> dat er van Staatswege gelegenheid worde gegeven om de deugdelijkheid van papier te doen onderzoeken.

De overwegingen, die tot dit verzoek leiden, zijn de volgende:

dat de klachten toenemen over de geringe duurzaamheid en onvoldoende sterkte van het papier voor schrifturen, boeken en kaarten, die voor bewaring en tot langdurig gebruik bestemd zijn — voornamelijk een gevolg van het gebruik bij de papierfabricage van hout en andere spoedig vergankelijke surrogaatstoffen, alsmede van groote hoeveelheden vulstoffen;

dat het onderzoek naar de deugdelijkheid eener papiersoort tegenwoordig niet meer kan geschieden op het oog en op den greep, doch eischt eene uitvoerige technische analyse, deels door chemisch en microscopisch onderzoek, deels door middel van speciale apparaten;

dat wel is waar hier te lande door enkele particulieren reeds zoodanig onderzoek wordt verricht, doch dat het noodig is, dat de Staat de regeling dezer aangelegenheid van publiek belang ter hand neme, algemeene voorschriften vaststelle, en het voorbeeld geve door de uitoefening eener contrôle op de ambtelijke papieren;

dat het billijk geacht wordt, dat, waar in verschillende wetten en besluiten ten opzichte van papieren de eisch gesteld wordt, dat zij een zeker aantal jaren bewaard moeten blijven, de Staat dan ook de gelegenheid aanbiedt om de duurzaamheid te doen onderzoeken;

dat de Staat met het oog op de belangrijke sommen die voor de aanschaffing van papier ten behoeve der departementen van algemeen bestuur worden besteed, ook finantiëel belang heeft bij de oprichting van een proefstation voor papier, ten einde de zekerheid te erlangen, dat papieren van de gewenschte hoedanigheid worden verkregen;

dat een degelijk station ook nuttige voorlichting in zake papier zal kunnen geven, aan gewestelijke, gemeentelijke en andere besturen, zoowel als aan de directiën van bibliotheken en archieven;

dat de ervaring in het buitenland geleerd heeft, dat een Rijksproefstation voor het onderzoek van papier, wel verre van de handelsvrijheid te belemmeren, een voortreffelijk middel is om de industrie te steunen en voor te lichten in de verbetering van het bedrijf en het gebruik van de daarvoor noodige materialen.

'tWelk doende,

Directeuren der Ned. Mij. ter bev. van Nijverheid.

w.g. J. F. W. CONRAD, Voorzitter.

F. W. VAN EEDEN, Secretaris.

P.S. Na het schrijven van het bovenstaande gaf de Heer van der Burg in het Meinummer van de Vragen des Tijds een artikel over *Keuring van papier,* een naschrift op zijn artikel van 1891. Ik stip daaruit aan

dat de Regeering het ramehpapier voor onze muntbiljetten te Charlottenburg liet onderzoeken, terwijl aan de Polytechnische school te Delft én de werktuigen én de deskundigen tot dat onderzoek beschikbaar zijn. De Minister van Financiën wist blijkbaar niet dat zijn ambtgenoot van Binnenlandsche Zaken reeds herhaaldelijk aan bovengenoemden Hoogleeraar onderzoek van papier had opgedragen, en deze tot voorbereiding van een rijksproefstation in September 1891 een officiëel bezoek aan de inrichting te Charlottenburg gebracht had!

Dz.

Literatuurkroniek,

door MR. J. G. CH. JOOSTING en DR. H. BRUGMANS.

Schrijvers en uitgevers, die werken in dit tijdschrift wenschen besproken te zien, gelieven ze te zenden aan Mr. A. Telting, 's Gravenhage.

LE BIBLIOGRAPHE MODERNE. Courrier international des archives et des bibliothèques, publié sous la direction de M. Henri Stein. Paris, Rue Gay-Lussac 38, 1re Année, 428 bladz. 8°.

De *Revue internationale des archives, des bibliothèques et des musées* is, na haar kortstondig leven, als het ware opgevolgd door *Le bibliographe moderne*. Doch niet volkomen: de musea zijn afgevallen en de bladzijden, aan de archiefwetenschap gewijd, zijn in aantal zeer sterk achteruitgegaan. Toch is dit tijdschrift aan te bevelen ook voor onze archieven. Zoolang er geen internationaal tijdschrift bestaat voor de archieven alleen, moet gesteund worden het tijdschrift, dat gelegenheid aanbiedt tot bespreking van de belangen der archieven, niet voor ons land alleen. De wetenschap van wat elders geschiedt voor de archieven is ons noodig om te komen tot dat, wat wij willen bereiken: ons land worde in dat opzicht andere landen ten voorbeeld. De archiefwetenschap is nog jong, maar toont reeds krachtigen groei; laten wij zorgen, dat zij zich in de goede richting blijve ontwikkelen.

Le bibliographe moderne verschijnt iedere twee maanden in afleveringen van ongeveer 4 vel druks. Na eenige opstellen betreffende de archief- of de bibliotheekwetenschap volgt eene *Chronique des archives*, eene *Chronique des bibliothèques*, eene *Chronique bibliographique*, eene *Nécrologie* en *Comptes rendus & Livres nouveaux*.

De opstellen betreffende het archiefwezen behandelen: La nouvelle organisation des Archives nationales à Paris, La nouvelle organisation des Archives de l'Etat en Italie, Le projet de loi sur

les archives nationales en Italie, Les archives de la ville de Leide (par Ch. M. Dozy), Les archives de Tournai-Tournésis au depôt des archives de l'Etat à Mons (par Ed. Poncelet), Les archives de la ville de Béziers (par Jos. Berthelé), Les fonds „Fronde" aux archives de Bâle (par Ch. Schmidt).

In de *Chronique des archives* zijn vertegenwoordigd: België, Duitschland, Engeland, Frankrijk, Italië, Nederland, Oostenrijk, Spanje, Zweden en Zwitserland.

Onder de *Livres nouveaux* vinden wij vermeld inventarissen van Fransche archieven, een „guida teorico pratica" „dell' archivio nell' „amministrazione comunale", „Apuntes sobre las escrituras mozá-„rabes toledanas que se conservan en el Archivo histórico nacional," Fabriciana des Oldenbuger Archivs enz. enz.

Eene zeer practisch ingerichte *Table des matières* voor dezen eersten jaargang is in de laatste aflevering opgenomen.

R. Fruin Th. Azn. Beschrijving eener verzameling charters en papieren, afkomstig van Anna van Bourgondië, vrouwe van Ravestein, berustende in het rijks archief-depôt in de provincie Zeeland, 37 bladz. 8⁰.

Deze stukken zijn in 1892 verkregen van de Oostenrijksche regeering, die ze indertijd uit Brussel had medegenomen, behalve 1 charter, in 1894 aangekocht uit de nalatenschap van Hendrik Veder. Omtrent de herkomst der stukken wordt een en ander medegedeeld. Daarna wordt rekenschap gegeven van de regels, aangenomen bij den (hierna volgenden) inventaris, en opmerkingen gemaakt over hetgeen gebleken is omtrent den jaarstijl in Zeeland. Twee stamboomen van de heeren van Brigdamme en Souburg uit het huis van Borselen en van de bastaardtakken van Bourgondië vormen het besluit.

R. Fruin Th. Azn. Beschrijving eener verzameling charters en papieren betreffende de familie van Wakkene—Kapelle, berustende in het rijks archief-depôt in de provincie Zeeland. 21 bladz. 8⁰.

In 1894 werden op eene verkooping te Brussel bij J. Fiévez eenige charters ten behoeve van het Zeeuwsche depôt aangekocht, betrekking hebbende op de familie van Wakkene—Kapelle [1]). Dit geslacht, door dubbele bastaardij gesproten uit het huis der hertogen van Bourgondië, verkreeg Kapelle (in Duiveland) c. 1511 en Wakkene (in Vlaanderen) c. 1538. Hare leden bekleedden onder

[1]) De overige stukken betreffende dit geslacht werden aangekocht door het staatsarchief te Brussel, behalve een charter (in dezen inventaris beschreven) verkregen door de gemeente Vlissingen.

Philips II aanzienlijke ambten in Zeeland, bleven den koning getrouw en verkochten tijdens het 12-jarig bestand de heerlijkheid Kapelle. Fr. geeft na eene inleiding, waarin dit een en ander wordt medegedeeld, een inventaris, vervaardigd naar dezelfde regels als de bovengenoemde en voegt daaraan een stamboom van het geslacht toe.

H. S. Veldman. Verslag van de bibliotheek, het archief en het museum (te Delft over 1897). 17 bladz. 8°.

De voorloopige catalogus van de bibliotheek werd omgewerkt om een beter overzicht daarin te geven van de geschiedenis en de verschillende regeeringsvormen der gemeente; het nieuwe systeem van indeeling wordt medegedeeld. Van de boeken, aangekocht ten behoeve der administratie, zal eene afzonderlijke lijst worden opgemaakt. De aanwinsten worden vermeld. — Vele archivalia hebben geleden en lijden nog door roet, stof, vocht en schimmel. In 1812 ontdekte de maire, dat eene schoonmaakster geregeld „oude papie„ren" meenam en verkocht; ook door verplaatsing van stukken in en buiten het stadhuis is indertijd veel verloren gegaan. De oude doop- enz. boeken zijn gebracht onder de hoede van den archivaris. De stukken, die het meest geraadpleegd worden, zijn voorloopig gesorteerd; maar „ontzaglijk veel is er nog te doen, voordat het „archief in eenigszins geordenden toestand is gekomen." Verschillende onderzoekingen werden ingesteld, ook voor de gemeente. Onder de stukken, geschonken door de familie van der Goes van Naters, zijn ook eenige archiefstukken, die bij de vroegere regeeringsleden van Delft uit het geslacht van der Goes waren achtergebleven. Opname van de archieven der gestichten wordt gewenscht geacht. — Het museum is in een afzonderlijk locaal geopend. Binnenkort zal een Topografische en een Historische atlas voor Delft en Delfland worden aangeboden aan B. en W. Midden April is de heer A. A. Mojel den archivaris ter assistentie toegevoegd.

P. N. van Doorninck. Inventaris van het oud-archief van het kasteel Ampsen. Gebr. v. Brederode, Haarlem, 1897. 159 blz. 8°.

De stukken zijn verdeeld in de volgende afdeelingen: I. Stukken van algemeenen aard (Nos. 1—205), II. Diverse bundels en registers (Nos. 207—229), III. Leenkamer (No. 230), IV. Jacht en visscherij (Nos. 231—235), V. Kerk te Lochem (Nos. 236—240), VI. Vicarie in de kerk te Lochem (Nos. 241—247), VII. Marken (Nos. 248—251), VIII. Goederen in de Betuwe (Nos. 252—324), IX. Kaarten (Nos. 325—326), X. Inventarissen (Nos. 327—328), XI. Stukken geen betrekking hebbende op Ampsen, doch in dit

archief gekomen volgens een magescheid d.d. 29 Mei 1602 (No. 53) (Nos. 329—335). Aan het werk zijn toegevoegd: eene Lijst der Heeren van Ampsen en een Alphabetisch register. — Bij verschillende nummers zijn toelichtende opmerkingen gevoegd.

H. D. J. van Schevichaven. Penschetsen uit Nijmegen's verleden. Nijmegen, firma H. ten Hoet, 1898. 1 deel 8°, 284 bladz.

Deze bundel bevat verschillende opstellen, in de laatste jaren uitgegeven in de *Provinciale Geldersche en Nijmeegsche courant* en in den *Gelderschen Volksalmanak*. De titelplaat stelt voor een „Doodenroeper" in zijn officieel kostuum uit het laatst der 16de eeuw.

Inhoud: De plannen van Oud-Nijmegen; De stadskovels en stadskleuren; De Egmondstoren; Ontvangst der bruid van koning Philips II van Spanje; De Blauwe Steen; Verzworen Maandag; Onze oude poorten; De altaren in de St. Stevenskerk en pastoor W. van Berchen; Het Nijmeegsche raadsel en de eerste Nijm. politie-agenten; Een historisch huis en de vrijheid van het kraamhuis; Vrouwengratie; St. Geertruidsbergje en -kerk; De klok in de voorzaal van het raadhuis; De godspenning bij het huwelijk; Rutger van Langeveld; Een jaar huishouden der stad Nijmegen; Nijmeegsche bier; Nijmegen van 1672—'74 (Het beleg, De occupatie); Doodenroepers of voorgangers te Nijmegen; De putten en pompen van Oud-Nijmegen; Spronckshuis en het eerste weeshuis; De hoofdberg en de hoofdkuilen; Melpomene te Nijmegen; De oude verdedigingstorens; De vrede van Nijmegen niet gesloten in de Hezelstraat; Vrijplaatsen te Nijmegen; Wolven bij Nijmegen; Nijmegen tijdens het vrede-congres; De poelen van Oud-Nijmegen; Keizer Karel en zijn klok; De Place Royale; De Calvariënberg en de Zeven Kruisen; De couranten te Nijmegen; De landweer; Wijnkoopers en wijndrinkers; Gybenklooster, het Observantenklooster, de Bokkinghuizen; Alva te Nijmegen; De schandsteenen en de stadston.

Vereeniging tot uitgave der bronnen van het oude vaderlandsche recht. Verslagen en mededeelingen. Derde deel, No. VI. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff. 1898.

Inhoud: R. Fruin Th. Azn. Informatie omtrent verschillende punten van landrecht, geschied op last van den hertog van Alva, — P. van Meurs. Ordonnantie van de rechten van de Ketel, — Dez. Brielsche dingtalen, — Dez. Dingtalen van Naters, — S. Muller Fzn. Het landrecht der Proosdij van St. Jan. 1396,

— Dez. Het recht der keurmedigen in Gooiland, — W. Bezemer. Keur van Nieuwkoop en Noorden. 1589, — J. G. Ch. Joosting. Eenige stukken betreffende het zeventuigsrecht, — F. Arens. Das Heberegister des Stiftes Essen von seinen drei Oberhofen Olst, Archem und Yrthe in Salland, — Varia.

Vereeniging tot beoefening van Geldersche geschiedenis, oudheidkunde en recht. Bijdragen en mededeelingen. Deel I. Arnhem, P. Gouda Quint, 1898, 266 bladz. 8⁰.

J. S. van Veen. Uit de uitwendige en inwendige geschiedenis der voormalige Geldersche Hoogeschool, — A. J. C. Kremer. Hameland (Gelderland benoorden den Rijn tot het jaar 1100), — L. H. C. Beijens. De inval der Orangisten in Gelderland in September 1799, — Jac. Anspach. Dreumel, Wamel en het geslacht van Wamel, — W. van de Poll, Het leengoed de Dukenburg in het schependom van Nijmegen, — J. Gimberg. Iets over de Hemony's en den uurwerkmaker Juriaan Sprakel, — Dez. Een bouwcontract van 1392, — J. H. Hofman. De stad Groenlo en haar wigbold, — H. D. J. van Schevichaven. Vrijgeleide voor heidens, — J. S. van Veen. Stukken betreffende plannen tot aanleg eener waterleiding te Arnhem in het midden der 16de eeuw, — H. D. J. van Schevichaven. Historische aanteekeningen van Diederik van der Voordt, — H. de Jager, Bijzonderheden uit de kerkeraadsacta der hervormde gemeente te Borculo, van de jaren 1666—1721.

Vereeniging tot beoefening van Overijsselsch regt en geschiedenis. Verslag v. d. handelingen der 80ste vergadering, te Zwolle op 26 Oct. 1897. Zwolle, de Erven J. J. Tijl, 1898, 11 bladz. 8⁰.

Cramer, Opmerkingen over de topographie van Zwolle; v. Hasselt, Het ontstaan van Zwolle; Nanninga Uiterdijk, Eene uitspraak van Rudolf van Diepholt over het vuurofferen in de kerk te Vollenhove; Nanninga Uiterdijk, Drie stukken in het Kamper archief over Geert van Wou.

J.

PAUL FREDERICQ. Inquisitio haereticae pravitatis Neerlandica. Geschiedenis der Inquisitie in de Nederlanden tot aan hare herinrichting onder Keizer Karel V (1025—1520). II. De Nederlandsche Inquisitie tijdens de veertiende eeuw. Gent, J. Vuylsteke; 's Gravenhage, Martinus Nijhoff. 1897. 8⁰. XX, 195 blz. *f* 2,50.

Prof. Fredericq behandelt hierin de 14de eeuw, een eeuw van

beroering op godsdienstig, staatkundig en maatschappelijk gebied. Het pausdom, in minachting gekomen, sleepte in zijn val het overgeleverd gezag der kerk mede. Waar de basis van geloof en zedelijkheid wegviel, schoot de ketterij overal welig op. Ook in de Nederlanden: daar vond men de verdachte vrije broederschappen der begijnen en begarden, de geheimzinnige ketterin Bloemaerdinne, door prof. Fredericq voor dezelfde als de dichteres Zuster Hadewijch gehouden; daar trok de dweepzieke secte der Geeselaars als een wervelwind tot tweemaal toe het land door; daar vertoonden zich ook de fanatieke Dansers; daar werd ook het proces tegen de tempeliers gevoerd, die men evenwel niet alleen als ketters vervolgde; daar namen de gevaarlijke volksopstanden hier en daar een kettersche kleur aan; daar trad de beroemde Geert Groote met klem op tegen de afdwalingen van broeder Bartholomeus en zijn aanhang; daar ontgingen zelfs de Broeders en Zusters des Gemeenen Levens de verdenking der ketterij niet. Zoo moest de kerkelijke overheid dikwijls tusschen beide treden om de zuiverheid der leer te bewaren; maar van een eigenlijk gezegde Inquisitie is niet veel te bespeuren. Eerst tegen het einde der 14de eeuw verschijnen weer pauselijke Inquisiteurs in de Nederlanden. Prof. Fredericq putte de stof voornamelijk uit zijn bekend Corpus documentarum Inquisitionis haereticae pravitatis Neerlandicae.

W. F. N. VAN ROOTSELAAR, Amersfoort. Geschiedkundige Bijzonderheden. 1e Bundel. Amersfoort, J. P. H. Hamers, 1897. 8⁰. 172 blz. *f* 2.—.

Inhoud: Het feest van 19 Mei 1798 (ter eere van de aanneming der Staatsregeling). Het bezoek van Keizer Napoleon aan de stad Amersfoort, Ao. 1811. Het bezoek van den Prins van Oranje, Ao. 1816. Bezoek van Koning Willem I (in 1837). De Doelen (Het Franciskaner klooster, in 1472 gesticht, werd in 1579 opgeheven en ingericht tot een Doelen voor de schutterij; welhaast werd het een der beroemdste logementen in de Republiek, waar vorsten en aanzienlijken werden geregaleerd. Sedert 1806 diende het voornamelijk voor allerlei militaire doeleinden). De taxatie der Sint Joris-kerk in 1798 (krachtens de Staatsregeling, ten einde de waarde der bezittingen der Hervormde Kerk te kunnen bepalen). Oldenbarneveltiana (Over O.'s vader en diens geboorte- en woonhuis; de familie blijkt niet onbesproken te zijn geweest). Het huisgeld (Een uittreksel uit het kohier van 1758). Opheffing der gilden (in 1798). Rectoren van het Gymnasium in de XVIde eeuw, (o.a. Lambertus Hortensius).

L. A. Kesper. Geschiedenis van het gymnasium te Gouda. I. De parochie- of groote school (1366—1572). Gouda, G. B. Van Goor en Zonen. 8⁰. VIII, 119 blz. ƒ 1.75.

De scholasterie, het recht de schoolmeesters aan te stellen, was in de Middeleeuwen in het bezit van den Graaf of Heer, als patroon der verschillende parochiekerken. Karel V schonk in 1527 de school van Gouda weg aan Jan Wilbroot; met hem en zijn rechtverkrijgenden had de stad veel te doen, totdat zij vóór 1568 zelve in het bezit der school trad; de Hervorming schiep ook hier nieuwe toestanden. Dr. Kesper deelt behalve deze zaken nog veel belangrijks mede omtrent de inkomsten der scholasterie, het schoolgebouw en over het onderwijs, de onderwijzers en de leerlingen. Eenige afdrukken van merkwaardige charters besluiten het boek.

H. T. Colenbrander. De Patriottentijd, hoofdzakelijk naar buitenlandsche bescheiden. II. 1784—1786. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1898. 8⁰. XV, 371 blz. ƒ 4,50.

In dit deel behandelt de schrijver den tijd van de opperheerschappij der Patriotten: Brunswijk was weggejaagd, de Prins vernederd, schier niemand verzette zich. De moeilijkheden met den Keizer, die allicht gelijk in 1672 en 1747 aanleiding hadden kunnen geven tot een Orangistische reactie, werden met Fransche hulp opgelost en het verbond met Lodewijk XVI in 1785 gesloten. Doch het was niet te denken, dat Engeland dat alles rustig zou aanzien. Pitt, gesteund door een krachtig Parlement, zond in 1784 den beleidvollen James Harris naar den Haag, ten einde de Oranjepartij met nieuw leven te bezielen. De tijd daarvoor was niet ongunstig. De Patriottenpartij, tot dusverre één in haat tegen Willem V begon zich langzamerhand te splitsen in een aristocratische en een democratische helft. De laatste eischte ingrijpende hervormingen in het Staatsbestuur; de eerste, in haar macht bedreigd, zocht toenadering tot den Stadhouder. Behalve de regenten wenschten ook de kooplieden, bevreesd voor de gevaren van een oorlog met Engeland, vrede met Oranje, gelijk ook het lagere volk, dat noch van een aristocratische noch van een democratische regeering wilde weten. Deze drie elementen zouden door Harris tot eendrachtig handelen worden vereenigd; hij bereikte dat doel volkomen. Zoo worden Patriotten en Prinsgezinden door buitenlandsche mogendheden bestuurd. De ontknooping volgde echter nog niet onmiddellijk, daar Frederik de Groote zich onzijdig hield, deels uit afkeer van Engeland deels uit eerbied voor Frankrijk. Een groot aantal

inedita, voornamelijk uit buitenlandsche archieven, zijn als bijlagen toegevoegd.

M. G. DE BOER. Die Friedensunterhandlungen zwischen Spanien und den Niederlanden in den Jahren 1632 und 1633. Groningen, P. Noordhoff, 1898. 8^{0}. XV, 142 blz.

Het vorige jaar promoveerde de Heer de Boer op dit proefschrift aan de Universiteit van Heidelberg. Het behandelt een episode uit den tijd van Frederik Hendrik, ook door Waddington, maar naar schrijvers meening, niet volledig besproken. De bedenkelijke toestanden in de Zuidelijke Nederlanden maakten daar de gedachte aan een afschudding van het Spaansche juk levendig; de hooge adel stelde zich aan het hoofd der beweging. Daarop vertrouwende, ondernam Frederik Hendrik zijn veldtocht langs de Maas in 1632. Na de inneming van Maastricht zag Isabella zich genoopt de Staten-Generaal bijeen te roepen, die onmiddellijk onderhandelingen met Frederik Hendrik aanknoopten over een te sluiten vrede. Maar de door den Stadhouder te Maastricht gestelde voorwaarden waren onaannemelijk; toch zouden misschien de Brusselsche Staten er op ingegaan zijn, zoo de toestand niet veranderd was. De staatsinstelling der Republiek maakte een vlugge afdoening van zaken onmogelijk; de onderhandelingen werden dus naar den Haag verplaatst, waar zij in de eerste helft van 1633 werden gevoerd. Maar zij kwamen tot geen resultaat, daar de Zuid-Nederlanden aarzelden zich van den Koning los te maken; bovendien stelde de Republiek in het algemeen te hooge eischen.

J. C. OVERVOORDE. Catalogus van de Bibliotheek der gemeente Dordrecht. Afdeeling I. Dordrecht en omstreken. Dordrecht, Morks en Geuze. 1898. 8^{0}. X, 372 blz.

Deze catalogus is in hoofdzaak bewerkt naar het beproefde voorbeeld, door mr. S. Muller Fzn. voor Utrecht gegeven. Dat de Kunst van Handel en Nijverheid afgescheiden en met Wetenschappen tot één rubriek vereenigd is, schijnt mij een verbetering. Ook het opnemen in de bibliotheek van eenige handschriften, die niet in het kader van het archief passen, is juist. De indeeling is als volgt: Geschiedenis; Plaatsbeschrijving; Biographieën van inwoners van Dordt (hierin zeer veel over de de Witten en de strijd over hun beteekenis in 1757; Bestuur; Justitie; Politie; Financiën; Fabricage; Armwezen; Geneeskundige dienst; Onderwijs; Handel en Nijverheid (ook over het stapelrecht en het gildewezen); Middelen van verkeer; Militaire Zaken; Kerkelijke

Zaken; Kunsten en Wetenschappen; Genootschappen en Societeiten; Feesten; Tentoonstellingen; Congressen; Couranten; Almanakken, Adresboeken; Baljuwschap van Zuid-Holland en omgeving. Niet minder dan vijf registers maken het naslaan gemakkelijk. In de voorrede worden zeer opmerkelijke bijzonderheden medegedeeld over de vroegere stedelijke boekerij, die in 1768 is verkocht.

A. J. D'AILLY. Willem Bentinck van Rhoon en de diplomatieke betrekkingen tusschen Engeland en de Nederlandsche Republiek gedurende de laatste jaren vóór den vrede van Aken in 1748. Amsterdam, J. H. de Wit. 1898. Amsterdamsche dissertatie. 8⁰. XII, 204 blz.

Dit proefschrift is naar Engelsche en Nederlandsche bronnen bewerkt. In Hoofdstuk I geeft de schrijver een overzicht van het leven van Bentinck (1701—1774). In Hoofdstuk II beschrijft hij de vredespolitiek der Staatsgezinde partij in den Oostenrijkschen Successieoorlog. Zij viel echter in 1747; aan de verheffing van Willem IV had Bentinck een zeer groot aandeel. Van den Stadhouder verwachtte Engeland een krachtig optreden tegen Frankrijk, maar werd daarin teleurgesteld. Onderhandelingen werden door George II met Frankrijk aangeknoopt; het was om den voortgang van deze te voorkomen en Engeland tot nieuwe toerustingen te bewegen, dat Bentinck naar Londen werd gezonden (Hoofdstuk III). In deze zending slaagde hij volkomen, maar toch had deze ambassade ten slotte geen succès, daar de Republiek, door Frankrijk in haar eigen grondgebied bedreigd, haar onmacht om zich te verdedigen moest erkennen. Zoo werden de onderhandelingen te Aken geopend; alleen aan het diplomatiek beleid van Bentinck gelukte het te voorkomen, dat Nederland niet geheel in den hoek werd geschoven (Hoofdstuk IV). Een reeks origineele stukken zijn als bijlagen afgedrukt.

Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap. XIX. 's Gravenhage. Martinus Nijhoff. 1898. 8⁰. IV, LIV, 390 blz.

Behalve de gewone verslagen: Een merkwaardig aanvalsplan (van de Spanjaarden) gericht tegen visscherij en handel der Vereenigde Nederlanden in de eerste helft der 17de eeuw, medegedeeld door P. J. Blok. (Dit plan, op zich zelve hersenschimmig, bevat belangrijke bijzonderheden omtrent den omvang van handel en visscherij der Nederlanders in hun hoogsten bloei en nog meer omtrent de praktijk daarvan. Het is door een Zuid-Nederlander, misschien uit Duinkerken, in 1617 aan den Koning en de Aarts-

hertogen aangeboden) — Mémoires de Monsieur de B..... ou Anecdotes, tant de la cour du Prince d'Orange Guillaume III, que des principaux seigneurs de la République de ce temps, medegedeeld door F. J. L. Krämer. (Vroeger door van der Heim en Vreede gebruikt; naar verschillende HSS. uitgegeven. Het onderzoek naar den schrijver leidde tot geen resultaat). Statistiek van den in- en uitvoer van Amsterdam. 1 Oct. 1667—30 Sept. 1668, medegedeeld door H. Brugmans. (Deze statistiek, die een unicum in de 17de eeuw is, geeft specifiek alle handelsartikelen op, die aan het tolkantoor werden aangegeven). Oldenbarnevelts memorie over de Guliksche zaken, medegedeeld door J. J. Jansen. (Door Brill gebruikt. Gelijk door den uitgever zeer waarschijnlijk is gemaakt, gezonden aan Gillis Ouwercx, Nederlandsch consul te Venetië). Verhaal van de inneming van Paramaribo (1665) door Generaal William Byam, medegedeeld door George Edmundson (Naar MS. Sloane 3662 op het Britsch Museum). Stukken over de Noordsche Compagnie, medegedeeld door G. W. Kernkamp. (Uit het archief van Enkhuizen. In een uitvoerige inleiding wijst K. deze stukken hun plaats aan in het kader van Muller's Geschiedenis der Noordsche Compagnie. De opvatting van deze laatste, dat de Comp. niet anders is dan een kartel van kooplieden ter verkrijging van hooge winsten, wordt geheel door deze stukken bevestigd. Overigens bevatten zij veel gegevens (o.a. notulen) omtrent de zoogenaamde Kleine Noordsche Compagnie, ook omtrent de vangst, het bedrijfskapitaal, de uitrusting, in 't algemeen omtrent de inwendige geschiedenis der Compagnie). Elburg und Bolsward und die deutsche Hanse. 1557/8. Mittheilung von K. Höhlbaum. (Brieven van deze steden aan Keulen, die hare verhouding tot de Hanse in een helder licht stellen, 7 Dec. 1557 en 5 Febr. 1558).

B.

VARIA.

Gesteld met ingang van 1 Maart 1898 ter beschikking van den Landsarchivaris (te Batavia), ten einde dezen overeenkomstig diens aanwijzingen behulpzaam te zijn bij de ordening van en de verdere werkzaamheden betreffende de archieven der voormalige directiën van cultures, van 's lands middelen en domeinen en van 's lands producten en civiele magazijnen Dr. F. de Haan.

(*Javasche Courant* 1 Maart 1898.)

De heer M. E. van der Meulen, predikant te Bolsward, wenscht met 1 October a.s. zijn emeritaat aan te vragen. Aldan is hij 45 jaren predikant geweest waarvan 36 jaren in Bolsward.

De heer Van der Meulen is ook gemeente-archivaris en was voornamelijk belast met de sorteering en het regelen van het oud-rechterlijk archief. Op velerlei gebied was hij werkzaam en voor velen gaarne een raadsman en, naar het hem mogelijk was, een goede helper.

Er is sprake, dat de heer V. d. M. zich na zijn emeritaat zal vestigen te Amsterdam.

(*Nieuws van den Dag* 21 Februari 1898.)

Den 5[den] April werd aanbesteed het bouwen van het nieuwe gemeentearchief te Rotterdam (aan den Mathenesserlaan). Het werk werd gegund aan J. J Gort aldaar voor *f* 114.262 (sommige werken worden door de gemeente in eigen beheer uitgevoerd). Er waren 15 inschrijvers voor sommen, varieerende tusschen het bovengenoemde bedrag en *f* 132.340.

In de op 5 Mei gehouden vergadering van den gemeenteraad van Zwolle is op voorstel van Burg. en Weth. besloten tot overbrenging van het gemeentelijk oud-archief naar de Sassenpoort tegen een vergoeding aan het Rijk van *f* 400 's jaars.

Dagblad van Z.-H. en 's Gr. 7 Mei 1898.

Naar wij vernemen zal de onlangs te Arnhem opgerichte vereeniging „Gelre", als een harer eerste uitgaven weldra een hoogst belangrijk werk het licht doen zien. In het Rijksarchief te Arnhem bevinden zich in een 90-tal boeken inge schreven alle akten van de aan het hertogdom Gelre en graafschap Zutphen leenroerige goederen van het begin der 14[de] eeuw tot het jaar 1805. Deze akten hebben voor zeer velen een groot belang, o. a. voor eigenaars van voormalige leengoederen tot het bewijzen van jacht-, tiend-, visch- en andere rechten. Op dat groote getal leenaktenboeken is in het midden der 17[de] eeuw een zeer uitvoerig register vervaardigd, dat sedert steeds is bijgehouden en eene korte, doch geregelde opsomming bevat van al de wisselingen, welke de verschillende leengoederen in den loop der eeuwen in hunne bezitters hebben ondergaan. Dientengevolge worden daarin duizenden namen van personen en familiën genoemd, die door deze uitgave voor alle belanghebbenden tot een gemakkelijk overzicht vereenigd zijn. Dit register zal door de zorg van de heeren Mr. J. J. S. Baron Sloet en Dr. J. S. van Veen, waar het noodig is met aanteekeningen en ophelderingen, bij den uitgever P. Gouda Quint, te Arnhem, verschijnen. De leden der vereeniging ontvangen het werk gratis.

Aan het *Algemeen Handelsblad* van 6 Mei 1898 ontleenen wij het volgende:

Te Brussel is in den ouderdom van 82 jaar de heer Alphonse Wauters overleden, die als stadsarchivaris en geschiedschrijver grooten naam heeft verworven. Bijna 60 jaar is hij aan het archief verbonden geweest. Tevens is hij hoogleeraar in de geschiedenis geweest aan de Vrije Universiteit van Brussel, lid der Academie van Wetenschappen en voorzitter der letterkundige afdeeling. In 1887 stichtte hij het Belgisch Oudheidkundig Genootschap. Tal van geschriften gaf hij uit op historisch gebied en 20 jaar geleden werd zijn werk over de gemeentelijke vrijheden met den koninklijken prijs van 25,000 francs bekroond.

Zie verder een „In Memoriam" in een brief uit Brussel in *Dagblad v. Z.-H. en 's Gr.* 13 Mei.

De correspondent van de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* te Antwerpen schrijft, (zie het no. 24 Februari 1898):

De heer Victor van der Haeghen, stedelijke archivaris van Gent, heeft voor den druk klaar gemaakt zijn werk over het vervalschte register der schilders en beeldhouwers van Gent, waarvan reeds meer dan eens is spraak geweest.

Hij heeft het handschrift van zijn boek aan de Koninklijke Academie van België aangeboden, die het waarschijnlijk eerlang zal uitgeven. Die vervalsching van een officieele oorkonde is zeker een der meest gedurfde en best geslaagde fopperijen van dien aard, die ooit gepleegd werden. De dader ervan was zekere heer Delbecq van Gent, gewezen onderwijzer, liefhebber van prenten, werkzaam lid van geleerde genootschappen, onbeknibbeld van levenswandel. In 1843 werd van hem door het Gentsch archief aangekocht een naamrol, bevattende de lijst van al de dekens, gezworenen en meesters van het schildersambacht, gaande van het jaar 1338 tot het jaar 1540. Voor nagenoeg al de daarin vermelde kunstenaars was dit stuk het eenige waarin zij genoemd worden. En niet alleen hunne namen, maar het reglement der gilden, sommige berichten betreffende hunne geschiedenis en meer andere stukken, terzelfder tijd als de naamrol aangekocht, kwamen alleen in dit handschrift voor. De echtheid van het stuk werd niet betwijfeld en natuurlijk maakten de schrijvers der geschiedenis van de Gentsche kunstenaars er gretig gebruik van. Een hunner, de stedelijke archivaris die de naamrol uitgaf, merkte wel op dat alles niet in den haak was, en ontdekte talrijke misslagen en weglatingen, maar hij had er toch, getuigde hij, het grootste nut uitgetrokken en naar zijne meening kon de kennis ervan niet genoeg verspreid worden.

Na het stuk aan een scherpzinnig en grondig onderzoek onderworpen te hebben, heeft de heer Van der Haeghen bevonden en duidelijk bewezen, dat, het nagenoeg van den eersten regel tot den laatsten het werk was van een vervalscher. Deze bezat een echt register van 1575, waarin de namen der gildeleden van dien tijd benevens vele onbeschreven bladen voorkwamen. Hij maakte het boek los, plaatste de witte bladen vooraan, krabde de volgnummers der beschreven bladzijden uit en begon nu van meet afaan zijn scheppingswerk van dekens, gezworenen en meesters der gilden. Waar hij ergens den naam van een schilder aantrof, nam hij hem op in zijn lijst, gaf hem een reeks voorouders en afstammelingen en verzon er nog de noodige namen bij om elk jaar het vereischte getal kunstenaars te kunnen aanteekenen. Zoo vervaardigde hij in eenen adem vijfhonderd kunstenaars, met dagteekening, familie en wat men verder in gelijksoortige registers vindt. Heel dit geschiedkundige getimmerte valt in duigen nu de heer Van der Haeghen getoond heeft van waar namen, woorden, volzinnen, formulen in het valsche boek gebezigd, voortkomen.

Het is dezelfde Delbecq, die het nieuws in de wereld gezonden heeft dat hij het handschrift van de Levens der Schilders door Lucas de Heere in handen had gehad en er eenige uittreksels had van genomen. Een en ander was verzinsel, maar het was oorzaak dat gedurende een halve ceuw tal van geleerden op zoek zijn naar dit ongelukkig handschrift, dat Karel van Mander reeds niet meer had kunnen bekomen, dat eens door een gelukkigen sterveling was herzien om dan weer spoorloos te verdwijnen.

Cours de Paléographie et de Diplomatique à Londres.

Un cours de paléographie et de diplomatique a été ouvert au commencement

du mois d'octobre 1897 à Londres, à l'École de sciences économiques et politiques *(The London school of economics and political science).* Le professeur est M. Hubert Hall, attaché au Public Record Office. L'enseignement a pour objet principal les manuscrits et les documents diplomatiques anglais du XII° au XVII° siècle. Les étudiants sont exercés à la transcription, à l'édition et à l'emploi des textes. On leur donne des notions sur la répartition et le classement des documents pour les mettre à même de s'orienter dans les dépôts qui, renferment ces documents. Les étudiants de seconde année se livreront à des exercices pratiques et prépareront la publication d'un Album paléographique.

Bibliothèque de l'École des Chartes.
Juillet-Août 1897, bl. 518.

Het *Dagblad van Z.-H. en 's Gr.* van 24 Maart 1898 meldt het volgende:

Sir William Fraser, „Deputy-Keeper of the Records of Scotland", verleden week overleden, heeft 25000 pond aan de universiteit van Edinburg vermaakt voor een leerstoel in oude geschiedenis en paleografie, en nog 29000 pond voor uitbreiding van de boekerij, voor onderzoekingen, publicaties, beurzen, enz.

Aan de *Kölnische Zeitung* van 19 Dec. 1897 ontleenen wij de volgende beschrijving:

Das Kölner Stadtarchiv.

Am 20. December wird das neue Gebäude für das Archiv und die Bibliothek der Stadt Köln festlich eröffnet und damit der Bürgerschaft unserer Stadt ein prächtiges Christgeschenk gegeben. Gegenüber dem weltberühmten romanischen Bau der Kirche von St. Gereon erhebt sich jenseits eines kleinen Platzes das gotische Haus, dass, wie in den alten Schätzen von Büchern und Urkunden, die es birgt, in seinem neuen Zierwerk erzählt vom Geistesleben der alten Colonia. Hoch steigt in der Mitte der gestufte Hauptgiebel auf, mit dem Kölner Wappenadler in buntem Mosaik geschmückt. Die Fenster des Erdgeschosses und des zweiten Stockwerkes sind einfach, die des ersten dagegen reich mit Masswerk ausgestattet, und zwischen ihnen ragt ein grosses Mittelfenster auf. Unter reichen Baldachinen stehen an der Seite des Portals die Figuren Gottfried Hagens und Ulrich Zells. An den Ecken in der Höhe wird der Bau von je einem jener zierlichen Flachtürmchen geschmückt, die für Alt-Köln charakteristisch sind. Das hohe Schieferdach erhält durch vergoldetes Zierwerk freundlich leuchtende Zierde. Zwei Thoreingänge verbinden den Bau met den Nachbarhäusern, im Hintergrunde wachsen zwei schlanke Treppentürme spitzhelmig auf. So bietet sich die Aussenseite schmuck, farbig freundlich und charakteristisch für unser Stadtbild. Dadurch, dass die Strassenlinie des Gebäudes nicht sonderlich breit ist, gewinnt das Haus etwas bürgerlich Trauliches.

Wir haben aber einen Vorderbau vor uns, dem sich in ungeahnter Tiefe ein zweiter Bau anfügt, der nur noch auf der Hinterseite mit zwei Giebelconstructionen leicht stilisirt ist, im übrigen den praktischen Zwecken durch hohe, breite Fenster einfacher Art gerecht wird und aus Backstein aufgerichtet ist. Von den Nachbargrundstücken trennt ein breiter Umgang das Gebäude. Den Vorwurf architektonischer Lüge wird man kaum machen können, denn es handelt sich nicht bloss um eine coulissenartige Fassade, sondern um ein ganz kräftiges Vorderhaus,

das Hinterhaus ist von keiner dem Verkehr ausgesetzten Seite sichtbar, und die praktische Notwendigkeit, die auch bei jeder andern Stilart in gleicher Weise hätte mitreden müssen, ist ausreichende Entschuldiging. Eine Eigentümlichkeit des Baues, die durch die Bodengestaltung herbeigeführt wurde, ist die, dass er von hinten nach vorn in einer Terrasse aufsteigt, wodurch es möglich wurde, den öffentlichen Lesesaal der Stadtbibliothek in den Mittelpunct des Baues zu setzen und mit Oberlicht neben Seitenlicht zweckmässig auszustatten.

Durch eine Doppelthür mit prunkvoll stilisirten Beschlägen und Schlössern mit gotischem Ritterhelmmotiv treten wir in eine Vorhalle, die von farbigen Marmorsäulen mit kunstvollen weissen Capitellen geschmückt ist, einen Bodenbelag mit alten gestempelten Mustern hat und von einem Kreuzgewölbe überschattet ist. Am Eingange sind rechts und links die Urkunden der Gründung des Museums und der Bibliothek im Wortlaut aufgemalt. Zur Linken an der Thür betreten wir einen Saal für Ausstellungen ortsgeschichtlicher Art. In den prachtvollen Glasmalereien sehen wir die Merkzeichen der Kölner Buchdrucker in feinster Nachbildung der Kupferstichmanier, in den Bogenwinkeln die Namen und Wappen berühmter Buchdrucker van Gutenberg bis zu König, dem Erfinder der Schnellpresse, an den Wänden alte Gemälde kölnischer Bürger. Auch hier tragen farbig wirkende Säulen mit weissen Capitellen die Last des Oberbaues. Wir gehen durch einen kleinern Raum, in welchem die Bücherausgabe an das Publicum erfolgt. Auch hier ist alles stilisirt. Es ist uns aber nicht möglich, alle jene Einzelheiten hier namhaft zu machen, die in den verschiedenen Gelassen sinnvoll auf die Geistesgeschichte unserer Stadt hinweisen. Unsere Aufmerksamkeit gilt vor allem dem Hauptstück des Hauses, dem grossen Lesesaale.

Wir haben da eine wirkliche Perle vornehm behaglicher, künstlerisch gediegener Ausstattung, die den Aufenthalt zu erhöhtem Genusse macht, weil das von der Lectüre ausruhende Auge von allen Seiten her edle, abwechslungsvolle Eindrücke erhält, in deren Folge die Phantasie angenehm erregt wird. Durch schwarze Marmorsäulen werden an den Schmalseiten zwei Gänge abgeteilt, deren einer in einer Nische die Bildsäule Wallrafs zeigt. Neben den groszen Säulen baut sich ein System kleinerer Säulen reizend auf, das auch auf den Längsseiten in Consolen durchgeführt ist, die die Wappen rheinischer Städte tragen. Die stilvollen vergoldeten Kronleuchter und die um die Hauptsäulen geschlungenen, elektrische Lampen tragenden, mit bunten Steinen geschmückten Goldreifen geben dem Raum heitern Glanz. An den Wänden geben schöne Büchergestelle den typischen Charakter, dunkle Tische und Rohrstühle in reicher Zahl dienen dem Publicum. Die goldverzierte, reichgeschnitzte, vom Oberlicht durchbrochene Holzdecke wirkt die Farbenbuntheit dämpfend und doch in sich selbst wieder freundlich belebend. Ringsum um diese reizende Lesestube ordnen sich die Büchermagazine in handlicher Ordnung. Hier, wie auch im Archiv, ist ein System durchgeführt, wonach nicht die aus Eisenrosten gebildeten Stockwerke frei bis zur obersten Höhe gehen, sondern nur immer ein Rost durch einen Raum läuft und dann die weitern Räume durch feuerfeste Decken abgeschlossen sind. Die Roste münden auf feuersichern Treppen und haben untereinander durch das ganze Stockwerk um den Lesesaal herumlaufende Verbindung. Ueber das Treppenhaus mit seinem stolzen Sterngewölbe, das durch farbige Bandstreifen einen besonders heitern Reiz erhält an hohen Wappenfenstern vorbei wenden wir uns dem Archiv zu. Die obern Treppenwände sind mit althandschriftlichen Lobsprüchen auf Köln bemalt, an den obern Flurwänden